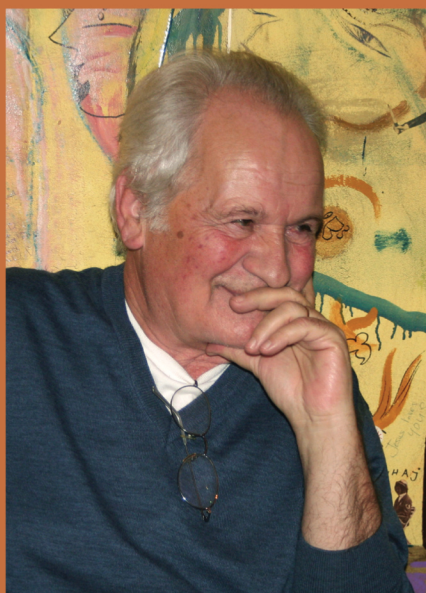


I.



Dávid Ferenc művészettörténész tiszteletére 85 magyar és osztrák szerző írt tanulmányt, amelyek az ünnepeelt kutatási témáihoz kapcsolódnak és azoknak megfelelően sokoldalúak. A középkori magyarországi városfejlődés kérdéseitől Lajta Béla, illetve Dávid Károly építésztéig terjed a skála; a Nyugat-Dunántúltól pedig a nagyszombati Brukenthal-palotáig. A források feltárását a helyszíni kutatás eredményeivel egyesítő építéstörténeti esettanulmányok sora mellett ikonográfiai, stílustörténeti, illetve historiográfiai megközelítésű írásokat is olvashatunk. Sopron, Kőszeg, Túrje, Magyarbél, Buda, Pest és Eszterháza – csupán néhány a minden bizonnyal alapvetőnek bizonyuló feldolgozások sorából.

ISBN 978 963 303 044 8



9 789633 030448

Kő könyvön



Kő kövön Stein auf Stein

Dávid Ferenc 73. születésnapjára

Festschrift für Ferenc Dávid



Kő kövön Stein auf Stein

Dávid Ferenc 73. születésnapjára

Festschrift für Ferenc Dávid

I.

Szerkesztette
Herausgegeben von

Szentesi Edit
Mentényi Klára
Simon Anna

Olvasószerkesztő
Redaktion

Dávid Anna
Naményi Mária

Német szövegek
Deutsche Texte

Bubryák Orsolya
Ujvári Péter
és a szerzők / und die Verfasser

A német szövegeket gondozta
Lektorat der deutschen Texte

Stefan Körner
Margit Kopp

VINCE KIADÓ
2013

A könyv megjelenését támogatta:

Die Publikation wurde gefördert von:



Budapest Bank Budapestért Alapítvány



Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti
Kutatóintézet

dr. Dávid Anna és családja



Esterházy Privatstiftung



Nemzeti Kulturális Alap



Hild-Ybl Alapítvány az Építészettörténet Kutatására



Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata



Soproni Múzeum Alapítvány

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal



Szépművészeti Múzeum



Magyar Építészeti Múzeum

Kézirataikat a szerzők 2009 ősze és 2010 tavasza között zárták le.

Az intézmények és gyűjtemények 2010-ben használt nevükön szerepelnek a kötetben.

Segítségéért fogadja köszönetünket:

Unser besonderer Dank gilt für ihre Hilfe:

Andó Géza, Arnóti Zsuzsanna, Bakó Zsuzsanna Ildikó, Bálint Ágnes, Balog Zoltán, Balogh Ágnes,
Baranya András, Bardoly István, Basilides Alíz, Bicskei Éva, Bolodár Zoltán, Bor Ferenc, Branczik Márta,
dr. Dávid Anna, Hermann Fabini, Faragó János, Fazekas István, Fehér Marianna, Fekete J. Csaba,
Graeser Gizella, Gila Zsuzsanna, Heitler András, Gottfried Holzschuh, Gödölle Mátyás, Gyulai Éva,
Jeszeniczky Ildikó, Kardos Judit, Kárpáti János, Kévés György, Klaniczay Péter, Kovács Anikó, Kovács Zsófia,
Mayer László, Makky György, Mikusi Balázs, Mudrák Attila, Nagy Árpád Miklós, Nagyajtai Andor, Pazár Béla,
Polán Miklósné, Pálffy Géza, Schmidtné Bartakovics Mária, Smohay András, Fárnyé Szalatnyay Judit,
Tábori András, Tirják András, Tirják László, Toronyi Zsuzsa, Viola Kristóf és Vargha Kálmán,
Frank-Thomas Ziegler

© Szerzők, 2013

© Vince Kiadó, 2013

German translation © Bubryák Orsolya, Ujvári Péter, 2013

ISBN 978 963 303 044 8

TARTALOMJEGYZÉK

Inhalt

I. KÖTET BAND 1

A DÁVID-CSALÁD DIE FAMILIE DÁVID

Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre – Ritoók Pál:

- Ifj. Dávid Károly építész (1903–1973)13
Der Architekt Károly Dávid der Jüngere

Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre:

- Az egykori Magyar Optikai Művek művelődési háza33
Das ehemalige Kulturhaus der Ungarischen Optikwerke

Dalos Anna:

- Dávid Gyula dodekafon fordulata (1960–1974)45
Gyula Dávids dodekaphone Wende (1960–1974)

DÁVID FERENC FERENC DÁVID

- Dávid Ferenc publikációi54
Bibliographie von Ferenc Dávid

- Kutatás – helyreállítás. Dávid Ferenc fontosabb munkái70
(Összeállította: *Simon Anna*)
Bauforschung – Wiederherstellung. Bedeutendere Arbeiten unter Mitwirkung von Ferenc Dávid
(Zusammengestellt von Anna Simon)

Mit Pläne, Zeichnungen, Fotoaufnahmen und Texte von

Ágostházi László, Erdei Ferenc †, Faragó János, Gál Tibor, Galacanu Efstatia, Hack Róbert, Janáky István †, Jovánovics György, Karácsony Tamás, Komjáthy Attila, Kovács György, König Tamás, Kremnicsán Ilona, Magyarai Éva, Megyik János, Nagypál Judit †, Nándori Klára, Osgyányi Vilmos, Örsi Károly, Paulinyi Gergely, Pazár Béla, Pintér Attila, Potzner Ferenc, Rády Ferenc, Rajk László, Rákos Péter, Schönerné Pusztai Ilona, Sedlmayr János †, Sedlmayrné Beck Zsuzsa, Soós László, Sütő József, Szakál Ernő †, Szabényi Judit, Szikra Éva, Tóth Tamás, H. Vladár Ágnes, Vándor András, Wagner Péter

terve, rajza, műve, fényképfelvétele, írása

VÁROSOK STÄDTE

Szende Katalin:

- Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan – vagy miért nem? 127
Von der Gespanschaftsburg zur Stadt: Warum, wie – oder warum nicht?

Végh András:

- Városfejlődés királyi kezdeményezésre. Buda és Visegrád 13–14. századi fejlődésének
összehasonlító elemzése 143
Stadtentwicklung und königliche Initiative in Zentralungarn im 13. und 14. Jahrhundert. Eine vergleichende
Untersuchung von Buda (Ofen) und Visegrád (Plindenburg)

Havasi Krisztina:

- Adatok az óbudai királyi palota építészeti maradványainak értékeléséhez 151
Zur Auslegung der Überreste des Königspalastes von Altofen (Óbuda)

Feld István:

- Buda és Sopron – a magyar városi lakóházak kutatásának mérföldkövei 177
Buda (Ofen) und Sopron (Ödenburg) – Meilensteine der ungarischen städtischen Hausforschung

Simon Anna:

- „Az építészettörténet régészeti módszere”. Álló épületek kutatásának módszertana
Tóth Sándor írásaiban 197
Bauarchäologie. Sándor Tóth's Methodologie zur Erforschung von bestehenden Bauten

Gömöri János:

- Scarbantia maradványai a soproni Fő téren és körzetében. Régészeti kutatások
1971 és 2003 között 213
Die Überreste der römischen Scarbantia im Areal des Hauptplatzes zu Sopron (Ödenburg).
Archäologische Forschungen zwischen 1971 und 2003

Dominkovits Péter:

- Nemesi házbirtoklás – háztulajdonos nemesek a 16. századi Sopronban.
Adatok és kérdések 225
Adeliger Hausbesitz – Hausbesitzender Adel in Sopron (Ödenburg) im 16. Jahrhundert.
Angaben und Fragen

Koppány Tibor:

- Ákosházi Sárkány Antal és soproni házai 231
Antal Ákosházi Sárkány und seine Häuser in Sopron (Ödenburg)

Kücsán József:

- Telkek és épületek a soproni Belváros délnyugati sarkában 243
Grundstücke und Gebäude in der südwestlichen Ecke der Innenstadt von Sopron (Ödenburg)

Winkler Gábor:

- Peck János kávéháza. A Sopron, Színház utca 6. számú ház építéstörténete 257
János Pecks Kaffeehaus. Die Baugeschichte des Hauses Színházstraße 6 in Sopron (Ödenburg)

Balázsik Tamás:

- A sopronbánfalvi pálos, majd karmelita kolostor kutatása 267
Die Erforschung des ehemaligen Pauliner-, später Karmeliterkloster zu Sopronbánfalva
(Ödenburg-Wandorf)

<i>Gecsényi Lajos:</i>	
A győri karmelita kolostor építésének előzményei.	289
Die Vorgeschichte zur Erbauung des Karmeliterklosters zu Győr (Raab)	
<i>Csomortány Levente – Gömöry Judit – Rozmann Viktor:</i>	
A győri Bécsi kapu tér 3. számú épület történetének vázlata	293
Bauforschung am Gebäude unter Bécsi kapu tér 3 in Győr (Raab)	
<i>Lővei Pál – Nagy Judit:</i>	
A győri Liszt Ferenc utca háztulajdonosai a 17. század végétől a kiegyezésig.	307
Hausbesitzer der Liszt-Ferenc-Straße in Győr (Raab) vom ausgehenden 17. Jahrhundert bis zum Österreich-Ungarischen Ausgleich	
<i>Bariska István – B. Benkhard Lilla – Ivicsics Péter – Mentényi Klára – Söptei Imre:</i>	
Kőszeg műemlékei. A készülő topográfiáról.	327
Die Kunstdenkmäler von Kőszeg (Güns). Über eine Kunsttopographie in Vorbereitung	
<i>Harald Prickler:</i>	
Der Eisenstädter Bildhauer Johann Jacob Ham (1744–1780)	349
Johann Jacob Ham (1744–1780) kismartoni szobrász	
<i>G. Lászlay Judit:</i>	
Újabb adalék a veszprémi kanonoki házak feltáruló értékeihez. Beszámoló a Vár utca 31. kutatásának első szakaszáról.	365
Ein Chorherrenhaus in der Veszprémer Burg. Vorbericht über die Erforschung des Hauses Vár utca 31	
<i>Kovács Péter:</i>	
A székesfehérvári Hősök tere.	383
Der Heldenplatz zu Székesfehérvár (Stuhlweißenburg)	
<i>D. Mezey Alice:</i>	
Az egri Buttler-ház és környéke. Adalékok az építéstörténethez.	389
Das Buttler-Haus in Eger (Erlau) und seine Umgebung	
<i>Fülöp András:</i>	
Vagner kanonok háza Egerben.	403
Das Haus des Chorherren Vagner in Eger (Elau)	
<i>Manfred Koller:</i>	
Zur Farbigekeit der Spätbarockarchitektur in Sibiu (Hermannstadt / Nagyszeben): Brukenthalpalais und Bischofsresidenz	415
Adalékok a késő barokk építészet színességéhez: a nagyszebeni Brukenthal-palota és az evangélikus püspöki palota homlokzatának kutatása	

TEMPLOMÉPÍTÉSZET ÉS KERESZTÉNY IKONOGRÁFIA KIRCHENARCHITEKTUR UND CHRISTLICHE IKONOGRAPIE

<i>László Csaba:</i>	
Középkori eredetű templomok a Szigetközben.	427
Kirchen mittelalterlichen Ursprungs auf der Szigetköz (Kleinen Schüttinsel)	
<i>Gabrieli Gabriella – Nemes András:</i>	
A bói Szent Imre-plébániatemplom kutatásának eredményei	443
Ergebnisse der Bauforschung an der Sankt-Emerich-Pfarrkirche in Bó	

<i>Marosi Ernő:</i>	
<i>Honora – adora. A veleméri Vera ikon felirata.</i>	453
<i>Honora – adora. Die Inschrift der Vera Ikon in Velemér</i>	
<i>Lángi József:</i>	
<i>A türjei premontrei prépostság templomának falkép-restaurátori kutatása</i>	459
<i>Die Erforschung der Wandmalereien und Fassungen in der Kirche der Prämonstratenser-Propstei zu Türje</i>	
<i>Jernyei Kiss János:</i>	
<i>Látszatarchitektúra, trompe l’oeil, érzéki csalódás Maulbertsch freskófestészetének kései szakaszában.</i>	475
<i>Scheinarchitektur, Trompe l’oeil und Sinnestäuschung in der späten Freskomalerei von Franz Anton Maulbertsch</i>	
<i>Kelényi György:</i>	
<i>Típustervek a magyar későbarokk építészetben</i>	485
<i>Musterpläne in der ungarischen Architektur des Spätbarocks</i>	
<i>Gonda Zsuzsa:</i>	
<i>Szent Severinus ábrázolásai a 19. század első felében</i>	495
<i>Darstellungen des heiligen Severin in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts</i>	
<i>Kerny Terézia:</i>	
<i>Vajk (István) trónörökös megkeresztelése. Történeti és ikonográfiai adalékok Heszl János Mihály esztergomi főoltárképéhez</i>	503
<i>Die Taufe Vajks (Stephans). Zur Geschichte und Ikonographie von János Mihály Hesz’ Altarbild in Esztergom (Gran)</i>	
<i>Bibó István:</i>	
<i>Benkó Károly néhány protestáns temploma</i>	517
<i>Zu etlichen protestantischen Kirchen von Károly Benkó</i>	

KASTÉLYOK, PALOTÁK SCHLÖSSER, PALÄSTE

<i>Fatsar Kristóf:</i>	
<i>A magyarbéli kastély építéstörténete és kertje a Csákyak birtoklásának idején.</i>	527
<i>Die Baugeschichte und der Garten des Schlosses zu Magyarbél (Vel’ký Biel) unter den Csákys</i>	
<i>Ecsedy Anna:</i>	
<i>„Castellum Rákosiense nobiliter exstructum”: A fertőrákosi kastély átépítése gróf Zichy Ferenc püspöksége idején, a levéltári források tükrében</i>	557
<i>Castellum Rákosiense nobiliter exstructum”. Archivalische Forschungen zum Umbau des Schlosses zu Fertőrákos (Kroisbach) unter dem Bischof Ferenc Zichy</i>	
<i>Haris Andrea:</i>	
<i>A Grassalkovich-tervtár odisszeája</i>	589
<i>Die Odyssee des Planarchivs Grassalkovich</i>	
<i>Bubryák Orsolya:</i>	
<i>Walch Máté és a pozsonyi Erdődy-palota</i>	631
<i>Matthäus Walch und das Palais Erdődy in Pressburg</i>	

Ridovics Anna:

A pesti Károlyi-palota udvaráról előkerült figurális fajansztöredékekről és néhány 18. századi kályhatípusról655
Figurale Fayence-Fragmente aus dem Pester Károlyi-Palast und einige Kachelöfentypen aus dem 18. Jahrhundert	

Rövidítésjegyzék665
Abkürzungsverzeichnis	

„CASTELLUM RÁKOSIENSE NOBILITER EXSTRUCTUM”

A fertőrákosi kastély átépítése gróf Zichy Ferenc püspöksége idején, a levéltári források tükrében

Az egykor a győri püspökök nyári rezidenciájául szolgáló fertőrákosi kastély¹ gróf Zichy Ferenc püspökségének (1743/1744–1783) legelső éveiben nyerte el mai megjelenési formáját.² Erről tanúskodik az emeleti nagy ebédlőterem mennyezetképének: A Művészetek, az Erények és az Isteni Gondviselés allegóriájának, Cajetan Roos (Gaetano de Rosa, 1690–1770) bécsi festő művének szignatúrája: „D. Rosa. F. A. 1745” (6. kép), kiindulópontul szolgálva e végső 18. századi átalakítás idejének hozzávetőleges meghatározásához.³

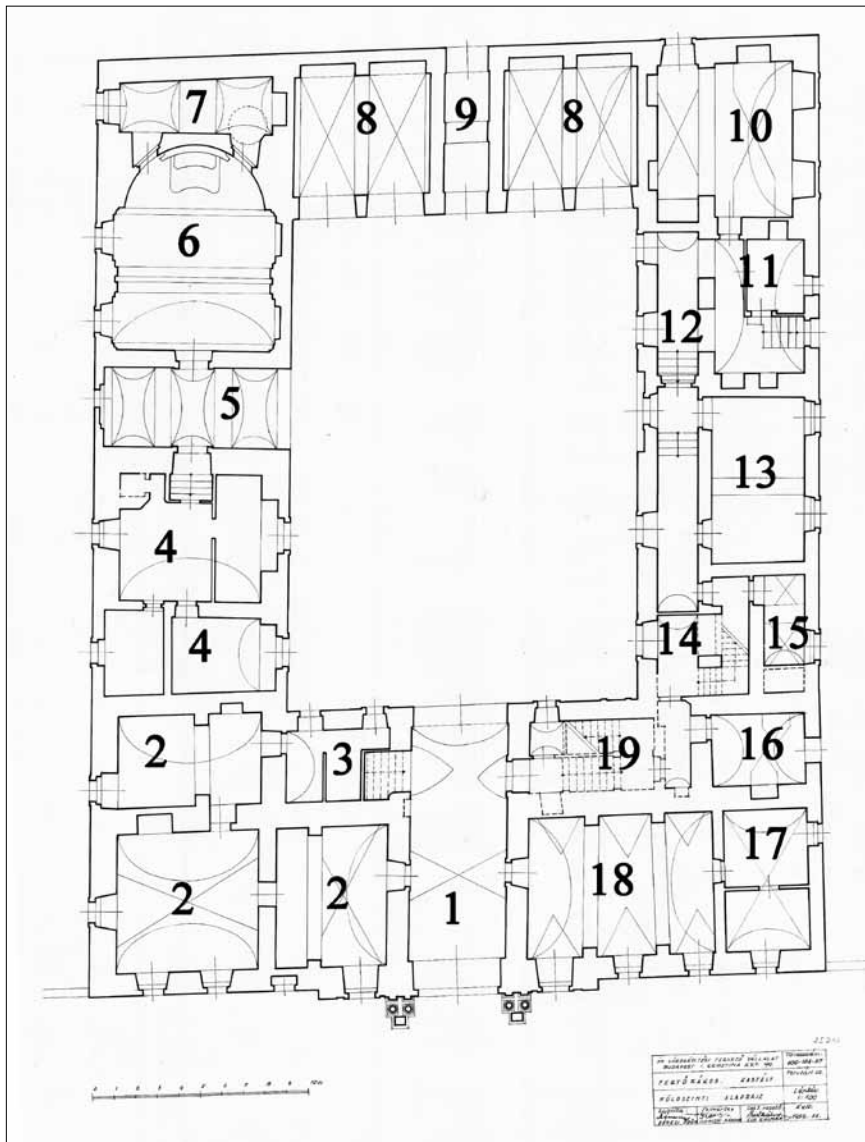
A kastély 16. századig visszanyúló építéstörténetének e meghatározó szakaszáról mindeddig – a levéltári dokumentumok ismeretének hiányában – Csatkai Endre irodalmi kutatásai és helyszíni megfigyelései,⁴ valamint Dávid Ferenc 1963–1964-ben, az Országos Műemléki Felügyelőség képviselőjében végzett falkutatásai nyomán tájékozódhattunk. Dávid Ferenc kéziratban maradt kutatási dokumentációja régen elveszett, tanulságai azonban mintegy „szájhagyomány útján” beépültek a hazai művészettörténeti köztudatba, megalapozva a kastély építéstörténetére vonatkozó ismereteinket.⁵

Az 1745 körüli átépítés mindeddig feltáratlan írott forrásanyagának töredékei mindazonáltal ma is megtalálhatók a Győri Egyházmegyei Levéltárban,⁶ amelyeket e tanulmány szerzője 2006–2007-ben, mindekelőtt a kastély kertjének történetét kutatva nézett át az épület vagyongazdálkodója, a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága megbízásából.⁷ A kutatás elsősorban a püspökség 17–18. századi uradalmi iratsorozatára, az ún. „kapszás anyagra” (*Capsarium*) támaszkodhatott, amely főként 18. századi, jórészt gazdasági természetű, immár csomókra osztott iratanyagot tartalmaz, a püspökök személyéhez kapcsolódó vegyes iratkötegek mellett.⁸ Az 1744 előtti építési periódusok forrásai hiányoznak, Zichy Ferenc püspök korából azonban értékes fertőrákosi vonatkozású levéltári anyag ma-

radt ránk. A „kapszás anyag” első sorozatának *Rationes*-állagai (uradalmi számadások, köztük az építkezések kimutatásaival), a püspöki udvartartás számlái, valamint Zichy püspöknek a *Capsarium* második sorozatához csatolt hét iratcsomónyi levelezése és számadáskönyvei hiányos mivoltuk ellenére számos új adattal egészítik ki a kastély építéstörténetének e meghatározó szakaszára vonatkozó ismereteinket. Bár sem a kastélyról, sem a kertről nem kerültek elő tervrajzok, a ránk maradt iratanyag alapján megismerhetjük a püspöki nyaralókastély korszerűsítésének körülményeit, az ott alkalmazott művészek és mesterek körét, valamint a kastély helyiségeinek rendjét és 18. századi berendezését.

A KASTÉLY 1745 KÖRÜLI ÉPÍTÉSI PERIÓDUSÁNAK ELEMEI

A Dávid Ferenc helyszíni kutatásai eredményeképpen kirajzolódott építéstörténeti periodizáció szerint Zichy Ferenc győri püspökségének idején⁹ történt a korábban U alakú alaprajzon emelkedő, egyemeletes épület két oldalszárnyának meghosszabbítása (az erősebben megtöltött déli szárnyban a két szint magaságú kápolnával (5. kép) és a fallal körülvevett díszkertbe szolgáló átjáróval, valamint a kertbe vezető kétkarú lépcsőépítménnyel, 11. kép), és ekkor épült a meglévőkhöz csatlakozó (földszintjén két kocsiszínt, emeletén hat vendégszobát magában foglaló) nyugati (udvari) összekötő szárny is (1. kép, 5–10. szám; 2. kép, 20. és 36–43. szám). Az így zárt négyszög alaprajzúvá alakult kastély utcai traktusát ugyanekkor az udvar felől egy keskeny második traktussal bővítették, amelyben lépcsőház kapott helyet (1. kép, 19. szám; 2. kép, 31. szám), hermapillérekkel alátámasztott lépcsőkarokkal, egymásba fonódó szalagmotívum-



1. kép A kastély földszinti helyiségei a 18. század végén, az 1956. évi állapot felmérési rajzán (Ilonczai Nándor – Dénesi Ödön) jelölve – rekonstrukciós kísérlet az épület 1784-ben felvett inventáriuma és későbbi leltárai (1867, 1876, 1901, 1941) alapján:
 1. főkapu, kapualj; 2. a provizorátus helyiségei és az udvarmester szobája (*Provisorat, und Hofmeister zimer*); 3. előtér; 4. a szakács szobája (*Koch zimer*) és tálalóhelyiség(ek) (*...geschieer allda*); 5. átjáró a kert felé; 6. kápolna; 7. sekrestye (*Sakristay*); 8. kocsiszínek; 9. átjáró az istálló és a külső udvarok felé; 10–11. cukrászkonyha (*Zucker Backerey*); 12. folyosó; 13. cselédségi ebédlőszoba (*Officir zimer*); 14. melllépcsőház; 15. retérát; 16. átjáró/előszoba; 17. lakájszoba (*Loquay zimer*); 18. tisztartói szoba (*Kantzley zimer*); 19. főlépcsőház

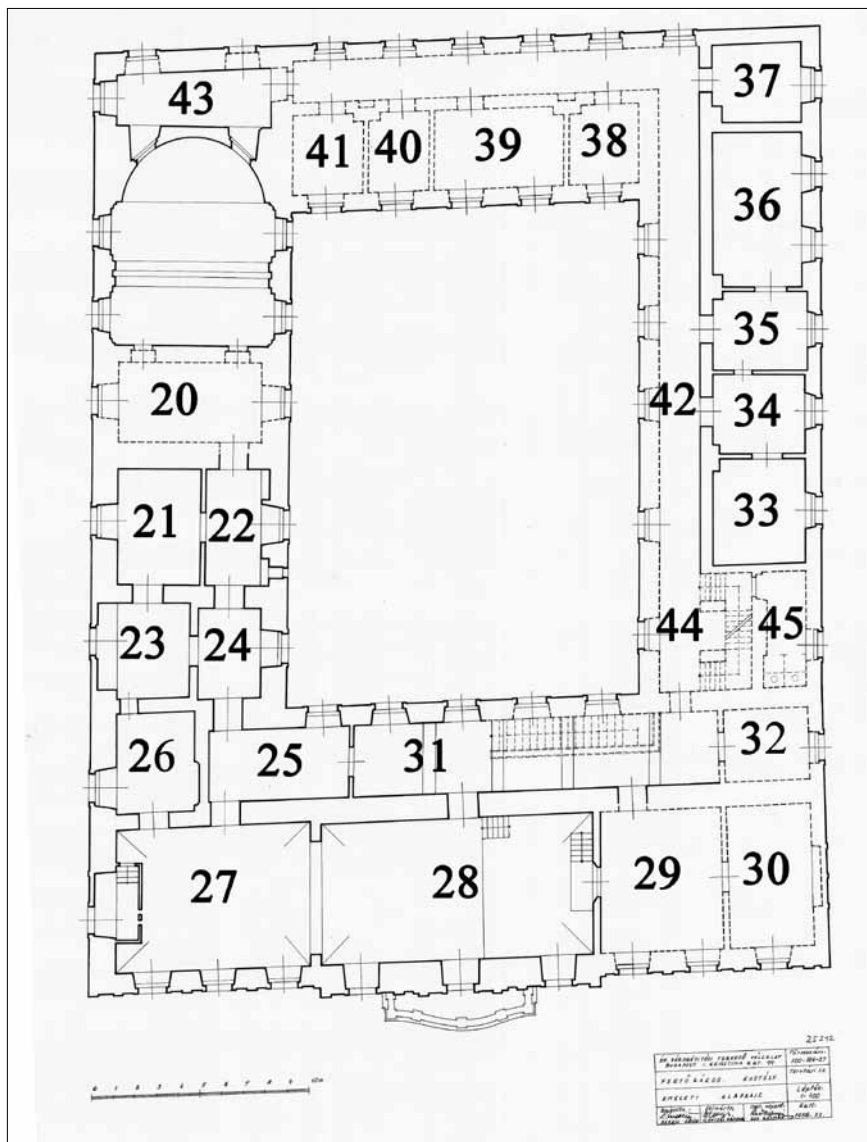
mot formázó kőkorlással és három, lanternát tartó puttópárral (**12. kép**). Ekkor alakult ki az emelet folyosóról nyíló helysége sorainak rendszere (**2. kép**). A meglévő ablaksorok felhasználásával teljes egészében újráépült az utcai homlokzat: enyhén előreugró, íon fejezetes pilaszterekkel tagolt, timpanonnal koronázott középrizalitot kapott, három vállköves, kosáríves záródású emeleti ablakkal, a középső ablak felett negyed körívet leíró zárópárkánnyal, előtte egy-egy toszkán fejezetes oszloppáron nyugvó, íves homlokvonalú balusztrádos erkéllyel, alatta kosáríves kapuval (**3. kép**). Ekkor készült az oromzat szobrászati díszje is: a rizalit három emeleti ablakának szemöldökmezőit kitöltő kartusreliefek a kastélyt építtető Széchényi György (1658–1685), Keresztély Ágost (Christan August von Sachsen-Zeitz, 1696–1725) és gróf Zichy Ferenc győri püspök címereivel, valamint a timpanon oromzati szobrai: egy-egy allegorikus nőalak féloldalt fekvő figurája és az oromzat csúcsának maszkdíszes kővázája, az ebből kétoldalt kiinduló, egy-egy puttófigura által tartott füzérekkel (**3., 13. kép**). Legkésőbb ekkor,

de feltehetően már a korábbi évtizedekben csehsüveg boltozatokkal (a nagy ebédlőteremben tükörboltozattal) váltották ki az emeleti reprezentatív termek korábbi gerendás síkfödémét; ezt követően készült el az épület gazdag belső freskó- és stukkódekorációja (**6–10., 17. kép**).¹⁰

Emellett megfigyelhető, hogy a kastély udvarát az épület zárt négyszög alaprajzúvá való bővítése során erősen feltöltötték. A bővítés előtt az U alaprajzú épület főhomlokzata a domb gerincén haladó országút szintjén és vonalában emelkedett, még nyitott udvara az úttól a Rákos-patak felé ereszkedő lejtőt követte az akkor már (a kastély főhomlokzatával nem egészen párhuzamosan) álló istállók irányában. A bővítés során létrejött zárt, feltöltött belső udvar csak enyhén lejt az új hátsó szárny kocsiszíne felé, amelyek a feltöltés magasságának megfelelő alagsorra épültek. A hátsó (nyugati) szárny mögé került, eredeti terepszinten álló istálló között adódó szintkülönbséget a kocsiszínek között nyitott átjáró hidalta át meredek rámpával, de a két épület között létrejött szűk hátsó udvart is feltöltötték.

2. kép A kastély emeleti helyiségei a 18. század végén, az 1956. évi állapot felmérési rajzán (Ilonczai Nándor – Dénesi Ödön) jelölve – rekonstrukciós kísérlet az épület 1784-ben felvett inventáriuma és későbbi leltárai (1867, 1876, 1901, 1941) alapján:

Emelet: 20. oratórium (*Oratorio*); 21. püspöki hálószoba (*Sr Excellenz Schlaf-zimer*); 22. előszoba (*Vorzimer neben dem Schlaf-zimer*); 23. a komornyik szobája (*Kamer diener-zimer*); 24. előszoba (*Kamer diener Vorzimer*); 25. folyosó (*Gang*); 26. püspöki dolgozószoba (*Tag Kabineth*); 27. faburkolatú nappali fogadószoba (*Aus[s]paliertes Tag zimer*); 28. nagy ebédlőterem (*Saal oder Tafel zimer*); 29. fogadószoba (*Ausgelegtes zimer*); 30. vendéghálószoba (*Ordinari ausgelegtes zimer*); 31. a főlépcső érkezésénél lévő előtér (*Vorsaal Tafel zimer*); 32–41. vendégszobák (*zimer No 1–10*); 42. folyosó (*Gang*); 43. orgonakarzat, vendégek oratóriuma (*Kohr*); 44. mellélépcső; 45. reterát



MATTHIAS FRANZ GERL, AZ ÁTALAKÍTÁSOK TERVEZŐ ÉPÍTŐMESTERE¹¹

A nagyszabású építkezés tervezőmesterének nevét mindeddig nem ismertük. A levéltári kutatás során előkerült dokumentumok közül három irat is tartalmazza Zichy püspök építésének nevét, aki többek között fertőrákosi nyaralókastélyának korszerű átépítését tervezte. Matthias Franz Gerl (Klosterneuburg, 1712 – Bécs, 1765) bécsi polgári építőmester elszámolása Zichy püspök vegyes iratai közül került elő.¹² A dokumentum Gerl különféle, elsősorban fertőrákosi munkája kapcsán 1746. február 17-ig keletkezett, összesen 830 forint 49 krajcárt kitevő költségeit részletezi, feltüntetve az 1745. június 29-től december 29-ig tartó időszakra felszámított 100 forintos tiszteletdíját is. A listában többnyire a mester Fertőrákos, Bécs és Győr közötti útjainak költségei szerepelnek, a püspökség fertőrákosi és győri épületei (véltetően a kincstártól 1745-ben visszavásárolt győri Püspökvár¹³ és a fertőrákosi kastély) berendezésével, felszerelésével

vel kapcsolatos, főként kisebb kiadások, továbbá meg nem nevezett asztalos-, festő-, aranyozó-, műlakatos- és kőfaragómesterek részére tett, közelebbről nem részletezett kifizetések mellett. E kifizetések – köztük például dekoratív kőfaragványokért („für Steinmetz Schmucke”) kiadott 400 forint, vagy a győri „galanterie Tisch” készítőjének fizetett 100 forint – Gerl jegyzékében hivatkozott számláinak jelzetei ma már nem azonosíthatók az Egyházmegyei Levéltárban fennmaradt dokumentumok között. Sajnos – az útiköltségekre utaló soroktól eltekintve – az elszámolásnak alig néhány tétele köthető konkrét helyszínhez, a fertőrákosi kastély tervezésére és berendezésére pedig csupán egyetlen részlete utal egyértelműen: eszerint Gerl a lépcső (feltehetően a keleti traktusban épült új főlépcső) kövei ügyében ismételtelen Fertőrákosra küldte egy emberét a kimutatás tárgyidőszakában.

Gerl – a kor szokása szerint – láthatóan egyfajta általános művészeti szuperintendáns szerepét töltötte be; feladatköre Zichy püspök szinte valamennyi 1744–1745 körüli építkezésével összefüggő tevékenység szer-



3. kép Matthias Franz Gerl: A fertőrákosi püspöki kastély főhomlokzata, 1745–1748. Felvétel az 1970-es évekből (KÖH, Fotótár)

vezésére kiterjedt. A püspök mindemellett személyes jellegű feladatokkal is ellátta építőmesterét. Egy ilyen megbízás keretében például Gerl saját emberét küldte Sonntagbergbe Zichy püspök költségén 1745-ben vagy 1746-ban, nyilván azzal a céllal, hogy egy bizonyos képmást – valószínűleg a zarándoktemplom Szentháromság-kegyképe (1614) valamely másolatát – érintse hozzá az eredeti képhez, és ezzel vigye át rá a kegykép szentségét („die Bildnis zuweyhen, und anzurühren”).¹⁴ Az építész további, az elszámolás tárgyidőszakában végzett szolgálatai magukban foglalták egy bekeretezett kép Rákosra szállítását, két illusztrált könyv („das Türck:e und Oesterl: Einzüge-Buch samt einbanden”, „ein buch, alwo die Türckh: Prospecten darinnen”) beszerzését 5-5 forintért csakúgy, mint két teknősbéka megvásárlását a püspöki konyha számára.

Gróf Zichy Ferenc 1744. május 17-én foglalta el ünnepélyesen a győri püspöki széket,¹⁵ és a rákövetkező fél évben megrendelte a fertőrákosi kastély átépítésének terveit. Mindezekből semmi nem maradt ránk, előkerült azonban Johann Caspar Schaffner soproni ácsmester („Fabri Lignary Sopronien Super”)¹⁶ Győrött 1744. november 29-én kelt szerződése, amely feltételül szabja, hogy a mesternek a Gerl által szignált és Zichy püspök által jóváhagyott tervrajz alapján kell elkészítenie a zárt négyszög alaprajzúvá bővítendő épület új tetőszerkezetét („zufolge des Von dem Herrn baumeister Gerl unterschribenen- und von hochgedacht Sr. Excellenz

gnädigst approbirt und ratificirten Zimmermans abriß [...] ein neues Tachwerck [...] zu Verfertigen”).¹⁷ A szerződés alapjául szolgáló tervlap nyilván a kastély tervezett bővítését mutató alaprajz volt; az irat feltünteti a szóban forgó épület befoglaló méreteit is, amelyek megfelelnek a kastély mai állapotának („So in der Länge 23 ½ Claffter und in der Breite 18 Claffter in sich Begreiffet”). Gerl neve 1747 decemberében is szerepel még a Győri Egyházmegyei Levéltár iratanyagában: egy átvételi elismervény címzése vezető építőmesterként („Pau-meister Super”) aposztrofálja.¹⁸

Minden bizonnyal Matthias Franz Gerl személyében határozhatjuk meg tehát a fertőrákosi kastély mai összképét meghatározó 18. század közepi átalakítás tervező építőmesterét. A heiligenkreuzi eredetű, kiterjedt építészcsaládból származó mester a fertőrákosi építkezések idején már Bécs egyik vezető építésze volt. Johann Gottfried Pock bécsi építőmester (†1739) özvegyével kötött házassága (1740) révén nem csupán Pock vállalkozását nyerte el, hanem annak megbízói körét is: Bécs érseke, Sigismund von Kollonitz bíboros (1677–1751) és a bécsi piarista rend megrendeléseit.¹⁹ Az érsek közvetítésével juthatott el magyarországi megbízóihoz: gróf Zichy Ferenc győri és gróf Barkóczy Ferenc egri püspökhöz (1745–1761) is.²⁰ Kollonitz érsek megbízásából Gerl többek között Ober-Sankt-Veit (Wien, XIII.) érseki rezidenciáján és a hozzá kapcsolódó plébániatemplomon (1742–1745), valamint a freibergi kastélyon

(Gleisdorf mellett, Weiz, Steiermark, 1747) dolgozott a fertőrákosi építkezéssel párhuzamosan.²¹ Mindkét helyszínen a frankfurti eredetű, kiterjedt művészfamiából származó Gaetano de Rosa, az érsek gyakran foglalkoztatott festője készített oltárképeket: Ober-Sankt-Veit plébániatemplomának Mária mennybemenetelét megjelenítő főoltárképét 1744-ben, a freibergeri kastélykápolna mellékoltárainak (Mária, illetve Szent József mennybemenetelét ábrázoló) festményeit pedig 1743-ban szignálta.²² A Gottfried Pock által 1736-ban elkezdett, majd feltehetően Gerl közreműködésével befejezett és 1746-ban felszentelt lainzi (Wien, XIII.) zárandoktemplom oltárképeit szintén Rosa készítette 1744-ben,²³ a fertőrákosi kastély ebédlőjének mennyezetfreskóját pedig, mint láttuk, 1745-ben.

Úgy tűnik tehát, hogy Zichy püspök az 1740-es években különösen sokat építkező Kollonitz érsek művészeit alkalmazta Fertőrákoson. Ez nem meglepő, ha Zichy grófnak, VI. Károly és Mária Terézia pártfogoltjának bécsi szereplésére és feltételezhető (bár mindeddig részletesen nem ismert) kapcsolatira gondolunk, ám figyelemre méltó lehet, ha tekintetbe vesszük, hogy a győri püspöki székben Zichy elődje, Groll Adolf (1681–1743) piarista hittudós, a bécsi josefstadti (Wien, VIII.) piarista kollégium rektora, Maria Treu plébániájának első plébánosa (1719), a rend generálisa, 1730-tól a bécsi érsekséghez tartozó Bécsújhely, 1733-tól pedig Győr püspöke a piaristákat élénken pártfogoló Kollonitz érsek teológusa és lelki tanácsadója volt.²⁴ Gottfried Pock már az 1730-as évek elejétől, Gerl pedig 1740-től dolgozott a bécsi josefstadti piaristáknak, jóval Maria Treu új templomának építését (1751–1753) megelőzően.²⁵ Zichyt mint címzetes botryi püspököt 1743. szeptember 6-án nevezték ki hivatalosan a súlyos beteg Groll püspök koadjutorává, utódlási joggal. Groll Adolf november 24-én bekövetkezett halála után az új püspök ünnepélyes beiktatása 1744. május 17-ig késett.²⁶ Lehetséges, hogy Groll Adolf kevéssel halála előtt még elindította a fertőrákosi kastély áttervezésének folyamatát Kollonitz érsek építész, Matthias Gerl bevonásával, akit az érsek révén nyilván jól ismert. Tudjuk, hogy Zichyt Groll püspök maga választotta utódjául,²⁷ valószínű tehát, hogy már korábban kapcsolatban álltak, így Zichy legalábbis elődje szándékainak ismeretében adhatott megbízást a kastélyt áttervező építésznek és a freskódísz készítő festőnek.

Míg a római születésű, nevezetes családjának más tagjaival ellentétben inkább oltárképeiről ismert Gaetano de Rosa – Garas Klára szavait idézve – „olaszosan kerekded, vonzó” figuratípusaival „a Rottmayr–Gran-nemzedék kialakult kompozíciós sémához igazodó” bécsi festők között tartható számon,²⁸ Matthias Franz Gerl az 1740-es években megjelenő karakterisztikus építészstípus képviselője: kivitelező mesteri tanultsággal önálló tervezőként működő, minden műfajban teljesítőképes, stílárís következetes-

séggel megalkotott jellegzetes koncepcióit jól begyakorolt sémákra alapozó „polgári építőmester”.²⁹ Saját tervezésű világi épületei kevéssé invenciózus alkotóra vallanak; igen hasonló külső megjelenésüket egyszerűnek mondható palotahomlokzat-séma határozza meg.³⁰ Ilyen mindezidáig egyetlen hiteles magyarországi műve: az egri volt Vármegyeháza is, amelyen Barkóczy püspök megbízásából Gerl 1748-tól 1756-ig dolgozott (ugyanúgy évi 100 forintos tiszteletdíj ellenében, mint Fertőrákoson).³¹ A háromszintes épület főhomlokzata (4. kép) mintegy felnagyítva, monumentális igényel ismétli a fertőrákosi kastély homlokzati rendszerét (3. kép). Gerl világi épülethomlokzatainak jellegzetes főelemei itt is ugyanazok: sávzott lábazati szint, lizénákkal tagolt emelet, a díszterem ablakainak vakolt zárókővel díszített szemöldökpárkánya, a fertőrákosiakhoz erősen hasonló egyéb díszítőtagozatok, háromszögű oromzattal koronázott, pilaszterrenddel kialakított, háromtengelyes középízalít és a középrész ablakainak a zárópárkányba nyúló, gazdagon díszített szemöldökmezői.³²

AZ KASTÉLY ÁTÉPÍTÉSÉNEK ÉS BERENDEZÉSÉNEK FOLYAMATA ÉS MESTEREI

„Castellum Rákosiense nobiliter exstructum a[t]q[ue] cum Hortis Tribus, et Supellectili intrinseca, Piscina, & aqua ductu; Conservatio Castellum ejusdem” – így szól győri püspökség 1743 és 1749 között eszközölt nagyobb kiadásait felsoroló irat sommás bejegyzése,³³ azaz: a kastély „nemes formában kiépült”, három kertjével,³⁴ belső berendezésével, halastavával, vízvezetékével együtt, és az épület felújítására is sor került a megjelölt időszakban. Az átépítés levéltári forrásokkal dokumentálható szakasza az 1744 és 1748 közötti időre, feltételezhető súlypontja pedig 1745–1746-ra tehető.



4. kép Matthias Franz Gerl: Az egri Vármegyeháza főhomlokzata, 1748–1756 (Thúry László felvétele, 2010)



5. kép A kastélykápolna belső tere. Diebold Károly felvétele, megjelent 1939-ben (SOM, Fotótár)

A kastély teljes új tetőszerkezetének elkészítésével megbízott Johann Caspar Schaffner soproni ácsmester már említett, 1744. november 29-én kelt szerződése vázolja a munka és a fizetés tervezett ütemezését, kiegészítő sorai pedig rögzítik a megtörtént kifizetéseket: az ác 2000 forintos munkadíját négy részletben egyenlítették ki, ahogy az épület bővítésének falazási munkálataihoz igazodva haladt a tetőszerkezet és a fedés elkészítésével.³⁵ Az első 500 forintos részletet 1745. április 27-én; a másodikát július 15-én, az első traktus fedésének elkészülte után; a következőt 1745. október 7-én és 1746. május 3-án, két további részletre osztva; az utolsó részletet pedig 1747. május 1-én kapta meg a püspökségtől. Matthias Gerl jelenléte 1744 novemberétől 1747 decemberéig dokumentált; feltehetően mindvégig felügyelte a kivitelezést.³⁶ Forrásaink tanúsága szerint a nagyobb volumenű építési munkák még 1747 nyarán is tartottak, az építkezés teljes befejezése pedig 1748 őszéig húzódott.

Az épület bővítése a déli (kerti) és a nyugati (utcai) traktus kialakításával indult. Az uradalom 1782. évi összeírása szerint nyilvános kastélykápolnát („*publicum Sacellum*”)³⁷ magában foglaló déli szárny 1745 júliusára elkészült: Sigmund Anton Fritsch bécsi festő (1695–1749) szintén 1745-ben szignálta a kápolna Mária koronázását a Szentháromság jelenlétében ábrázoló oltárképét (a hátoldalon: „*Fritsch 1745*”), Martino Altomonte (1657–1745) heiligenkreuzi művének (1740) redukált variánsát (5. kép).³⁸

A Matthias Gerl közreműködésével bővített déli épületrészben egyedül a kápolna kialakítása kínálhatott lehetőséget önálló, építészeti minőséget képviselő belső tér létrehozására. Falpillérek nyugvó kétszakaszi csehsüveg boltozatával, minimális belső faltagolásával, tradicionális, félköríves apszisban végződő alaprajzi formájával s a keretet adó, „rávezető” tagolóelemeket nélkülöző, íves falszakasz előtt álló oltárával Gerl legegyszerűbb házi kápolnáinak egyike.³⁹ Az oltár formája a mester sokat ismételt oltárépítmény-sémájához igazodik.⁴⁰ A kápolna márványutánzatú gipszstukkó falburkolatához hasonló kiképzésűek az oltárépítmény felületei is.

Az oltár aranyozott, faragott ornamenseit Lorenz Robeldth soproni szobrászmester (†1750)⁴¹ és a kisszebeni származású Johann Klischowitsch (Kluschowits, Klischovits) soproni asztalos⁴² készítette, illetve javította 1745–1746-ban. E díszítmények a tabernákulum feszülettel, *rocaille*-motívumokkal és szőlőindákkal díszített ajtajával együtt mára nagyrészt eltűntek, a még sértetlen oltár csupán Diebold Károly 1939-ben közölt felvételén tanulmányozható (5. kép).⁴³ Robeldth 1746. május 11-én 29 forintot és 54 krajcárt kapott az oltárkép belső keretének és az építményt koronázó (mára elveszett) dicsfény 16 sugarának („*zu der Glori [...] 16 Stück strallen*”) faragásáért, az oltárépítmény volutáin ülő, egy-egy háromágú gyertyatartót emelő fa angyalfigura („*die Kindl halter*”, ma a Soproni Múzeumban) felújítása mellett.⁴⁴ Klischowitsch a kastélyban 1745 áprilisától végzett munkáinak kimutatása szerint az oltár aranyozott szegélyléceit készítette („*in die Hof-Kapelle die Vergolte Leisten in altar*”).⁴⁵ A kápolna ablakainak és oltárának bádogosmunkáit Johann Michael Millner soproni bádogosmester készítette, amiért 32 forintot kapott 1746. április 28-án.⁴⁶

Az 1745. július 9-én kelt borfogyasztási jegyzék megemlíti egy győri orgonakészítő műhely tagjait („*Orgelmacher so v: Raab komen*”), akik ekkor dolgoztak a kastélyban, minden bizonnyal a sekrestye feletti orgonakarzaton elhelyezett hangszer összeállításán.⁴⁷ A fertőrákosi kastélykápolna mára eltűnt orgonája („*organum pro Capella Rákosiensi*”) 400 forintos összeggel szerepel az 1743 és 1749 közötti időszak kiadásainak összesített jegyzékében.⁴⁸ A kimutatás további, néhány szavas bejegyzései meglepő új adatokkal szolgálnak Zichy püspök győri orgonarendeléseire vonatkozóan is: ezek szerint a győri székesegyház és a Püspökvár kápolnája is új orgonát kapott a jegyzék tárgyidőszakában, 1600, illetve 800 forintért.⁴⁹ (Eddigi tudásunk szerint a győri székesegyházba csak 1760–1763 körül, a Püspökvár Szűz Mária-kápolnájába pedig csak 1777–1778-ban került új orgona Zichy püspöksége idején.)⁵⁰ Bár a mestert nem említik név szerint a források, kilétére a borfogyasztási jegyzéket és a költségkimutatás apró utalásait a korabeli győri orgonakészítésre vonatkozó, Szigeti Kilián által publikált

adatokkal összevetve következtethetünk.⁵¹ Az 1745 körül szállított három hangszert ezek szerint minden bizonnyal egyaránt Burchart (Burghard) Gáspár (†1758), az első név szerint ismert, Győrött működő orgonaépítő és az ő győrszigeti műhelye készítette.⁵² Az ismeretlen származású mester éppen ebben az időszakban költözhetett a városba: neve 1743-ban még nem szerepel a szigeti adóösszeírásokban, a következő négy év adatai azonban nem maradtak ránk.⁵³ 1746-ban, leánya születése alkalmával bukkan fel első ízben a kereszteltek anyakönyvében.⁵⁴ Első ismert és forrásokkal igazolt műveként mindaddig a győri jezsuiták Szent Ignác-temploma számára 1755-ben munkába vett, majd 1757-ben szállított hangszert tekinthetjük,⁵⁵ míg a győri karmeliták 1754-ben készült egyszerű pedálos orgonája feltételesen köthető műhe-

lyéhez.⁵⁶ Valószínűnek tűnik, hogy a Győri Egyházmegyei Levéltárban fellelhető iratok⁵⁷ szűkszavú sorai Burchart Gáspár orgonaépítő első munkáit dokumentálják, aki a fent említett források szerint éppen ekkor: 1743 és 1746 között jelent meg a városban. A mester győri működését tehát Zichy püspök 1744/1745 körüli megrendelése alapozhatták meg, sőt, elképzelhető, hogy az új püspök maga hívta Győrbe Burchartot (legvalószínűbben Bécsből), hogy elkészítse vele a székesegyház, a Püspökvár kápolnája és a fertőrákosi kastélykápolna orgonáját.⁵⁸ A fertőrákosi kápolna számára szállított hangszer ára alapján felszereltségét és technikai kvalitásait tekintve mindenképp hasonló lehetett a győri Szent Ignác-templom 1755–1757-ben szintén 400 forintért készült pedálos, 10 regiszteres orgonájához.⁵⁹



6. kép Gaetano de Rosa és műhelye: A nagy ebédlőterem mennyezetfreskójának részlete Rosa szignatúrájával (2. kép, 28. sz. helyiség), 1745 (Szentesi Edit felvétele, 2010)

Az épület keleti (utcai) traktusának fedése is befejeződött 1745 júliusára – Schaffner ácsmester kifizetése július 15-én megtörtént, Gaetano Rosa pedig az év nyarán dolgozott műhelyével az emeleti püspöki lakosztály csupán kismértékben átalakított termeinek freskódíszén (6–10. kép).⁶⁰ A kastélyban ebédelő mesterek és szolgálók 1745. július 10-én kelt felsorolása „H: Rosa” mellett (név nélkül) megemlíti az ugyanekkor ott dolgozó stukkátorokat is.⁶¹ A termek részben ma is látható freskó és stukkó fal- és mennyezetdekorációján túl feltehetően 1745-ben készült a püspöki lakosztály belső berendezésének egy része is. A már említett borfogyasztási jegyzékből megtudhatjuk, milyen munkálatok voltak folyamatban Fertőrákoson 1745. július 9-én.⁶² A kimutatás szerint a kastélyban dolgozott ekkor a kőműves pallér, Rosa, az építőmester és a kertész, segédekkel („leuthen”) egyetemben. A kőfejtők, négy kőfaragó inas, a stukkátorok és a győri orgonakészítők mellett soproni aranyozó segédek, asztalosok, bécsi kályhaszegédek szerepelnek a jegyzékben,⁶³ továbbá a kőfejtőből származó nagyméretű kőlapokat, illetve karosszékeket szállító robotosok is („bauern so die grossen blaten auß den stein bruch geliefert, [...] bauern die in der Robat die Sessel gebracht”).

A következő évben, 1746-ban a püspökség rendkívül magas összeget: mindösszesen 7737 forintot és 30 krajcárt fordított a fertőrákosi kastély épületére.⁶⁴ 1746–1747-ben nagy volumenű építési munkák zajlottak: minden bizonnyal ekkor készült az északi szárny kismértékű meghosszabbítása, és ekkor épült fel az U alakú épület szárnyait négyszögge záró nyugati (udvari) traktus. Ezek tetőszerkezetére vonatkozhatnak azok a kifizetések, amelyeket az ácsmester 1746. május 3-án és 1747. május 1-én kapott.⁶⁵ 1746 áprilisában tizenkilencezer-kétszáz tetőcserép, majd 1747. február 22-én további kétezer darab érkezett a kastélyhoz az újonnan épült szárnyak fedésére.⁶⁶ 1746 januárjában soproni bádigosok 130 forintot kaptak fertőrákosi munkájukért, februárban soproni üvegesek 200 forintos kifizetéséről emlékezik meg a számadáskönyv, júliusban pedig bécsújhelyi lakatosoknak fizettek 490 forintot.⁶⁷

A kőművesmunkákat Adam Zultes soproni pallér vezette.⁶⁸ Ezek 1746-ban kiugróan magas összeget, mintegy 2500 forintot tettek ki.⁶⁹ A kőművesek elszámolásai 1746-ban hetente-kéthetente érkeztek,⁷⁰ majd 1747 januárjától 1748 októberéig is rendszeresen készültek.⁷¹

1746-ban a püspöki kőbányából a kastély épületéhez szállított kőanyag fuvarozási költsége 80–90 forintos összeget tett ki egy-egy hónapban, sőt, januárban, áprilisban és májusban 167 forintra rúgott.⁷² Az 1746. évi kimutatás szerint a püspökség ekkor összesen még 400 forintot költött (további) fejtett kőanyagra.⁷³ 1746 júliusától 1747 októberéig két-három havonta készült kimutatás a kastélyba küldött forrásmészko

(„Quell Stain”) és falazókó („Maur Stainer”) mennyiségeiről: havonta átlagosan 20–30 ölnyi kőanyagról.⁷⁴ A kőfejtők 1748. évi kimutatása jóval kisebb mennyiségről szól: egy év alatt összesen 80 ölnyi követ szállítanak a kastélyhoz.⁷⁵

A kastély épületével kapcsolatos szobrászati és kőfaragómunkákról az 1746 és 1748 közötti időszakból találunk forrásokat. Az építkezés vezető kőfaragója („Lapicida Super”) a soproni Franz Jacob Unger volt.⁷⁶ Láthatóan ő bérelte a fertőrákosi püspöki kőbányát az építkezés időszakában: 1748. évi elszámolásának végösszegéből legalábbis levont 30 forint bérleti díjat.⁷⁷ 1746-ban Unger 28 forintos éves bérleti díja mellett Tobias Hauckh, (Hauckh, †1775),⁷⁸ Lorenz Eisenkölbl (Eisenkhelbel, †1762) vagy fia, Eisenkölbl János Mihály (†1764),⁷⁹ valamint Krausz Máttyás (†1746)⁸⁰ soproni kőfaragómesterektől származó, nyilván szintén a kőbánya használatáért lerótt 20, illetve 27 forintos összegek szerepelnek a fertőrákosi uradalom éves bevételeinek kimutatásában.⁸¹ Feltehetően mindhárman dolgoztak a kastélyban. Krausz özvegye, Maria Krauss (Krauffin) kevéssel férje halála után a rákosi malom faragott köveiért nyújtott be számlát,⁸² Tobias Hauckh pedig egy évvel korábban Sopronban dolgozott Zichy püspök számára: a soproni püspöki ház, az ún. Bischof Hof (vagy Zehethaus, Új utca 28.) kőfaragómunkáit végezte, amelyekről 1745-ben adta le elszámolását.⁸³

Franz Jacob Unger vezető kőfaragó fertőrákosi számláinak némelyike részletesen szól a kastélyban végzett munkáiról.⁸⁴ 1747. április 27-én 44 rajnai forintot kapott.⁸⁵ 1747. évi tevékenységének kimutatásában 61 forintot és 38 krajcárt számolt el különböző egyszerűbb nyílászervekért,⁸⁶ beleértve a kastély tizennyolc (mára elbontott) tetőablakának keretét is, továbbá két nagyobb és igényesebb kiviteli, oromzattal, párkánnyal és profilált kerettel kialakított („mit Verdachung und gesimst umb und umb”) tetőablakkeretet.⁸⁷ 1748-ban Unger a 40 láb hosszú udvari lábazatok („hof Zogel blaten”) és az átellenes oldali, 40 láb hosszú és két láb magas lábazatok kőburkolatát, valamint a kastély alagsorában lévő, 30 láb mélységű kút faragott kövekkel való kifalazását („einen brun krantz in daß fundament”) készíti, továbbá a kertbe vezető, ma is meglévő, egy csorgókút fulkéjét magában foglaló kétkarú lépcsőépítmény (11. kép) baluszteres mellvédkorlátját faragja („ein brust gesims in den garten zu der stig müst 17 ½ shue”).⁸⁸ Mindezekért és egyéb kisebb munkáiért összesen 43 forintot és 5 krajcárt számít.⁸⁹

Unger láthatóan egyszerű kőfaragói feladatokat teljesített, hasonlóan minden bizonnyal Hauckh, Eisenkölbl és Krausz soproni mesterekhez.⁹⁰ A kastély lépcsőházának és főhomlokzatának minőségi faragványait (12., 13. kép) inkább ismeretlen mesterek munkájának tekinthetjük, akik forrásaink szerint feltehetően Bécsből érkeztek. Az 1746. évi számadás-

7. kép Gaetano de Rosa és műhelye (?): Puttófigurák gróf Zichy Ferenc püspöki kalapjával és címerének motívumaival. Mennyezetfreskó a komornyik szobájának (2. kép, 24. sz. helyiség) előterében, 1745 (?) (Fekete J. Csaba felvétele, 2007)



könyv megemlíti a kastélyban dolgozó bécsi kőfaragókat („*Lapicidae Viennensi*”), akiknek az év januárjában egész nagy összeget: 186 forintot fizettek.⁹¹ A nevüket sajnos nem tünteti fel az irat, és munkájukat sem részletezi. Feltehetően a homlokzat díszítőelemeinek faragásában vettek részt, amelyek a keleti (utcai) szárny belső dekorációjával közel egy időben, tehát 1745 folyamán vagy az 1746-os év elején készülhettek. A keleti traktusban elhelyezett új lépcsőház kőfaragómunkái, úgy tűnik, valamivel később zajlottak: Matthias Gerl építőmester még 1746. február 17. előtt intézkedett a lépcsőhöz szükséges kövek ügyében,⁹² a lépcső köveinek 9 forintot és 45 krajcárt kitevő szállítási költsége pedig az 1746. áprilisi kiadások kimutatásában szerepel.⁹³

A kastély nagyrészt elpusztult, illetve pusztuló szobrászati díszének: többek között az oromzat két allegorikus nőalakjának (13. kép), kővázájának, fesztonokat tartó puttófiguráinak,⁹⁴ a lépcsőház puttópárjainak (12. kép)⁹⁵ és a kastélykert kútszoborcsoport-

jának (21. kép)⁹⁶ készítőjét minden bizonnyal szintén Bécsben kell keresnünk, amint azt Dávid Ferenc is feltételezte.⁹⁷ Szobrászuk azonosításához azonban mindeddig nem találtunk biztos támpontokat a levéltári források között. Az Egyházmegyei Levéltár fertőrákosi vonatkozású iratanyagában egyetlen szobrászmester neve szerepel: a kápolna oltárának ornamenteit és az ebédlőterem falburkolatát készítő, tehát egyszerűbb faszobrászati feladatokkal megbízott soproni Lorenz Robeldthé.⁹⁸ Tudjuk továbbá, hogy 1746-ban a számadáskönyvben név szerint nem említett soproni szobrászoknak („*Sculptori Soproniensi*”) fizettek 116 forintot a kastélyban végzett, közelebről nem részletezett munkájukért.⁹⁹ Eddigi tudásunk szerint azonban az 1750 utáni éveket megelőzően a soproni szobrászat színvonala nem közelítette meg a fertőrákosi homlokzat szobraiét.¹⁰⁰ A soproni szobrászokat említő szöveg hely tehát feltehetően nem áll összefüggésben a homlokzat és a lépcsőház szobordíszének készítésével. A mára nagyrészt elpusztult figurák közül elsősorban



8. kép Gaetano de Rosa és műhelye (?): A püspöki oratórium (**2. kép**, 20. sz. helyiség) egyik boltszakaszát díszítő mennyezetkép: Angyal Krisztus Szenvedésének eszközeivel, 1745 (?) (Szentesi Edit felvétele, 2010)

a homlokzati szobrok tanulmányozására maradt lehetőség. Ezek stílussajátosságai (fejtípusuk, **13. kép**)¹⁰¹ alapján talán a tiroli Johann Joseph Resler (1700 k. – 1772) kiterjedt bécsi műhelyére gondolhatunk, ahol éppen az előző években: 1743–1744-ben faragták többek között a győri jezsuiták Szent Ignác-temploma főoltárának szobrait és kórusának további részleteit.¹⁰²

A kastélybelső szintén igen kvalitásos stukkódekorációjáról, közelebbről a délkeleti sarokterem (**2. kép**, 27. szám, **17. kép**) mennyezetét díszítő stukkók készítőiről hasonlóképpen hallgatnak a levéltári források. Elképzelhető, hogy az 1745 nyarán, a freskókat kivitelező Rosával és műhelyével egy időben a kastélyban dolgozó stukkátorok a sarokterem mennyezetének díszítésén munkálkodtak, s talán Bécsből érkeztek, mindezt alátámasztó dokumentum azonban mindeddig nem került elő.¹⁰³

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy a tervezési feladatokat és a legmagasabb rendű kivitelezési munkálatokat bécsi mesterek, a nagyobb volumenű, illetve egyszerűbb munkákat pedig általában soproniak végezték. Az átalakításnál foglalkoztatott bécsi mesterek nevét és fertőrákosi működésük részleteit azonban sajnos nem minden esetben őrizték meg a források. A kastély berendezésével, faldekorációjával kapcsolatban dolgozó soproni mesterek közül többeket ismerünk név szerint, forrásaink azonban töredékesek: számos irat vonatkozik kisebb, kiegészítő jellegű munkálatokra, míg a jelentősebb műfajokban, a berendezés kvalitásos összképét megalapozó munkafázisokban dolgozó mesterek kilétére gyakran nem derül fény.

Tudjuk azonban, hogy az aranyozási munkákat Andreas Sedlmayer (*Södlmeyer*) soproni aranyozó-

9. kép Gaetano de Rosa és műhelye (?):
A püspöki oratórium másik boltszakaszát
díszítő mennyezetkép: Angyalok Veronika
kendőjével, 1745 (?)
(Szentesi Edit felvétele, 2010)



festő („*burgl: Maller und Vergolter in Ödenburg*”) végezte. A bajorországi Friedbergben született Sedlmayer 1746-ban lett Sopron polgára; 1785-ben halt meg.¹⁰⁴ Főként a városban és környékén, valamint Győrött különösen sokat foglalkoztatott, tehetséges „ezermesterként” több műfajban dolgozott: egyaránt jártasnak mutatkozott az aranyozás, a freskófestés, a műmárványozás, az olajfestés és az oltárfaragás terén.¹⁰⁵ Két segédje 1745. július 9-én a fertőrákosi kastélyban dolgozott.¹⁰⁶ A műhely itteni munkáiról szóló nyugtája 1746. április 28-án kelt, a 400 gulden átvételét igazoló irat külzetén Sedlmayer vezető aranyozómesterként („*Deauratoris Super*”) szerepel.¹⁰⁷ Feltehetően a kápolna Győrből szállított orgonájának, Burchart Gáspár feltételezett művének aranyozását végezte, más, kisebb munkák mellett. További kifizetései 1746 decemberében összesen 45 forintot és 12 krajcárt tet-

tek ki,¹⁰⁸ 1747. január 26-án kelt nyugtájával pedig 14 forint és 42 krajcár átvételét igazolta.¹⁰⁹

Joseph Paumann soproni műlakatosmester számlája a kastélyban végzett munkájának 54 forintos díjáról 1747. december 18-án kelt.¹¹⁰ Johann Lorentz festő kisebb munkákat végzett a kastély felújítása kapcsán: többek között a kert lécrácsait festette zöldre 1748-ban.¹¹¹ Talán szintén ő készítette azt a részletes, de szignálatlan kimutatást, amely a kastélyban végzett alsóbbrendű, ám költséges (összesen 188 forintot és 20 krajcárt kitevő) festési-mázolási munkák leírását tartalmazza 1747-ből, megemlékezve többek között néhány kerti elem mázolásáról, továbbá a nagy ebédlőterem faburkolatához tartozó díszlécek aranyozásáról és a tölgyfa felületek lakkozásáról, a kápolna kézmosószekevényét díszítő lécek aranyozásáról („*in Sr: Hoch bischoffl: Hoff Capelen zu denen Handwaschen*”).



10. kép Gaetano de Rosa és műhelye (?): Ablakfüлке falképe
részlete a püspöki hálószoba előterében (**2. kép**, 22. sz. helyiség),
1745 (?) (Fekete J. Csaba felvétele, 2007)

eine stehende Tümpa Von Tischlerarbeith die Loisten mit gutten goldt Vergoldt”), továbbá márványutánzatú festéssel ellátott falfelületek és kályhalábazatok helyenkénti korrigálásáról.¹¹² 1746 januárjában soproni festőknek („*pictori soproniensi*”) fizettek 57 forintot és 28 krajcárt.¹¹³

Az 1746. évi számadáskönyvben hónapról-hónapra felbukkanó bécsi asztalos („*Arculario Viennensi*”) kisebb (összesen mintegy 100 forintot kitevő) kifizetései mellett soproni mesterek is szerepelnek, akik láthatóan az asztalosmunkák terjedelmesebb részét végezték, és 597 forinttal és 45 krajcárral, egy összegben fizették ki őket januárban.¹¹⁴ Thomas Koiser fertőrákosi asztalos ablakokokat és -kereteket készített a kastélyba 1748-ban.¹¹⁵ Johann Wenzeslas Zeitler soproni asztalos 1746-ban négy kanapét, komódot, képkereteket, asztalokat szállított Fertőrákosra, más bútorokat pedig Győrbe küldött Zichy püspök megrendelésére.¹¹⁶ Johann Klischowitsch soproni asztalos padozatot és néhány díszlécet készített Fertőrákosra;¹¹⁷ 1745 áprilisától végzett munkáinak elszámolásából kiderül, hogy a püspöki lakosztály egyik szobájában a falburkolat díszléceit („*geschnittene spallier leisten*”) Bécsből rendelték; felrakásukon Klischowitsch inasa

három napon át dolgozott.¹¹⁸ A berendezést alkotó asztalosmunkák egy része Bécsből származott, így többek között a parkettatáblák és bizonyos szobaajtók, amelyeket 1748 tavaszán szállítottak.¹¹⁹ Mindennek nyomát csupán a fertőrákosiak 1746. évi elismervényei őrzik, amelyek bécsi utak vagy bécsiek fuvarozásának útiköltség-elszámolásaihoz készültek.¹²⁰

A KASTÉLY KÁLYHÁI

A kastély berendezésének az alábbiakban részletesen tárgyalt 1784. évi inventáriuma szerint az épület berendezéséhez egykor huszonhárom „tengerzöld” mázas cserépkályha („*Meeres grüner Ofen*”) tartozott,¹²¹ amelyek legalábbis részben igen magas színvonalat képviselő munkák lehettek, olyanok, mint az a három darab, amely ma ismét eredeti helyén áll közülük (**14–18. kép**).¹²²

A kályhák készítőjét Csányi Károly hagyományra vált feltételezése alapján mindeddig ismerni véltük Magner Károly győri kályhászmester (1732 k.–1790) személyében,¹²³ sőt: részben ez a források hiányában kialakított elképzelés lett az alapja Magner hipotetikus korai győri életművének, amely az eddigi vélekedés szerint Zichy püspök és környezete megrendelésére készült más nevezetes szériákat is magában foglalt, így a győri Apátúr-ház (Széchenyi tér 5.) és a Püspökvár berendezéséhez tartozó kályhákat.¹²⁴ A mester azonban valójában mindössze 14–16 éves lehetett a fertőrákosi kastélyban zajló berendezési munkálatok idején (1745–1746 körül), és egyetlen későbbi forrásunk sem említi nevét a püspöki kastély kapcsán. Semmiképp sem valószínű tevékenysége 1750 előtt, amikor is az Apátúr-ház és a Püspökvár berendezéséhez tartozó első szériák szállítása aktuális lehetett.

A fentebb már említett borfogyasztási jegyzékből azonban kiderül, hogy 1745 júliusában egy bécsi kályhás műhely tagjai („*Wienerische Haffner Geselle*”) dolgoztak a kastélyban.¹²⁵ Az irat szűkszavú sora, úgy tűnik, fontos adatot közvetít.

A berendezést érintő eddigi forrásainkból is kitűnik, hogy Zichy püspök megrendelése az épület teljes belső kialakításának átfogó megújítását célozták; erről tanúskodik mindaz, ami az enteriőrökből ma a helyszínen látható. Mindennek tükrében valószínűnek tűnik, hogy a bécsi kályhások 1745 nyarán annak a Zichy püspök megrendelésére újonnan készült, stílusban a kastélybelső egészéhez illeszkedő „tengerzöld” szériának az összeállításán munkálkodtak, amelynek huszonhárom darabját 1784-ban leltárba vették (megkülönböztetve az új bécsi sorozatot a többnyire az átépítéstől nem érintett földszinti termekben megmaradt „régí” és a személyzeti szobákban álló kimondottan egyszerű, „*Ordinari*” kályháktól),¹²⁶ s amelynek három darabja szerencsés módon ránk maradt.

A ma a Győri Egyházmegyei Levéltárban fellelhető források között nem találunk arra utaló adatot, hogy Zichy püspök győri kályhásokkal dolgoztatott volna az 1745 körüli években, még győri megrendeléseiben sem. A püspöksége kezdetén 3500 forintos költséggel berendezett, láthatóan rezidenciaként kialakított győri „Esterhazysches Haus” szintén új cserépkályhával gazdagodott ekkor.¹²⁷ Zichy püspök megbízásából Dominicus Eder pozsonyi kályhásmeister 844 forintért 1743-ban három, 1745-ben tizenkét tengerzöld, részben aranyozott díszítményekkel ellátott kályhát készített az épület számára, amelyek elszámolásának rövid leírásai alapján a fertőrákosiakhoz hasonlóan igen kvalitásos, reprezentatív darabok lehettek.¹²⁸

1747-ben Michael Gethlinger soproni kályhásmeister végzett kisebb (nyilván pótlási, javítási) munkálatokat a fertőrákosi kastély kályháin 62 forintért;¹²⁹ ugyanő Győrött is dolgozott Zichy püspök kályháinak karbantartásán.¹³⁰ Hasonló szerepe lehetett Magner Károlynak a győri Püspökvár kályhái kapcsán 1772-ben: munkája, amelyért ekkor 84 forintot fizettek ki számára a Káptalani Levéltár számadáskönyveiben (*Rationes Ecclesiae*) fennmaradt bejegyzés szerint,¹³¹ az összeg nagyságából ítélve minden bizonnyal korábbi széria károsodott darabjainak pótlására vonatkozik. Az 1790-ben 58 évesen meghalt Magner¹³² műhelyéből kikerülő kályhák jobbra talán inkább már klasszicizáló, az egri Liceum Fellner Jakab (1722–1780) tervei szerint általa kivitelezett 42 darabot számláló sorozatához (1775, 1778) hasonló formavilágú munkák lehettek,¹³³ és erősen különböztek mind a Püspökvár egykori ún. „barokk kályhájától”,¹³⁴ mind a fertőrákosi kastélyban fennmaradt, a püspökvárhoz igen hasonló és legfeljebb egy-két évvel korábban: 1745-ben készült daraboktól, amelyek – amint a fent idézett csekély utalás alapján sejthető – bécsi műhely munkái voltak.

A KASTÉLY HELYSÉGEINEK RENDJE ÉS BERENDEZÉSE AZ 1784. ÉVI INVENTÁRIUM ALAPJÁN

A fertőrákosi kastély mára – néhány tárgy kivételével – teljesen elpusztult korabeli berendezéséről és az egyes helyiségek funkciójáról az épület Zichy püspök halála után, 1784-ben felvett inventáriuma ad felvilágosítást.¹³⁵ Bár a jegyzék nem foglalja magában a teljes épület valamennyi helyiségét (a kápolnát például nem említi), és elsősorban hétköznapi használati tárgyakat, bútorokat tartalmaz, amelyekről általában nem ad közelebbi leírást, néhány említésre érdemes adattal is szolgál, illetve – esetenként a kastély 19–20. századi leltáraival való összevetés mellett – alkalmas arra, hogy tételei alapján az egyes helyiségek korabeli funkciójára következtessünk.

A kápolna melletti sekrestyéből („*Sakristay*”; **1. kép**, 7. szám) induló Tibolt Ádám provizor a sekrestyében tárolt egyszerű, közelebből nem részletezett templomi felszerelések (kelyhek, paténák, stóllák, kazulák, misszálék, oltárkendők stb.) és bútorok mellett két szobrot is összeírt. A leltár a déli szárny emeleti helyiségeivel: a püspöki lakosztály kertre néző szobáival folytatódik: A két ablakával a kápolna terébe nyíló oratóriumkápolnában („*Oratorio*”; **2. kép**, 20. szám)¹³⁶ egy kis oltár állt, rajta feszülettel, alatta Mária és Szent János aranyozott szoboralakjával,¹³⁷ továbbá négy lanterna, imazsámolyok, karosszék és a kastély „tengerzöld” mázas cserépkályháinak egyike („*Meeres grüner Ofen*”).

A püspöki oratóriumból öt nádazott karosszékkal és két asztalkával berendezett előszoba vezetett át a püspök hálószobájába („*Sr Excellenz Schlaf-zimmer*”; **2. kép**, 21–22. szám), ahol baldachinos ágy, íróasztal, öt karosszék, két asztalka, köpörláda és a szokványos hálószoba-tartozékok mellett aranyozott levéldíszsel ellátott, tengerzöld mázas kályha állt („*Meeres grüner Ofen, mit Vergoltem laubwerk*”). Az előzővel együtt folyosót képező újabb, három nádazott karosszékkal és konzolasztalkával berendezett előszobából nyílt a komornyik szobája („*Kamer diener-zimmer*”; **2. kép**, 23–24. szám), ágy, szekrény, köpörláda és egyéb berendezési tárgyak mellett zöld kályhával, aranyozott levélmintával díszített fekete keretben függő Madonna-képpel és két másik (a szövegben nem részletezett) képpel.¹³⁸

A komornyik szobájából közvetlen átjárás adódott a püspöki hálószobába, és egy további, keskeny kárpitajtó vezetett a szomszédos délkeleti sarokszoba felől szintén megközelíthető püspöki írókabinetbe („*Tag Kabineth*”; **2. kép**, 26. szám).¹³⁹ Kis méretei ellenére ez a kastély egyik legfényűzőbb kialakítású helyisége: az aranyozott ornamensekkel gazdagított mómárvány borítású¹⁴⁰ szobába került a kastély legpompásabb – aranyozott figurákkal díszített – „tengerzöld” cserépkályhája („*Meeres grüner Ofen, mit Vergolten figuren und laubwerck*”). A ma is eredeti helyén álló darab erősen



11. kép Frantz Jakob Unger és mások (?): A kertbe vezető lépcső kútülkés építménye, 1748, helyreállítása után. (Szentesi Edit felvétele, 2006)

rongált állapotában (**16. kép**) ma már szinte semmit sem mutat egykori szépségéből, részletgazdag, különösen magas színvonalú kidolgozása csupán archív fényképfelvételek alapján tanulmányozható (**14–15. kép**).¹⁴¹ A kályha tabernákulumszerűen kialakított felső részének két-két korinthoszi fejezetes lizénával keretezett, konvex középrésze előtti párkányon Ábrahám áldozatának aranyozott kétalakos szoborcsoportja állt. Az oltáron kuporgó Izsák és a lesújtani készülő Ábrahám alakjának manierisztikus beállítását az 1750 körüli Bécs szobrászatának donneri figuratípusait idézi.¹⁴² A kályha alsó részének ívesen bemélyedő középrészét ovális, ornamentális keretezésű mező töltötte ki, benne ószövetségi áldozati jelenettel: minden bizonnyal az égő áldozatul bemutatott kos előtt imádkozó Ábrahám alakjával – kályhák gyakori díszítőképe, a lobogó tűz jelenségére való bibliai utalás-ként.¹⁴³ A kályha ívelt párkányt formázó oromzata fölött *rocaille*-díszes, aranyozott urna állt, a két oromszárnyon egy-egy aranyozott puttófigurával. Az írókabinet további berendezését az inventárium szerint aranyozott márványasztalka, kanapé, három karos-



12. kép Ismeretlen bécsi mesterek: A fölépcső szobordíszes kőkorlátja a lépcső emeleti érkezésénél, 1746-tól. Felvétel az 1930-as évekből (KÖH, Fotótár)

szék és egy köpőláda alkotta. Padozatát Johann Klischowitsch soproni asztalos készítette 1745-ben 10 forintért („*ein Fuß-Boden in dem oberen Traktn in Cabinet bey der Stiegen gemacht*”).¹⁴⁴

Az előszobasorra merőlegesen folytatódó folyosószakaszon („*Neben diesen zimer auf den gang*”; **2. kép**, 25. szám) négy bekeretezett kép függött – feltehetően négy, ma is meglévő olajfestmény: A kánai menyegző, A lábmosás, Az Utolsó Vacsora és Az emmausi lakoma jelenetével.¹⁴⁵ A folyosón ezeken túl egy zöld mázas kályha, köpőláda és két kanapé kapott helyet. Erről a folyosórésztől közelíthető meg a három ablakával a keleti (utcai) frontra nyíló, faburkolatos nappali fogadószoba („*aus[s]paliertes Tag zimer*”; **2. kép**, 27. szám). A terem falait feltehetően szinte teljes magasságig tölgyfa lambéria borította egykor, amelynek mintegy 70 cm magas lábazati része Diebold Károly 1939-ben megjelent fényképfelvételén még látható (**17. kép**).¹⁴⁶ Talán e helyiség *boiserie* falburkolatához hozatták Bécsből a már említett díszléceket, amelyeket Johann Klischowitsch soproni asztalos segédje erősített fel 1745-ben, sarokelemekkel és összesen 55 lábnyi függőleges elemmel kiegészítve a bécsi darabokat.¹⁴⁷ A szoba aranyozott díszítésű, zöld mázas kályhája újra eredeti helyén áll.¹⁴⁸ A terem leltárában asztalka, köpőláda, szófa és nyolc karosszék szerepel.

A fogadószobából nyílik a kastély nagy ebédlőterme („*Saal oder Tafel zimer*”; **2. kép**, 28. szám), a keleti traktus enfilade-ot alkotó reprezentatív térsorának központi helyisége. A hatalmas asztalt 18 szék vette körül, felette két csillár függött. A berendezéshez tartozott még egy kredencasztalka és egy tálalószekrény is. A terem zöld cserépkályhájának növényi ornamentjeit sárga máz fedte („*mit gelbem farb angestrichen*”). Feltehetően e terem falait is tölgyfa falburkolat borította. Lorenz Robeldth soproni szobrászmester 1746. május 11-én kelt számlájának egyik tétele a püspöki lakosztály egyik helyiségébe készített lambériára vonatkozik („*in Ihro Excellenz Zimmer 120 shuh Spallier*”), amely 120 lábnyi méretével kizárólag a nagy ebédlőterembe kerülhetett.¹⁴⁹ A már említett, festési munkákat részletező 1747. évi kimutatás szerint a faburkolat díszléceit aranyozták, a tölgyfa felületeket pedig fényesre lakkolták („*in den grossen Taffel Zimer die nach abgegangene Spallier Loisten mit gutten goldt Vergoldet, und daß aichen Holtz mit glantz fierneiß überzogen*”).¹⁵⁰ A helyiség előtti folyosószakaszon („*Im Vorsaal Tafel zimer*”; **2. kép**, 31. szám) öt asztalkát, két kanapét és egy zöld brokáttal bevont keresztet tüntet fel a leltár.

Az ebédlőből újabb fogadószoba nyílik („*Ausgelegtes zimer*”; **2. kép**, 29. szám); berendezéséhez (ma is meglévő) aranyozott díszítésű zöld kályha (**18. kép**),¹⁵¹ tükör, négy festmény, fiókos szekrény, kanapé, nyolc karosszék és három asztalka tartozott. Ebből nyílik egy „közönséges berendezésű” hálószoba, feltehetően egy vendégszoba („*Ordinari ausgelegtes zimer*”; **2. kép**,



13. kép Ismeretlen bécsi mester: Szoboralak a főhomlokzat jobb oromszárnyán, 1746–1748 körül (?) (Fekete J. Csaba felvétele, 2007)

30. szám),¹⁵² az előzőhöz hasonló kályhával, ágygal, mosdószekrényvel, köpőládával, négy karosszékkal, két asztalkával, kanapéval, négy festménnyel és aranykeretes tükörrel. A helyiség mögötti kis hálószoba („*zimer No 1*”; 2. kép, 32. szám) talán a vendég közvetlen személyzetének hálólhelyéül szolgált.¹⁵³

Az északi és a nyugati szárnyban, a melléklépcső érkezésénél induló folyosóról nyíló további kilenc vendégszoba („*zimer No 2–10*”; 2. kép, 33–41. szám) berendezése általában hasonló; a bútordarabok felsorolásán túl a leltár a hálószobák mindegyikében megemlékezik egy-egy zöld mázas, a püspöki lakosztály szobáiban lévőknél egyszerűbb kialakítású cserépkályháról. (Aranyozott díszítményekről csak a nagyobb, 5. számú szobában lévő darab esetében szól az inventárium.) A vendégszobák némelyikében portrékat („*Portren-Bilder*”) és más, fekete vagy aranyozott keretben függő világi tárgyú képeket („*alte weltliche Bilder*”) említ a leltár, ezekről azonban semmi továbbit nem közöl. A folyosó a sekrestye fölötti orgonakarzathoz („*Kohr*”) vezet, amelyet a vendégek oratóriumaént is használhattak.

Az inventáriumot a földszinti kiszolgáló helyiségekben és az alkalmazottak szobáiban lévő bútorok, használati tárgyak összeírása zárja.¹⁵⁴ Az utcafrontra nyíló keleti szárny boltozott helyiségeiben kaptak szállást a magasabb rangú udvari és uradalmi tisztvi-

selők. A főbejárati kapualjból balra nyílhatott a kasznár irodáját is magában foglaló provizorátus helyiségeiből és az udvarmester hálószobájából álló hármas helyiségcsoport, három zöld mázas cserépkályhával („*Provisorat und Hofmeister zimer*”; 1. kép, 2. szám). Feltehetően a kapualjból jobbra nyílt a tisztartó kétágyas hálószobája („*Kantzley zimer*”; 1. kép, 18. szám), reprezentatív, aranyozott díszítményekkel ellátott zöld cserépkályhával. Mellette, a külön előtérből nyíló északkeleti sarokszobában lehetett a négy fő hálószobájául szolgáló lakájszoba („*Loquay zimer*”; 1. kép, 10–11. szám). A melléklépcsőház és a mögötte meghúzódó reterát mellett, az északi szárnyban rendezték be a cselédségi étkezőt („*Officir zimer*”; 1. kép, 13. szám), falán képekkel, középen hatalmas asztallal és 17 székekkel. A folyosóról nyíló következő két helyiségben kaphatott helyet az egy fő számára hálólhelyet is nyújtó cukrászkonyha („*Zucker Backerey*”; 1. kép, 10–11. szám). A déli szárnyban, a leltárból kimaradt kápolnával szemben, a kertbe vezető boltozott átjáróból nyílhatott a szakács két fő számára alkalmas hálószobájából („*Koch zimer*”) és a konyhai edények („*geschier allda*”) tárolására szolgáló két helyiségből álló egység. (1. kép, 4. szám)¹⁵⁵ A kapualjból induló lépcsőn át megközelíthető borospince és a kastély további pinceszakaszai, valamint a nyugati szárnyban elhelyezkedő kocsiszínek (1. kép, 8. szám) és a tárolók berendezé-



14. kép Ismeretlen bécsi műhely: A püspöki írókabinet cserépkályhája, 1745. Diebold Károly felvétele, 1930-as évek (SOM, Fotótár)

sét, tartalmát nem írták össze a leltározók. Az inventárium nem szól a kastély udvarairól, a díszkertben pedig csupán kisebb használati tárgyakat említ.

A KASTÉLYKERT ÉS AZ ÚN. „NEMESKERT”¹⁵⁶

Az udvarról boltozott átjáró vezet az épület déli (délkeleti) oldalán fekvő kastélykertbe (1. kép, 5. szám, 19., 20. kép). A kert az országúttól nyugat felé a Rákospatakig lejtő,¹⁵⁷ a szomszédos házak tűzfala és a kastély déli homlokzata között elnyúló téglalap alakú területet foglalta el. Dávid Ferenc helyszíni kutatásai alapján tudjuk, hogy a patak felé lejtő kertterületet már a 18. században három tereplépcső osztotta teraszokra. A kert hossz tengelyében keskeny sétány futott, a teraszok közötti szintkülönbségeket lépcsőkarok hidalták át. A kert legmagasabb pontján, az országúti kerítésfal előtt könnyűszerkezetű pavilon állt.¹⁵⁸

A fertőrákosi kastélyhoz tartozó melléképületek és a kertek korabeli, 16. századi eredetű elrendezését mutatja az első katonai felmérés térképszelvénye (1784): elnagyoltsága, sematikus megoldásai ellenére jól kivehetően ábrázolja a kastély északi és keleti homlokzata előtt elkerített négyszögű udvarokat, valamint

a kastély déli homlokzata előtt elterülő díszkertet, távolabb, délkeletre pedig a 19. században „Nemeskertenek” nevezett, nagyobb területű kert magját, amelyet körülölel a Rákospatak (nyilván öntözésre használt) csatornája.¹⁵⁹ Bár a részletek tekintetében pontatlan térkép nem ábrázolja a püspök kert és a városfal közötti földszintes házakat, valószínű, hogy ezek már álltak a felmérés készítése idején. A 17. században még a városfalig kiterjedő kert mérete és formája Zichy püspök idejében vélhetően már a maival megegyezően alakult.¹⁶⁰ Mindez Fertőrákos 1856. évi kataszteri térképén egzakt kontúrokkal látható, akárcsak a kastélyhoz tartozó, ma is meglévő melléképületek: a két épületegységből álló istálló és a keleti végéhez kapcsolódva L alakú alaprajzi formát képező cselédlak, a kastélytól északra álló másik, istállót, kocsiszínt és cselédlakást magában foglaló téglány alaprajzú épület, valamint a kastély északi homlokzata előtti, talán az 1592. évi összeírásban szereplő építménnyel azonos jégverem (19. kép).¹⁶¹

A térképrészleteket kiegészíthetjük az uradalom 1782. évi leírásának a kastély melléképületeit és kertjeit tárgyaló soraival, amelyek megemlékeznek többek között a zsindegyházzal fedett, tizenhat ló és hat tehén befogadására alkalmas istállóról, a kis szobából és konyhából álló, szintén zsindegyházzal fedett cselédlakról, valamint a kastélyhoz tartozó kertterületekről: a kastély homlokzata előtti „fallal kerített kis kertről” (az előkertről), a kastély lentebbi oldalánál fekvő „másik kertről” (a díszkertről), „amely az előzőnél nagyobb és fal veszi körül”, valamint a „harmadik kertről” (a későbbi Nemeskertenről), amely a városfalon kívül ta-



15. kép Ismeretlen bécsi műhely: A püspöki írókabinet cserépkályhája, 1745. Részlet. Diebold Károly felvétele, 1930-as évek (SOM, Fotótár)

lálható, „mintegy háromszáz lépésnyire a kastélytól, négyszáz öl hosszú árokkal és a patak vizével feltöltött csatornával körülvéve”.¹⁶² Egy másik, 1784-ből fennmaradt leírás megemlíti a kastélytól fentebb elhelyezkedő prэшáz udvarán lévő (másik) jégvermet is, és megemlékezik a Nemeskert bejáratánál a Rákospatakon átvezető hídról (20. kép).¹⁶³

A kastély mára megszűnt előkertjét feltehetően Zichy püspök korában is az 1920-as években még fennállott, félköríves vonalban vezetett kerítésfal övezte, amelynek közepén, a kastély bejáratának tengelyében kétszárnyú kovácsoltvas kapu nyílt.¹⁶⁴ Ezt a területet érdekes módon már a 16. századi inventáriumok a kertek között említik,¹⁶⁵ az 1782. évi összeírás pedig a homlokzat előtti fallal kerített kis kertről szól („*Ereptione Prospectus Castellii est Hortulus muro cinctus*”),¹⁶⁶ tehát egyértelműen előkertre utal, nem pedig, ahogy az általános gyakorlat alapján gondolnánk, kövezett vagy szórt burkolattal ellátott kocsifordulóra. Díszkertként jelölik a későbbi kataszteri térképek is (19–20. kép).¹⁶⁷ Ez a kis kertterület biztosította az utcasorban álló kastély elhatárolását az út zajától.

A fertőrákosi kerteket érintő írott forrásaink közül sajnos elenyészően kevés adat vonatkoztatható egyértelműen a kisméretű kastélykertre. Valójában a kastélytól távolabb délkeleti irányban, az út túloldalán, a városfalakon kívül elterülő Nemeskert magját is egy, a kastélykertnél valamivel nagyobb méretű díszkert képezte, amelyet haszonkerti területek vettek körül.¹⁶⁸ A Zichy püspök idejéből fennmaradt levéltári dokumentumok néha „nagy kertként” („*grosser Gartten*”) vagy alsó, nagyobb kertként („*in inferiori majori Horto*”) különböztetik meg a Nemeskertet,¹⁶⁹ illetve udvari kertként („*Hoff Garten*”) említik a kisebbik díszkertet,¹⁷⁰ a források nagy része azonban nyilvánvalóan a Nemeskertet érti „rákosi kert” címszó alatt. Vályi András is a (nyilván könnyebben hozzáférhető) Nemeskertről emlékezik meg országleírásának a települést tárgyaló rövid részletében, 1799-ben: „*Rákos földes Ura a' Győri Püspök, a' kinek 4 szegeletre épült jeles kastélyával ékeskedik, [...] A' Város kövel kerített, alatta pedig az Uraságnak gyönyörű kertye által vidámítottik [...]*”¹⁷¹

A fallal körülvett kastélykert minden valószínűség szerint alapvetően megújult a kastély átépítése kapcsán. A források áttekintése alapján úgy tűnik, hogy a városfalakon kívül elterülő kert (a későbbi Nemeskert) és a kastélykert egyszerre épült; telepítésük feltehetően a bővített déli kastélyszárny elkészültét követően: nagyrészt 1745–1746-ban zajlott. A kertek 18. századi kialakításának részleteiről hallgatnak a források, tervrajzukat nem ismerjük, a helyszínen pedig ma már (a kastélykert helyreállított teraszai és az ott fennmaradt néhány mészko lépcsőelem és kútkávatóredékek kivételével) szinte semmi nem látható 18. századi formájukból.¹⁷² Így csupán a Győri Egyházmé-



16. kép A püspöki írókabinet részlete a cserépkályhával mai állapotában (Fekete J. Csaba felvétele, 2007)

gyei Levéltár iratanyagában található, szórványos említések alapján tájékozódhatunk.

A püspöki kertek építését, majd a két kert fenntartását Franz Adam Lampel uradalmi főkertész („*Hortulanus Aulicus*”, „*Hortulanus Super*”) vezette. Lampel 1745 és 1783 között töltötte be a főkertész tisztségét.¹⁷³ Rendszeres fizetésére vonatkozóan 1746–1748-ból, valamint 1757–1758-ból maradtak fenn dokumentumok. Éves fizetése („*ad conventiones*”) 1745-ben (1746. április 1-ig) 115 forint, 1746-ban 119 forint,¹⁷⁴ 1747-ben pedig 98 forint volt.¹⁷⁵ 1757–1758-ban negyedévi fizetesként 50 forintot kapott.¹⁷⁶ Háza: a három boltozott helyiséggel kialakított, alapincézett kertészlak, amint az a fent idézett 1782. és 1784. évi összeírásából is kiderül, a Nemeskert szélén, a csatornán átvezető hídnál állt.¹⁷⁷ Az 1746. április 1-től 1747. április 31-ig tartó egy éves időszakra 250 guldent fizettek ki neki;¹⁷⁸ ugyanakkor: 1746. február végétől május elejéig, valamint 1747. március végétől október végéig pedig (minden bizonytal a kastélykert újjáépítésének időszakában különösen intenzívvé vált munkálatok közepette) hetente,¹⁷⁹ illetve naponta¹⁸⁰ nyújtott be elszámolást bizonyos kerti munkálatok költségeiről. Az 1746. évi fertőrákosi számadásokban viszonylag magas: mindösszesen 585 forintra rúgó összeggel szerepelnek kerti munkálatok.¹⁸¹



17. kép A faburkolatos fogadószoba részlete ma is meglévő cserépkályhájával. Ismeretlen bécsi műhely munkája, 1745. Diebold Károly felvétele, megjelent 1939-ben (SOM, Fotótár)



18. kép Ismeretlen bécsi műhely: A kisebbik fogadószoba cserépkályhája, 1745. (Fekete J. Csaba felvétele, 2007)

1746 szeptemberétől érkeznek a növények a megújuló fertőrákosi díszkertekbe. Szeptember 28-án 130 gesztenyefa kiadási, szállítási és ültetési költségét tartalmazza Lampel kimutatása.¹⁸² 1747 április 25-én 5100 darab puszpángtövet szállítanak „az újonnan létesített kertbe” („zum neu angelegten gartn”) 108 guldenért, további, Bécsújhelyről származó, ládákban és kötegekben érkező növények mellett.¹⁸³ Április 27-én fák érkeznek Bécsből.¹⁸⁴ 1748. április 12-én és június 24-én kelt nyugták hársfaszállítmányokról szólnak – mennyiségeket nem említve; ezek a lorettomi erdőből és Fraknónadasdról érkeztek a fertőrákosi „új kertbe”.¹⁸⁵ Bizonyos, hogy a kastélykert önmagában nem fogadhatott be ilyen nagy mennyiségű növényanyagot. A facsometék nagy része a Nemeskertbe kerülhetett, amelynek díszkerti részét feltehetően ekkor alakították ki – így talán erre a kertre vonatkozatható az „új kert” megjelölés.

1746–1747-ben telepíthették a kertek fasorait. Legalábbis az egyik díszkert alléi Joseph Adalbert Krickel 1829-ben tett látogatása alkalmával, úgy tűnik, már kellemes árnyékot adtak. Krickel lelkesen számol be a „minden művelt ember számára nyitott” kert vadgesztenye alléiról és barátságos kertészéről: „Der er-

hitzte Wanderer findet in d[e]n zertichen [sic!] mit Kastanienalleen versehenen bischöflichen Garten einen genügenden Schatten. Der Zutritt ist jeden gebildeten Menschen erlaubt und der Gärtner die Freundlichkeit selbst.”¹⁸⁶ Hasonlóan szól Fényes Elek 1851-ben megjelent, Fertőrákost tárgyaló, feltehetően a kisebb kastélykertre vonatkozó leírásában: „Ékesíti az uraság díszes nyári kastélya, egy nem nagy de szép kerttel, mellyben gesztenye, s más fasorok közt kellemes sétahelyek vannak.”¹⁸⁷

Az 1745 és 1748 közötti évekből számos irat tartalmaz díszkerti munkákra való utalásokat, és bár e néhány szavas megjelölések nem alkalmasak arra, hogy ezek alapján képet formáljunk a fertőrákosi püspöki kertek, illetve a barokk kastélykert valamennyi részletéről vagy szerkezetéről, egyes elemek meglétére mégis következtethetünk belőlük. Babérbokrok és tiszafák ültetési feladatairól több forrás tudósít.¹⁸⁸ Michael Kölbl kereskedő számlájában (1749) tiszafák számára vásárolt edények szerepelnek („in Gahrten 12 Schallbassen zum Taxus Baumen”); a cserépből nevelt növények talán a kastélykertet, esetleg az előkertet díszítették.¹⁸⁹ Az egyaránt „spalier”-ként emlegetett sövények, lécrácsos lugasok vagy falszerűen nyírott (redélynevelésű) gyümölcsfák¹⁹⁰ körüli teendők több

ízben szerepelnek az elszámolásokban; többször találkozzunk sövények kiásával, szállításával, nyírásával kapcsolatos feladatok említésével.¹⁹¹ Zöldre mázolt kerti lécrácsok („*spallier Gätter*”) festési munkái Johann Lorentz festő 1784. évi kimutatásában is feltűnnek.¹⁹² A kertek fenntartásának fő problémáját – amint az Bertha János provizor 1759. november 23-án Zichy Ferenc püspökhöz írt leveléből kiderül – éppen a *spalierok* gondozása jelentette.¹⁹³

Az egyik kertben (feltehetően a Nemeskertben) üvegház is állt.¹⁹⁴ A kastélykert pavilonjáról egy festési-mázolási munkákról szóló, fentebb már említett kimutatásból értesülünk: az irat szerint a kastélykertben álló faszerkezetű építmény tetejét díszítő csúcs-elemet 1747-ben zöldre („*berggrün*”) mázolták, a kerti ház deszka falfelületei pedig zöld-fehér festést kaptak.¹⁹⁵ Egy lécrácsos kertkaput (feltehetően az istálló és a cselédlak mögötti udvar és a díszkert közötti kőfalban nyíló, mára befalazott ajtót)¹⁹⁶ és két oszlopot ugyanekkor szintén zöld-fehér („*berggrün*”, ill. „*bleijweiß*”) festéssel láttak el.¹⁹⁷

A nagyobb volumenű kertépítési munkák minden bizonnyal 1748-ban, az épületlábazatok kőburkolatának és a kápolna előtti átjáróból a kertbe vezető lépcsőnek az elkészültével egy időben fejeződtek be.¹⁹⁸ Ebben az évben történt a kert vízműveinek kialakítása. Minden bizonnyal ekkor került a helyére az a mintegy 1,5 m magas, felágaskodó, kítátott szájából egykor vizet köpő delfint és az állatot kétfelől átölelő két puttót formázó kútszoborcsoport, amelyet az 1963–1964-ben zajlott műemléki kutatások során Dávid Ferenc emeltetett ki a Rákos-patak medréből (21. kép).¹⁹⁹ A szoborcsoporttal koronázott díszkút egykor az épületből a kertbe vezető lépcső előtti terasz központi motívumát alkothatta.²⁰⁰

A vízművekhez, többek között talán az említett szökőkúthoz szükséges csőszelvényeket („*die Brun Rehrn, zur Wasser Kunst*”) 1748. június 23-án szállították Bécsújhelyről.²⁰¹ A hatalmas, tizenhat kocsin érkező szállítmány volumene alapján úgy tűnik, hogy a kert vízműrendszerének megújítása és bővítése, valamint nyilván az udvarok és a kert terepszintjeinek változása tette szükségessé a már meglévő csövek kiemelését és újrafektetését. Erről tanúskodik a soproni ácsmester, Johann Caspar Schaffner elszámolása 1748 októberében és decemberében végzett munkáiról, aki- nek segédei bizonyos kútszövek kiemelését és helyre- tételét végezték,²⁰² majd magát az egyik kúttestet helyezték át.²⁰³

KÉSŐBBI „REPARATIÓK”

A fentiek alapján úgy tűnik, a kastély és a püspöki kertek átalakítása 1748-ban véget ért. Ezután már csak kisebb-nagyobb javítási, felújítási munkákról találunk

forrásokat a Győri Egyházmegyei Levéltár 18. századi iratanyagában.

1757 júniusában kisebb díszkerti vízgépészeti építési és javítási munkák szerepelnek az iratokban, amelyekhez fémanyagra, kőművesre, kőfaragóra és képzett építőmesterre is szükség volt. Ennek Lampel 29 forintot és 57 krajcárt fizetett két díszkút beállításáért („*die zwey Wasser-Künsten zuzurichten*”).²⁰⁴

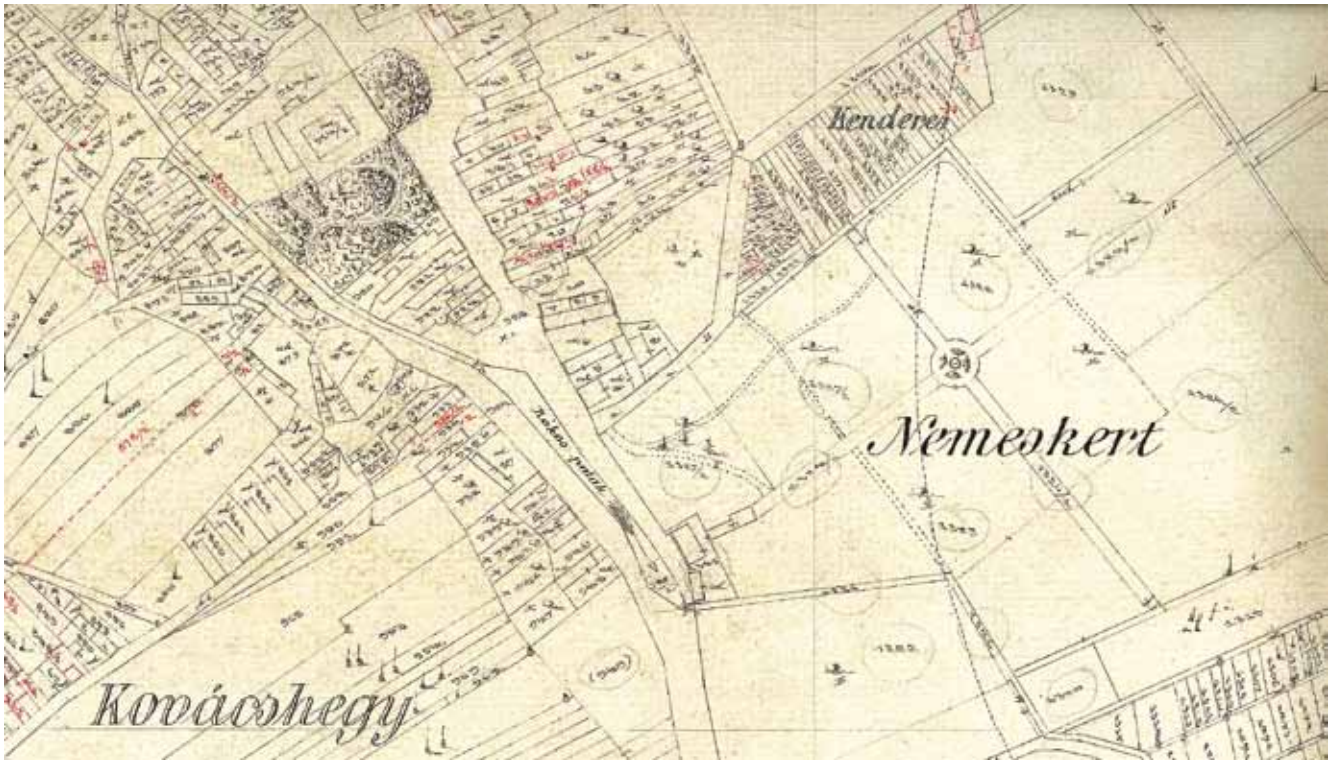
1758-ban a kastély épületét is érintő felújításokról szólnak a források. A munkálatokat Johannes Ecker bécsi mester („*Magister Architector Viennensis [...] vulgo Ziegel-decker*”) vezeti. A kastély tetejének javításához szükséges háromezer tetőcserép és a faanyag, valamint az építész további számlái szerinti költségek összesen 199 rajnai forintot és 61 krajcárt tettek ki.²⁰⁵ Ugyanekkor további, kisebb költségű felújítási munkákat is végeztek.²⁰⁶ Úgy tűnik, hogy a kastély mögötti, vélhetően korábbi eredetű istálló némi átalakításon esett át, feltehetően a kastély és az istálló tömbje közé ékelődő cselédlak (19. kép) építése kapcsán. A két épület ugyanis egységes fedést kapott 1758 nyarán; zsindeytetejük újonnan készült ekkor, 32 forint 57 krajcárért („*novis Scandulis Tecto super Cubiculum Zimmerworterianae et adjunctam eidem Cubiculo partem Stabuli*”).²⁰⁷ Ugyanekkor sor kerül az üvegház körüli kisebb kőművesmunkákra (talán a Nemeskertben), és megújítják a „kastély kútját” („*Fontem Castelli reparantium*”).²⁰⁸

Épületkő-szállítmányozási számlák az 1758 és 1761 közötti években is érkeznek.²⁰⁹ 1764-ben kerti híd épült; ez lehetett az a híd, amely – későbbi kataszteri térképeken láthatóan (20. kép) – közvetlenül a Nemeskert bejárata előtt ívelt át a Rákos-patakon.²¹⁰ A Zichy püspök halála utáni évben, 1784-ben majd ismét sor kerül a püspöki uradalom épületeinek felújítására.²¹¹

Pigler Andor kutatásai nyomán tudjuk, hogy 1777-ben Melchior Hefe (1716–1794) – mint Szily János



19. kép Fertőrákos kataszteri térképe, 1856: A püspöki kastély és környezete (MOL)



20. kép Fertőrákos kataszteri térképe, 1908 (1913. évi javításokkal). Hochreiter Alfréd felmérése: A püspöki kastély előkertjével és angolkertté alakított díszkertjével, délkeletre az ún. Nemeskerttel (Budapest, Földmérési és Távérzékelési Intézet)

szombathelyi püspökhöz címzett, 1777. október 10-én kelt levelében írja – győri útja során Zichy Ferenc püspöktől „megkapta járandóságának hátralékát Fertőrákosért” („wobei ich auch die gnad hatten [...] mein Ruckständiges wegen gruyßbach zuerhalten”),²¹² a kutatás mai állása szerint azonban Hefele megbízása bizonyosan nem a kastély valamely részletére, hanem az utójára éppen 1777-ben átalakított, kibővített szentélyvel ellátott plébániatemplom belső kiképzésére, elsősorban főoltárára vonatkozhatott.²¹³ Zichy püspök fertőrákosi kastélyépítkezése ekkorra már régen lezárult.

*

A Győri Egyházmegyei Levéltárban ma fellelhető dokumentumok ugyan több lényegi kérdésre nem adnak választ a fertőrákosi kastély építéstörténetét illetően (nem nevezik meg például a kastély szobrászati díszének készítőit és hallgatnak az épületbelső fő ékességét adó freskó- és stukkódekorációról is), továbbá sem a kastélyra, sem a kertre vonatkozóan nem kerültek elő tervrajzok,²¹⁴ mégis elmondható, hogy a ránk maradt források bőséges információval szolgálnak a 18. század egyik legjelentősebb magyarországi mecénás főpapja által püspökségének kezdeti időszakában foglalkoztatott művészek köréről. A források alapján kirajzolódni látszik az átalakítási munkálatok egyes műfajaiban, munkafázisaiban dolgozó bécsi és soproni mesterek közötti feladatmegosztás rendszere, amelynek az épület sajátos kettős karakterét köszönheti. A magasabb művészi kvalitás és a provincializmus egymásmelletteiségéből adódó atmoszféra olyan megbízói attitűdöt sejt-

tet, amely talán leginkább praktikusnak nevezhető, és a megrendelő magas igényeinek és az építési feladatok sokasága miatt korlátozottabb lehetőségeinek gyors összeegyeztetésére való törekvés jellemezte, célja pedig a megfelelően korszerűsített nyaralókastély mielőbbi és minél teljesebb használhatóvá tétele volt.

Minden bizonnyal rokon szellemben zajlott Zichy Ferenc püspök korai építkezéseinek egész hosszú sora, köztük az 1745-ben 20 000 forintért visszaváltott győri Püspökvár 15 000 forintos költségen való átalakítása és berendezése is,²¹⁵ amelyben a fertőrákosi kastély átépítését tervező és irányító Matthias Franz Gerl – elszámolásának tanúsága szerint – feltehetően az ittenihez hasonló szerepet vállalt. A két épületen párhuzamosan folytak a munkálatok, és az alkalmazott mesterek körében – Gerl és a két épület kápolnájának orgonáját készítő Burchart Gáspár személyén túl, a „tengerzöld” kályhákat szállító ismeretlen bécsi műhely mellett – vélhetően számos további egyezést talál majd az alaposabb kutatás.²¹⁶

Zichy püspöknek Gerl bécsi munkaadója, Sigismund von Kollonitz érsek attitűdjéhez hasonlítható és a kor főpapjainak körében általánosnak mondható „praktikus” építetói gondolkodását köztudottan számos épület tükrözi Zichy „főműve”, a győri székesegyház 1774-ben befejezett átépítését megelőző időből, amelyek többségének mestereit nem ismerjük.²¹⁷ A székesegyház belsejének mindeddig feltáratlan első renovációja („ab extrinseco”), amelynek során a templom új orgonával gazdagodott, még 1749 előtt lezaj-

lott.²¹⁸ Az ekkori felújítás levéltári forrásai talán szintén tartogatnak említésre érdemes adatokat – bár a beavatkozás volumenét és jelentőségét tekintve nyilván elmarad a későbbi átépítés mértékétől és színvonalától. Szinte semmit nem tudunk Zichy korai világi építkezéseiről: a győri Püspökvár átépítéséről, a győri ún. „Esterhazysches Haus” korszerűsítéséről, a szanyi és mosonszentmiklósi kastélyról és ezek díszkertjeiről, valamint a győrszigeti kertről.

A győri püspökség élén eltöltött, építetőként igen produktív kezdeti évek nem elhanyagolhatóak a megbízó személyiségének, műveltségének, igényeinek és a megrendelések körülményeinek megismerése szempontjából. Ahogy a fertőrákosi kastély és a Püspökvár esetében igazolták a források, Zichy püspök, aki pályája utolsó szakaszában a bécsi Akadémia legnagyobb művészeinek adta megbízásait, kezdetben Kollonitz érsek Groll Adolf püspök közvetítésével megismert, kevéssé jelentős, de gyorsan és egyenletes színvonalon teljesítő mestereit foglalkoztatta. 1745–1748 körüli művészeti megrendeléseinek közelebbi tanulmányozásától nem annyira az egyházmegyéjét megújító főpap személyét övező sztereotípiák megváltozása várható, mint inkább az egyházmegye területére vonatkozó művészeti-műemléki topográfia terjedelmét tekintve is igen jelentős fejezetének kidolgozása, a levéltári források és az emléktanyag együttes ismeretében, a különféle (helyi és szakmai) hagyományok felülvizsgálatával.²¹⁹

FÜGGELÉK: FORRÁSOK

1. *Johann Caspar Schaffner soproni ácsmester szerződése (Győr, 1744. november 29.)*
GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 37

[A külzetten:] Zimer Contract Nro 37mo / Ex toto Solutum Anbent zu Ende gesetzen Dato ist zwischen Ihro Excellenz Herrn Herr Franciscum Graffen Zichy Bischoffen zu Raab an Einen dann dem Herrn Johann Caspar Schaffner Burger Und gemeiner Stadt Oedenburg zimer Meistern Anderen Theills nachfolgender Bau Contract auf gericht und Beschloßen worden. Und zwar

Erstens Verspricht obbemelter Zimmer Meister auf das Von Ihro Bischoffl: Excellenz in dem Werck habende Gebäu zu Groyßbach zufolge des Von dem Herrn baumeister Gerl unterschribenen- und von hochgedacht Sr. Excellenz gnädigst approbirt und ratificirten Zimermans abriß (So in der Länge 23 ½ Claffter und in der Breite 18 Claffter in sich Begreiffet) ein neues Tachwerck mit guten gesunden und außgedrückneten dannenholtz zu Verfertigen, vorunter auch die darzu Benöthigte Ziegel, Latten, und dachung Nägel, nebst dem was von Zimmer Manns Arbeith Nahmen hat verstanden seÿn solle, mithin wann das Tachwerck in Oedenburg Sein wird, solches auf Seyn das Zimmer Meisters eigene unkösten an orth und Stelle zu Liffern, die furhen zu Verschaffen und das Tachwerck aufzusezen, einfolglich dießfahls alles in Richtigen Standt ohne Mangel und Fehler zubringen.

Dahingegen.



21. kép Ismeretlen bécsi szobrászműhely: A kastélykert kútszobra, 1748 (?) Újonnan felállítva Győrött, a Rábatext Halászati Egyesület Rába-parti csónakházának kertjében (Alföldy Gábor felvétele, 2010)

Anderstens Versprechen Sr. Hochbischöfflichen Excellenz vor sothannem Zimerarbeith und Tachwerck, wann solches obbeschribener Maßen ohn Mangel und fehler in vollkommenem Standt gericht se ohn Mangel und fehler in vollkommenem Standt gericht seÿn wird, ihme ZimmerMeister eine Summam Geldts P 2000 flo Sage Zwey Tausend gulden zubezahlen und soll ihme ZimerMeister an dem Jenigem Waß er auf das Biß anhero Schon verfertigte Zimerwerck Empfangen hat nichts abgezogen werden, nebst disen Versprechen auf Sr. Hochbischöfflichen Excellenz ihme ZimmerMeister Zwanzig Mezen Waizen, und Zwanzig Mezen Khorn in Natura verabfolgen, die Vorstehende 2000 flo aber in nachgesetzten Terminen alß auf Künfftiges St Georgÿ 745[,] 500 fl dann wann der Erstr Tractus in standt gericht sein wird widerum 500 flo nach hin zu Georgÿ 746 abermahlen 500 flo und beÿ Ververtigung das Leztern Tractus den letzt P 500 Flo zählen zu Laßen alles getreulich und ohne gefährte. Zu wahren Urkhundt dessen seÿnd dises Contracts Zweÿ gleichlaute Exemplaria aufgericht und gedentheil eines unter des andern Fertigung zu handen gestellet worden. Actum Raab ad 29 9bris 1744

Graff Frantz Zichÿ
 Bischoff von Raab [sk]

[Más, különböző kezektől származó írással]:
 Anno 1745 den 27t April seind an disem Contract richtig zalet worden fünf Hundert Gulden. Id est 500 flo.

Paul Uiwárj hofrichter

Anno 1745 den 15 Julÿ dem herrn ZimerMeister auf dem Contract gegeben an baren Geld 500 flo.

Johannes Christian Beim Cammerdiener.

Anno 1745 den 20t Septemper
Seÿend an disen Contract gegeben worden Zehen Mezen Khorn und fúnff Mezen Waiz. Paul Uiwárj hoffrichter.

745 den 7te 8bris von herrn hoffmeister Empfang 206 f 15xr

746. dem 3 Maÿ Empfang ich 400flo

746 Von herrn RendMeister Empfangen 9 Mezen waiz.

1747 den I Mai Empffange ich [...] a 393 f 45 xr ist richtig bezalt

M: Caspar Schaffner

2. *Matthias Franz Gerl építész és kivitelező mester különféle, többek között fertőrákosi munkái kapcsán 1746. február 17-ig keletkezett költségeinek kimutatása, az 1745. június 29-től december 29-ig tartó időszakra felszámított tiszteletdíjának feltüntése mellett*

GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, n. n.

[A külzeten:] Baumeister H. Gerls Conto.

Specification

Waß ich von Ihro hochgräf: Bischöf: Excellenz HHL: Grafen Von Zichy Baar ausgeleget und zuprotendiren habe, Alß.

Erstlich dem 30ten Septemb: nach Groisbach gereyset, das Kost-gelt Vermög Contract hin und wider

Dem 6ten octob: Vor das fuhrlohn herauf

Ein Bild mit der Ramm nacher Groisbach

bey dem Landtgutsher geschickht

Dem 15ten Novemb: nach Groisbach

Vermög 3 Tägiger ausbleibung das Kost-gelt

Vermög Contract hin und wider

Dann da Ihro Excell nicht zugegend war, 1 Tag

Mehrnahte Vor das Fuhrlohn, und

Haaber ut No 1

Item d: 28ten Novemb: naher Groisbach das

Kost-Gelt hin, und wider

Vor das fuhrlohn ut No 2

Dem Koch für Ihro Excell: zwey Shielgroden

gekäuffet

Dem Tischler Vor die Ramme ut Conto No 3.

Vor das Türck:e und Oesterl:

Einzüge-Buch samt einbanden

Dem Mahler a Conto ut No 4

Latus 106 1

Vor das Pappier und Wach, wo die Bilder eingemachet worden

Dem 17ten feb: 746 nacher Groisbach

das Kost-gelt hin und wider

Vor das fuhrlohn, und Haaber ut No 5

Ein Tag, da Ihro Excel: nicht zugegend war

Dem Klampferer vor die quasten, ut Conto No 6

Vor die König:e Hültigung

Dem Vergolter Vermög Conto Vor der

Laubwerck auf die Bilder, so in das Schlaw

zimmer kommen, ut No 7

Mehr dem Tischler Vermög auszügl Vor

die galanterie Tish auf Raab, ut No 8

Dem 26ten feb: auf Hochgdigsten befel

nacher Raab Vor Jährlohn, und Mauth

Vor das Kost-gelt-und Ver[?]

Alßdann Vor Raab nacher Groisbach

bey fünf Tägiger ausbleibung

Vor die fuhr vor Groisbach nacher Vienn ut No 9 17 27

Vor ein buch, alwo die Türckh: Prospecten

darinnen 5

Ein aigenen Bodten auf dem Sontagberg um

die Bildnis zuweyhen, und anzurühren

geschickht bezahlt 4 12

Dann widerum einen Bodten auf Groisbach

Vermög der Steiner zu der Stiegen 1 24

Vor abgehende, und ankommende Kostgelder 4

Letztlich meine bestallung auf den halb Jahr,

alß Von 29ten Juny Biß 29ten Decemb: 745 100

Suma 430 49

Matthias Gerl: Bau Meister

[Másik tintával:]

diesßes ob stehentes ist Mir Richtig derg der her hofmeister

bezahlet wordten

für Steinmetz Schmucke 400 f

Schlosser 100 f

3. *Lorenz Robeldth soproni szobrászmester elismervénye a kastélykápolna oltára belső keretének és a dicsfény sugarainak faragásáért, valamint a püspök szobájába kerülő 120 lábnyi falburkolat készítéséért kapott összeg átvételéről 1746-ból*
GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 19

[A külzeten:] Bildhauer Außzigl pro Anno 1746
Verzeichniß Waß ich Vor Ihro HochBischöflich-Gräfliche Excellenz nacher Kroyßbach in dro Bischöfliche Residenz Anno 1746 an Bildhauer arbeit verfertiget wie folgt: fl Xr

[...] Erstlich in Ihro Excellenz Zimmer

120 shuh Sfallier leisten geshniden,

vor jeden shuh 9 Xr. macht 18

In die Bischöfliche hof Capellen zu dem Altar

blat die innere Rahm geshniden darvor 4 30

Item allda zu der Glori bey dem Altar

16 Stück strallen geshniden darvor 8

Mehr die leuchter zu dem Altar so

die Kindl halter auß gebesseret 1

[...] Suma fr 29 Xr 54 dem 11ten May ist bezahlt.

Lorentz Robeldth Bürgl. Bildhauer in Oedenburg"

4. *Bertha János provizor levele Zichy Ferenc püspökhöz, fertőrákosi kertész ügyében (Sopron, 1759. november 23.)*
GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 901.

Nagy Méltoságo Groff, Püspök
érdemem fölött valo jo Kegyelmes Uram!
Minden igyekezettel voltam, hogy Kertiszt olyat Rákosra találak á ki kerti jövedelmibül maga fizetisé ki teremteni, de senki hallanyi sem kíván felőle, csak azt mondgyák, hogy Lehetetlen; á kertekel sok á munka, és ha mind vetemínyes volna, hamaréb lehetne találnyi Kertiszt, de á Spalérokak sok dolog vagyon, az igaz is, hogy é mostanyi Rákosi Kertisz oly tisztán tartya á Kertet, és Spalérokak, melyet maga is tapasztalt Excellentiád, mikippen méltoztatik azért véle parancsolnyi, maga had ércse meg Excellentiád akaratyát á viget is ment szegény: magamat pedig nagy Kegyelmesigében Excellentiádnak méltázatoságal recomandálok, maradok. Excellentiád Nagy Méltoságának Leg kisebik alázatos Szolgája
Bertha János
Soprony 23. 9br 1759.

5. A fertőrákosi püspöki épületek és kertek összeírása (1782. november 24.)

GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202

Conscriptio Universorum Proventuum & Appertinenarum Episcopalis Dominy Rakossiensis Ao 1782 die 24ta Novembris peracta

[...] In Oppido Rákoss

Habet Dominium Castellum solidi extractum Imbricibus tectum constans ex Vigniti Octo Cubiculis pro condensatione sufficienter instructis, duabus item Dispensis & Culinis, Reconditorio Curruum, & Conservatorio Lignorum focalium. Habet publicum Sacellum cum Oratorio Sacrestia & Choro. Intra Castellum est Cellarium ultra Mille Urnarum Capait. Post Castellum sunt duo Stabula ex solidis Materialibus aedificata Scandulis tecta Sedecim Eqvorum, & Sex Vaccarum Capacia. / Inter Castellum & Stabula est habitatio Dominalis ex Cubicello & parva Culina constans Scandulis tecta. / A Latere Castelli Superiori est Laboratorium Victoris & Conservatorium Doliorum Dominalium ex lapidibus aedificatum Scandulis tectum cum distincta Area muro cincta. / Eregione Prospectus Castelli est Hortulus muro cinctus, a Latere Castelli inferiori existit alter Hortus priori major aqve muro cinctus. Tertius est extra Oppidum ad tercentos circiter passus a Castello remotus Fossato quadringentorum orgiarum & aqua ex Rivulo per Canalem influente cinctus. / Extra hunc Hortu est habitatio Dominalis Hortulani constans ex duobus Cubicellis & parva Culina. Subtus est Conservatorium pro Viridariis. [...] Extra Oppidum sunt duae Lapidicinae, & una Lapifractura, a

Quibus duo Lapidica Sopronienses, & Septem Lapifractores Rakossienses Contractualiter Solvunt [...]

6. A fertőrákosi püspöki épületek és kertek összeírása [1784] GyEL, Capsarium I, Capsa B, fasc. 20, no. 1

Conscriptio Universorum Aedificiorum intra Ambitum Vacantis Episcopalis Jaurinensis existentium.

1mo Est Castellum Dominalis, cui immediate adnexa sunt reclinatorium Curruum, item et conservatorium Lignorum focalium, praeterea Sacellum, cum Oratorio, Sacrista, et Choro, infra Castellum vero existit Cellarium sat amplum, hujus lateralia aedificia ipsi Castello adjacentia sunt, duo Stabula, quorum interim tectum reparatione indiget. A parte autem superiori Castelli existit Laboratorium Victoris, et conservatorium Doliorum Dominalium, Tectum horum reparatione indiget; In Area hujus Muro cincta datur fossa glatialis: Haec autem aedificia omnia ex solidis Materialibus constructa sunt: Item insuper in Area hae datur locus asseribus cinctus pro recondenda Calce deserviens.

Porro e regione prospectus Castelli hujus est Hortulus Muro cinctus, nec non ab inferiori quoque parte Castelli husus est alter Hortus priore non nihil major pariter Muro circum datus. Ad Introitum Horti sui fossatis undique cincti extra ipsu oppidum Rákoss situati, est Pons ex solidis Materialibus in cuius vicinia existit Domus Dominalis, quam Hortulanus Dominalis incolit, complectens in se una conservatorium pro asservandis viridarius, praeterea Stabulum etiam unum, et Haram setigerorum, omnia autem constructa ex solidis Materialibus.

JEGYZETEK

- 1 H-9421 Fertőrákos, Fő utca 153., hrsz. 875, 876, 877. 3798-as műemléki törzsszámmal országos műemléki védelem alatt áll. Állami tulajdon, vagyonkezelője (2001-től) a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága. A kastély múzeumként működik, látogatható; lásd http://www.nemzetimuemlek.hu/index.php/epulet/puespoeki_kastely/
- 2 Gróf Zichy Ferenc (Homonna?, 1701 – 1783, Győr) győri püspök életrajzához, személyiségéhez lásd elsősorban: Piszker Olivér O. S. B.: *Barokk világ Győregyházmezejében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*. (Pannonhalmi füzetek: A pannonthalmi Főapátság Szent Gellért-Főiskola hallgatóinak doktorátusi értekezései.) Pannonhalma, 1933, 8–79.; Mohl Adolf: *Győregyházmezei jeles papok*. Győr, 1933, 132–185., 354–357.; *Győregyházmezei almanach / Schematismus Dioecesis Jauriensis*. Szerk. Bánk József. Győr, 1968, 58–60. – Groll Adolf püspök koadjutorává való kinevezése, utódlási joggal: 1743. szept. 6. Utóbbi halála: nov. 24. Zichy püspök ünnepélyes beiktatása: 1744. máj. 17. Győr megye főispáni székének elfoglalása: 1744. jún. 8. (Mohl i. m. 137.) – Művészeti megrendeléseiről általánosságban lásd Entz Géza: *Magyar főpapok művészeti és műveltségi tevékenysége a XVIII. században*. *Regnum*, 5 (1942–43), 253–273.; Zsámbéky Monika: *Melchior Hefele mecénásai / Mázene von Melchior Hefe*. In: *Melchior Hefe (1716–1794) építész emlékkiállítás / Gedenkausstellung des Architekten Melchior Hefe (1716–1794)*. Kiállítási katalógus. Szerk. Uő. Szombathely, 1994, 29–38: 29–30., 36–37.; Serfőző Szabolcs: *A győri székesegyház Szűz Mária-kegyoltára. Művészettörténeti Értesítő*, 48 (1999), 87–111: 92–94.
- 3 Csatkai Endre: *Sopron környékének műemlékei*. Sopron 1932, 87–88.; Uő: *A fertőrákosi püspöki kastély*. *Soproni Szemle*, 3 (1939), 249–254; 251–252.; Csatkai Endre et al.: *Sopron és környéke műemlékei*. (Magyarország műemléki topográfiája 2.) Budapest 1956², 516. (A továbbiakban Csatkai 1956) – Cajetan Roosról lásd *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Hg. Thieme, Ulrich – Becker, Felix et al. Bd XXVIII. Leipzig, 1934, 577–578. (Godefridus J. Hoogewerff és Lyka Ká-

rolly adatai alapján) (a továbbiakban Thieme–Becker); a további irodalom jegyzékét lásd Jedding, Hermann: *Johann Heinrich Roos: Werke einer Pfälzer Tiernalerfamilie in den Galerien Europas*. Mainz, 1998, 362–363. – A fertőrákosi kastély freskódíszéhez lásd még a 10. jegyzetet.

- 4 Csatkai 1932 i. m. 86–88.; Csatkai 1939 i. m. 249–254.; Csatkai 1956 i. m. 515–517.
- 5 Dávid Ferenc kutatási eredményeinek megjelent összefoglalásai (részint idézve egyúttal a korábbi kutatások tanulságait is, esetenként néhány kisebb önálló kiegészítéssel): As[ch]kercz (sic!) Éva: *A fertőrákosi kastély építéstörténete*. Sopron, é. n. [1968]; Nemes András: *Fertőrákos: Műemlékek*. (Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtár 445.) Budapest, 1992, 7., 9.; Stefánka László: *Fertőrákos / Kroisbach*. Sopron, 1997, 22–24.; Bán János: *Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története*. (Fertőrákosi Füzetek 1.) Fertőrákos, 2000, 33–35.; Hárs József: *Fertőrákos*. (Száz magyar falu könyvesháza.) Szerk. Jászberényi Ferencné – Néma Sándor. Budapest, 2000, 158–161.; Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon*. 9. *Győr-Moson-Sopron megye kastélyai és kúriái*. Budapest, 2007, 82–87., 392–393. – A fertőrákosi kastély épületére, építéstörténetére vonatkozó publikálatlan munkák: Nemes András: *Fertőrákos, Fő utca 153. püspöki kastély*. Tudományos dokumentáció, I–IV. Kézirat, 2005. (Hild–Ybl Alapítvány; NG, Adattár); Ecsedy Anna: *A fertőrákosi püspöki kastély kertje*. Kézirat, 2007. (NG Adattár); Fekete J. Csaba: *Fertőrákos volt püspöki kastélyegyüttes kulturális öröksége. Értékkibontakoztatási-hasznosítási program*. Kézirat, 2007. (Apollinár Bt.; NG Adattár). – A kastély és melléképületei fontosabb felmérési rajzai, dokumentációi: Ilonczai Nándor et al.: *Fertőrákos, kastély felmérési és tervekrajzai*, 1956, 1959, 1963. (KÖH Tervtár, rajz ltsz.: 25143–25222. és 25286–25289.); Dénesi Ödön – Galambos Ferenc (VÁTI): *Fertőrákos, kastély felmérése*. Kézirat, 1956. (KÖH Tervtár, dok. ltsz.: 03148.); Ágostházi László – Lombár Pál (VÁTI): *Fertőrákos, volt püspöki kastély felmérési dokumentációja* (rajzok, fotódokumentáció). Kézirat, 1963 (KÖH Tervtár, dok. ltsz.: 03142.).

- 6 A MOL-ban őrzött Zichy családi levéltár (P 707) iratanyagában csupán a fertőrákosi kastély kisebb épületjavítási kiadásainak rövid feljegyzését találjuk Zichy Ferenc házipénztári elszámolásai között (MOL, P 707, 197. csomó, fasc. 200, foll. 217v, 240r). A győri püspökség fertőrákosi uradalmára vonatkozó kisebb, jórészt 18. századi iratanyagot őriz az SL is (XII.12: Egyházi szervenek. Győri Püspökség Fertőrákosi Uradalmának iratai), ez azonban csak a kastélytól távolabb eső uradalmi épületekkel kapcsolatos adatokat tartalmaz.
- 7 Ecsedy i. m. 14–28. (a fertőrákosi kastélyra és kertjére vonatkozó, 18. századi források tárgyalása).
- 8 A mai GyEL 18. századi iratanyagának tartalmához lásd első sorban: Buzás József: *A győri püspöki levéltár és a győri káptalani levéltár leíró leltára*. Kézirat, é. n. [1955-ig], GyEL, különálló szakaszok, önálló oldalszámozással. A 2000-tól alapjaiban újjáalakult levéltár történetének rövid összefoglalását és állagának ismertetését adja: Lukácsi Zoltán – Vajk Ádám: *A Győri Egyházmegyei Levéltár. Levéltári Szemle*, 52 (2002), 48–54.
- 9 A 18. századi átépítés szöveges és rajzi ismertetését az építéstörténeti periodizáció kontextusában, Dávid Ferenc nyomán lásd Askercz [1968] i. m. 3–7., rajz a 8. (számozatlan) oldalon; Nemes 1992 i. m. 7., 9., Dávid Ferenc rajza a hátsó borító belső oldalán (vö. Fekete i. m. 22–23., E6-os tabló) – A kastély korábbi építési szakaszaira vonatkozóan lásd az 5. jegyzetben felsorolt munkák vonatkozó részeit.
- 10 Az épület freskódíszével a továbbiakban csak érintőlegesen foglalkozunk. Mivel a freskókra vonatkozóan nem kerültek elő eddigi tudásunkat bővítő levéltári források, vizsgálatuk egyedül a ránk maradt művek alapján lehetséges. E különálló téma tárgyalása mindenekelőtt az itteni keretek szabta lehetőségeken túlmenő, körültekintő restaurátori szakvizsgálatot igényelne, kitérve többek között a 18. századi műveken restaurálási céllal végzett beavatkozások, átfestések elkülönítésére, az ikonográfiai hitelesség kérdéseire stb. Tudjuk, hogy 1861-ben Simor János püspök (1856–1867) id. Storno Ferencsel (1821–1907) restauráltatta és kiegészítette a kastélykápolna mennyezet- és falképeit (Csatka 1939, 252.), és a többi freskó, különösen a nagy ebédterem Gaetano de Rosa által szignált mennyezetképe esetében is, úgy tűnik, felmerülhet hasonló tevékenység gyanúja. 1965-ben a mennyezetfreskókat újra restaurálták. Csúpán a püspöki lakosztály előszobájában és a püspöki oratóriumában (2. kép, 20., 22., 24. szám) fennmaradt fal- és mennyezetképek tűnnek viszonylag érintetlennek, mindennek igazolása azonban a falkép-restaurátori vizsgálat feladata. – A kastély freskódíszéről lásd Csatka 1932 i. m. 87–88.; Csatka 1939 i. m. 251–252.; Csatka 1956 i. m. 516.; Askercz [1968] i. m. 6–7.; Askercz Éva: *A fertőrákosi püspöki kastély története*. / Dávid Ferencné: *A fertőrákosi püspöki palota építéstörténete*. Kéziratok, é. n., 3–5. (NG Adattár); Garas Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Budapest, 1955, 13., 169. – Csatka Endre és Dávid Ferenc megfigyelési nyomán eddigi ismereteinket ikonográfiai elemzéssel kiegészítve összegzi Oszvárt Viktória: *A fertőrákosi kastély falképei – adatok a 18. századi magyarországi allegorikus ábrázolásokhoz*. Szakdolgozat. Kézirat, 1994 (ELTE, Művészettörténet), 13–28.
- 11 A GyEL anyagának szisztematikusa, a fertőrákosi kastély és kert építéstörténetének feltárását célzó feldolgozása mindaddig elmaradt. A kastély átalakításait tervező építész nevét a szerzőtől függetlenül és tudtán kívül Dávid Ferenc már ismerte; véletlenszerűen, más témában kutatva bukkant rá az alább tárgyalandó dokumentumok egyikére a Levéltár iratanyagában, 1978-ban. Jelen tanulmány szerzője Dávid Ferenc elveszett falkutatási dokumentációját keresve, az Ünneppelrel való rövid levélváltás során, véletlenül szerzett tudomást erről a körülményről 2010 tavaszán, miután csaknem eljutott e titokban készülő születésnapi kötetbe szánt dolgozat teljes befejezéséig. (A tanulmány – eléggé el nem ítéhető, de ezúttal talán érthető módon – anélkül született, hogy szerzője előzetesen konzultált volna az Ünneppelrel.) – Az építész személyét azonosító (e fejezetben tárgyalt) források összefoglalását lásd a szerző kéziratos munkájában: Ecsedy i. m. 14–16.
- 12 GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül (lásd Források, 2. sz.) – Matthias Franz Gerlről legújabbán lásd Holzschuh, Gottfried J.: *Matthias Gerl und die Sakralarchitektur in Wien und Niederösterreich zur Zeit Maria Theresias*. Doktori disszertáció (Universität Wien), 1985; *Saur Allgemeines Künstlerlexikon*. LII. München – Leipzig, 2006, 155–156. (Gottfried Holzschuh) (a továbbiakban *Saur*).
- 13 Laurentius Károlyi, Laurentius: *Speculum Jaurinensis Ecclesiae, repraesentans tum ipsam cathedralem ecclesiam tum episcopos, qui a tempore Divi Stephani proto-regis eidem praefuerunt, usque ad [...] Franciscum Zichy [...] episcopum Jaurinensem*. Jaurini, 1747, 114. (Idézi: Piszker i. m. 14.)
- 14 A sonntagbergi kegyképhez és a kegyoltárhoz lásd Kelényi György: *Melchior Hefe (1716–1794) életműve*. Kandidátusi disszertáció, 1994 (MTAKK), 15–18.; *Hefe 1994* i. m. Kat. 3.1–3.18. (Zsámbéky Monika) – A forráshely feltehetően a sonntagbergi kegykép festménymásolatára vonatkozik, esetleg annak valamely grafikai változatára, talán mint Zichy püspök magánhívatának, személyes vallásosságának tárgyra (vö. Szilárdfy Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest, 1984, 23–28.) – Tudjuk, hogy Zichy személyesen vásárolt nagy tételben különböző méretű és színvonalú kis ajtatosképeket és egyéb devóciós tárgyakat. (Mathias Neuhauser bécsi képereskedő 1747. dec. 16-án kelt számlájának jegyzékében például több száz pergamenkép – köztük számos ún. Schnitzbild és Hausenblasenkép – szerepel, rózsafüzérek és Agnus Dei-viaszmedálok százai mellett: GyEL, Capsarium I, Capsa W/1, fasc. 9, no. 138.) A Szentháromság-kegykép Zichy püspöksége idejéből ránk maradt festménymásolata a győri egyházmegye területéről ma nem ismeretes. Gerl kimutatásának sonntagbergi vonatkozású részlete említésre méltó lehet Melchior Hefele ottani főoltárának (1751–1757) és a győri székesegyház hagyományosan szintén Hefele életművébe sorolt Szűz Mária-kegyoltárának (1767) összefüggései kapcsán is. Vö. Zsámbéky Monika megfigyelését (*Hefe 1994* i. m. Kat. 3.8.), valamint Dávid Ferenc megfigyelését a győri és a sonntagbergi kegyoltár felépítésének és a két kegykép keretének hasonlóságairól, lásd opponensi vélemény in: Kelényi György „Melchior Hefe (1716–1794) életműve” című kandidátusi értekezésének vitája. *Művészettörténeti Értesítő*, 45 (1996), 328–329. Mindehhez lásd első sorban: Serfőző i. m. 101., 102.
- 15 Lásd a 2. jegyzetet.
- 16 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 97.
- 17 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 37 (Források, 1. sz.).
- 18 A kastély pincéjéből származó, Gerlnek juttatott bor ellenértékének átvételi elismervénye Simon Krum[m]er gondnok és Gerl aláírásával: GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 9: „*Ich Endtes unterschribener bekenne daß ich von H: Mathias Gehrl burgl: baumeister Sechs und fünfzig gulden richtig bezahlt Empfangen habe, womit besheinige, Wien der 8 bris 1747 N: dießes geld ist in Panco vor 56 Emer bischoffl: Wein erleget worden. / [másik kézírással:] Simon Krumer / Zimer Warther / Mehr Empfang Vor die auß gelögte Marty 6 f: 16 Xr / Zu Samb Empfang 62 f: 16 Xr / Matthias Gerl: / bau Meister”* – A hátoldalon: „*Paumeister Super Solutum est.*”
- 19 Holzschuh i. m. 96.; *Saur* LII. i. k. 155. (Gottfried Holzschuh).
- 20 Lásd majd a 31. jegyzetet.
- 21 *Saur* LII. i. k. 155. (Gottfried Holzschuh); Holzschuh i. m. 34–37.; 87.; 154–155. (Kat. 3. kat.); 162. (Kat. 11.).
- 22 Tietze, Hans: *Die Denkmale der Stadt Wien. XI–XXI. Bezirk*. (Österreichische Kunsttopographie 2.) Wien, 1908, 190., 192–194.; 219. kép; Thieme–Becker i. m. XXVIII. (1934), 577–578.; *Wien X. bis XIX. und XXI. bis XXIII. Bezirk, Topographisches Denkmalinventar*. (Dehio–Handbuch: Die Kunstdenkmäler Österreichs.) Wien, 1996, 173. (a továbbiakban *Dehio–Handbuch*).
- 23 Tietze i. m. 88.; Thieme–Becker i. m. XXVIII. (1934), 577.; *Dehio–Handbuch* 1996 i. k. 173.
- 24 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. III. kötet. Budapest, 1894, 1481–1482. hasáb.
- 25 Holzschuh i. m. 152–153. (Kat. 2.); 165 (Kat. 14.).
- 26 Mohl i. m. 137.
- 27 Uo.
- 28 Garas i. m. 13.
- 29 A „polgári építőmesterek” helyzetének változásairól az 1730-as évektől, Gerl pályaképével összefüggésben lásd Holzschuh i. m. 96–98.; Gerl építési karakteréről, stílusának elemeiről és jellegzetességeiről pedig utott, 98–104.

- 30 Holzschuh i. m. 101–104.; *Saur* LII. i. k. 156. (Gottfried Holzschuh); vö. Voit, Pál: Der kunstgeschichtliche Ursprung der Minoritenkirche in Eger (Zum Lebenswerk Kilian Ignaz Dientzenhofers). *Acta Historiae Artium*, 11 (1965), 132–208: 140–142.
- 31 Szmrecsányi Miklós: Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök (1745–1761), a barokk-rokokó korszak nagy mecénása. *Magyar Művészet*, 8 (1932), 220–252: 236–242., 244–246.; Uő: *Eger művészetéről: Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*. S. a. r. Kapossy János – Radisics Elemér. Budapest, 1937, 76–85., 248–249., 16., 35–36. kép; Mojzer, Miklós: *Werke deutscher Künstler in Ungarn. I: Architektur*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte 329.) Baden-Baden – Strassbourg, 1962, 42.; Voit 1965 i. m. 135., 140–141., 144–145., 8. kép; *Heves megye műemlékei II.* (Magyarország művészeti emlékei 8.) Szerk. Dercsényi Dezső – Voit Pál. Budapest, 1972, 347–357. (Voit Pál; további bibliográfiával), 377–388. kép; Holzschuh i. m. 164. (Kat. 13.). – A ma bizonytalanul Gerl életművébe sorolható további magyarországi épületeket legújabbban lásd a mester műjegyzékében (Szmrecsányi 1932 i. m. és Szmrecsányi 1937 i. m., valamint Mojzer i. m. 41–42. nyomán): Holzschuh i. m. 184. (Kat. 37.: Eger, Kispréposti palota, 1758); 185–186. (Kat. 38.: Eger, Minorita templom, 1758–73); vö. Voit 1972 i. m. 334–338., 239–241.; valamint Kelényi György: Az egri minorita templom építéséről. *Ars Hungarica*, 34 (2006), 29–38.
- 32 Vö. Holzschuh i. m. 101–104., Abb. 108., 112.; *Saur* LII. i. k. 156. (Gottfried Holzschuh).
- 33 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40: *Extractus Expensaru sub Gubernio Episcopatus Jaurinensis 1743. adeptus usque ad annum 1749. inclusivē*.
- 34 A kastélyhoz tartozó kertterületekről: a homlokzat előtti kertből, az épület oldalhomlokzata előtt elterülő díszkertről és a városfalon kívüli ún. Nemeskertről részletesen e dolgozat további részében szólunk.
- 35 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 37 (Források, 1. sz.). – Caspar Schaffner soproni ácsmester neve az eszterházai építkezések forrásaiban is felbukkan: 1761-ben épülettát szállít az uradalmi vadászsházhoz, lásd Valkó Arisztid: A fertődi (eszterházi) kastély művészei, mesterei. *Művészettörténeti Értesítő*, 2 (1953), 134–137: 134.
- 36 Lásd a 17. és 18. jegyzetet.
- 37 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202: *Conscriptio Universorum Proventuum & Appertinenarum Episcopalis Dominy Rakossiensis Ao 1782 die 24ta Novembris peracta* (Források, 5. sz.).
- 38 Csatkai Endre: Adalékok a soproni barokk művészetéhez. *Soproni Szemle*, 22 (1968), 64–69: 65–66. – A kápolna egykori oltárképe (az 1950-es évektől; lásd Csatkai 1956 i. m. 517.) ma a fertőrákosi plébániatemplom oldalfalán függ. – Sigismund Anton Fritsch bécsi festőről lásd *Saur* XLV. kötet (2005), 308. – Altomonte heiligenkreuzi főoltárképét lásd Aurenhamer, Hans: *Martino Altomonte. Mit einem Beitrag „Martino Altomonte als Zeichner und Graphiker“* von Gertrude Aurenhammer. Wien – München, 1965, 152., 167. (Kat. 217., 338.), 64., 65. kép.
- 39 Vö. Holzschuh i. m. 86–95., Abb. 105., 106., 120., 121.
- 40 Lásd Holzschuh i. m. 87., Abb. 107., 120., 121.
- 41 Miután 1732-ben polgárjogot szerzett, Lorenz Robeldth (Robeldth Lőrinc) szobrász csupán egyszer, 1742-ben kapott Sopron városától egy nem részletezett megbízásért 13 ft 50 krajcárt; 1750-ben olyan szegényen halt meg, hogy özvegye kénytelen volt a temetési költséget kölcsönkérni (Csatkai 1956 i. m. 133., 137.; Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. I–III. Budapest, 1959, I. 262.).
- 42 Johann Klischowitsch (a Csatkainál szereplő névváltozatban Kluschowitz, illetve Klischovits János) Kisszebenből származott, s 1732-ben lett Sopron város polgára. A régi Városháza nagyméretű Mária Terézia-arcképének keretét készítette 1753-ban, 30 forintért (Csatkai 1956 i. m. 150., 198.).
- 43 SOM, Fotótár, ltsz.: 26923. Közölve: Csatkai 1939, 251. A tabernákulum 1932-ben még meglévő ajtajának leírását lásd Csatkai 1932 i. m. 88.
- 44 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 19 (Források, 3. sz.) – A Robeldth által javított két aranyozott, 90 cm magas, három-ágú gyertyatartót tartó ülő angyalszobor Diebold Károly 1939-ben megjelent fényképfelvételén (5. kép, lásd az előző jegyzetet) még látható. A tárgyakat 1954-ben leltárba vette a Soproni Múzeum, egy másik aranyozott, 80 cm magas, bőségszaru formájú gyertyatartót emelő, ülő angyalfigurával együtt (SOM-KP 54.226.1–2., valamint 54.400.1.; lásd Nemes 2005 i. m. 40., 9., 10. sz.).
- 45 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 7.
- 46 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 21.
- 47 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 7, (*Documenta ad Rationes Pauli Ujvári Rationista Rakosiensis Seit 1745 Spectanta*), no. 1, 3: *Wein Verrechnung v: Mir Simon Krummer Zimer Warther / Specification wegen auß gegeben Wein* (Simon Krummer gondnok kimutatása a kastély pincéjéből az udvarmester felügyeletével kivett bort elfogyasztott személyektől, többek között a kastélyban dolgozó mesterektől a bor ellenértékéért beszedett pénzüsszegek kimutatása), 1745. júl. 9.
- 48 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet) – A kastélykápolna orgonája már 1901-ben sem szerepel a kastély berendezésének leltárában; lásd *Leltár a győri püspökségi javadalomnak néhai Zalka János volt püspök halála után bizottságilag eszközölt átvétele alkalmával talált és átvett butorok, házi, konyha, pincze és kerti felszerelési tárgyakról az 1901. évben*. Győr, 1901. aug. 24. (GyEL, jelzet nélküli kötet).
- 49 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet).
- 50 A székesegyház kétmanuális, húszváltozatú, pedálos hangszer Simon Burchart bécsi mester (1694–1768) műhelyében készült; összköltsége (beleértve a szekrényzet szobrászi és aranyozási munkálatait is) egy 1760 körüli kimutatás szerint 3882 forintot tett ki (MOL, P 707, fasc. 40 et CC., no. 3). Simon Burchart neve a kimutatási jegyzékben „Simon Puchort” alakban szerepel, és felbukkan egy kisebb kifizetési feljegyzésen is 1763-ból, tehát nem lehetséges, hogy a források az 1745 körüli hangszer felújítására vonatkoznak (Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Győr. Budapest, 1977, 33–35., 4. ábra; Bárdos Kornél: *Győr zenéje a 17–18. században*. Budapest, 1980, 58.). Zichy püspök 1767. évi vizitációjának szövege két orgonát említ a székesegyház kórusában: az új, nagy orgonát és a kegylváltozatú tartozó kisebbet, amelyet a hagyomány szerint „Heister Asszony” építtetett (Bárdos i. m. 62., 66., 190. jegyzet). Utóbbi helyébe Zichy 1770–1771-ben Peking (Böcking) Péter győri mesterrel (1734?–1788) készített új, hatváltozatú hangszert 120 forintért (Szigeti i. m. 42–43., 101.; Bárdos i. m. 67–68., 98., 191. jegyzet). Josef Streussel graulich orgonakészítő (1732–1776) és segédje, Johann Baptist Bohack (1755–1815) a források szerint 1777–1778-ban szállított orgonát Győrbe, amelyet Szigeti a Püspök-vár kápolnájába került (1783-ban „organum novissimum”-ként aszotrofált) hangszerral azonosít (Szigeti i. m. 52–53.; Bárdos i. m. 68., 192. jegyzet).
- 51 Szigeti i. m. 24–30.
- 52 Burchart Gáspárról lásd elsősorban: Szigeti i. m. 24–25.
- 53 Szigeti i. m. 25.
- 54 Uo.
- 55 Pigler Andor: *A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei*. Budapest, 1923, 80. (Források, 20. sz.); Szigeti i. m. 27–30., 97–98., 3. ábra.
- 56 Szigeti i. m. 26.
- 57 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 7, no. 1, 3 (lásd a 47. jegyzetet); Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet).
- 58 Mára mindhárom hangszer elpusztult, sorsukról semmit sem tudunk; az új orgonát szállító mesterek mindenesetre szokás szerint megkapták a régit (beszámították az árba), vagy esetleg egy-egy másik templomban találtak helyet számukra.
- 59 Lásd az 55. jegyzetet. – A Szent Ignác-templom orgonájának homlokzati szobordíszét Volck Márton győrszigeti mester, aranyozását és festését pedig Andreas Sedlmayer soproni aranyozó-festő készítette, lásd Pigler i. m. 79–80. (Források, 19. sz.); Szigeti i. m. 98–101.
- 60 Lásd a 3., 10. és 35. jegyzetet.
- 61 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 7, szám nélkül: *Documenta ad Rationes Pauli Ujvári Rationista Rakosiensis Seit 1745 Spectanta*.

- 62 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 7, no. 1, 3 (lásd a 47. jegyzetet).
- 63 A kastély korabeli kályháit alább tárgyaljuk.
- 64 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül: „*Rationes Super Perceptione et Erogatione Paratarum et Naturalium Dominy Rakosiensis [...] de a 18va January Anni 1746ti usque ultimam Decembris Ejusdem Anni. Dictae et concinnatae per Franciscum Kadmár Ejusdem Dominy Rationistam*”, fol. 21.
- 65 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 37 (Források, 1. sz.) – Johann Caspar Schaffner ácsmester utolsó kifizetése utáni, az 1747. jún. 1. és aug. 30. közötti időszakra vonatkozó, 64 forintról és 12 krajcárról szóló számlája az építkezéshez szállított épületfaanyagról (többnyire vörösfenyőről), feltehetően nem a kastély tetőszerkezetével kapcsolatban, hanem talán valamelyik melléképület ácsmunkái kapcsán keletkezett (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 36).
- 66 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 9, 10; no. 157.
- 67 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 5, 6, 14.
- 68 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 67: „*Wochen Zötl*” (a fertőrákosi kastélyon dolgozó kőművesek heti elszámolása, 1747. júl. 9–15.).
- 69 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet).
- 70 Uo. (lásd a 64. jegyzetet).
- 71 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 55–58, 59–91: „*Murariore et Manualistare*”, kifizetések: 1747. jan.; 1747. ápr.; 1748. febr.; Capsa X, fasc. 6, no. 49–60, 90–95: „*Murariore Super*”, kifizetések: 1747. nov. – 1748. febr.; 1748. febr. – okt.; Capsa W, fasc. 12, szám nélkül: „*Wochen zötl*”, 1748.
- 72 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 5ff.
- 73 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 5, 8, 11, 13.
- 74 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 1 (1746. júl. 27. – 1747. jan. 5.); no. 22 (1747. márc. 6. – máj. 28.); no. 2 (1747. máj. 18. – júl. 13.); no. 92 (1747. máj. 28. – okt. 28.).
- 75 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 101 (1748. febr. 26. – okt. 29.).
- 76 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 4 – Unger János kőfaragó fiát 1736-ban vették fel Sopron polgárainak sorába. 1745-ben lett a margitai kőfaragócéh tagja. 1748-ig szerepel a soproni városi iratokban. Más munkáit nem ismerjük. Az Unger család Sopronban a Szent Mihály u. 33. számú házban lakott, lásd Csatkai Endre: A soproni szobrászat. *Magyar Művészet*, 4 (1928), 519–539: 539.; Csatkai 1956 i. m. 132.; Aggházy i. m. I. 290.; II. 251.; az Unger-házhoz lásd továbbá: Dávid Ferenc: Soproni építőiparosok háza. *Építés-Építészettudomány*, 5 (1973), 631–637: 633., 138. kép.
- 77 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 105 – A két fertőrákosi püspöki kőbányát és a kőfejtőt állandóan soproni kőfaragók és fertőrákosi kőfejtők bérelték Zichy püspök idejében is. Az uradalmi épületek és kertek 1782. évi összeírása szerint a püspökség akkor két kőfaragóval és hét kőfejtővel állt szerződésben, lásd GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202; Források, 5. sz. (lásd a 37. jegyzetet).
- 78 Tobias Hauck 1726-ban fejezi be inaséveit, 1744/45-ben a soproni Mária-oszlop kőfaragómunkáit végzi, Lorenz Eisenkölbl kőfaragó mellett. 1753-tól az Új u. 20. sz. ház tulajdonosa, lásd Csatkai 1928 i. m. 539.; Csatkai 1956 i. m. 299., 320.; Aggházy i. m. II. 209.
- 79 Az ausztriai származású soproni Eisenkölbl kőfaragócsalád tagjai közül feltehetően az 1714-ben a soproni polgárok sorába lépő s 1762-ben elhunyt Lorenz Eisenkölbl szerepel az irat szövegében „Eisenkelbel” névváltozattal. Kőfaragói és szobrászi munkáit egyaránt ismerjük. 1719–1725-ben a soproni dominiánus templom építésvezetője, 1739-ben a kőszegi Mária-oszlopot, 1741-ben feltehetően a sarródi pestisemléket készítette, 1744/45-ben pedig a soproni Mária-oszlop kőfaragómunkáiban működött közre. A Rózsa u. 4. sz. házban szerepel tulajdonosként. Fia, János Mihály 1734-ben kezdte inaséveit, 1745-ben lett soproni polgár, s 1764-ben halt meg. Nem kizárt, hogy ő dolgozott Fertőrákoston 1746-ban, lásd Csatkai 1928 i. m. 539.; Csatkai 1956 i. m. 133., 320., 329., 372., 423., 588.; Aggházy i. m. I. 188.; Dávid Ferenc: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső. Adatok Schweitzer György soproni szobrász működéséhez. *Építés-Építészettudomány*, 15 (1983), 55–92: 83–84.
- 80 Krausz Jakab soproni kőfaragó fia 1709-ben lett Sopron polgára. Kőfaragóként is stukkátorként is működött; 1716-ban a soproni Lackner-házon végzett munkájáért 102 forintot kapott, 1723-ban pedig az evangélikus templom és a Schiller-ház stukkóin dolgozik (Csatkai 1956 i. m. 133., 183.; Aggházy i. m. I. 229.). Bár a győri irat csupán a Krausz vezetéknevet említi, egészen bizonyos, hogy az éppen 1746-ban elhunyt Krausz Mátyásra vonatkozik, akinek fia, Keresztély csak 1755-ben lépett a soproni polgárok sorába. Krausz Mátyás halálának évében készítette a soproni Szénapiacon felállított új pellengért is; a 112 forintról szóló számlát már özvegye, Krausz Mária nyújtotta be (Csatkai 1956 i. m. 320. – tévesen Krausz Máriát azonosítva a pellengért kivitelező kőfaragóval).
- 81 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), fol. 3.
- 82 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 12.
- 83 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 11 – A püspöki bortized gyűjtésére is szolgáló soproni ház (M 3419) topográfiai azonosítását lásd Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: *A soproni belváros háza és háztulajdonosai 1488–1939*. Sopron, 2008, 287. Az épület homlokzati falkutatóját 1975 szeptemberében Dávid Ferenc (OMF) vezette; helyreállítását Sedlmayrné Beck Zsuzsa (VÁTI) tervezte, lásd *Sopron, Új u. 28. Kutatási jelentés és helyreállítási javaslat*. 1975. nov. 10. KÖH Tervtár, ltsz.: 36333.
- 84 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 4, 34 (1747); fasc. 6, no. 105 (1749) – Ungernek a fertőrákosi püspöki malom kőfaragómunkáira vonatkozó elszámolása 1746–1747-ből: GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 3.
- 85 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 4.
- 86 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 34: Unger a tisztí ebédlő ajtajának és egy ablakának keretét, egy fűtőajtó és egy szellőzőnyílás, valamint egy csapóajtó keretét és a konyha előtti kővályut készíti.
- 87 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 34. – A kastély tetőszelvénye jól láthatóak Ludwig Rohbock 1855 előtti acélmetszetes látéképén (megjelent Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély képekben*. Rajzolta Rohbock Lajos. Történelmi és helyirati szöveggel. Első szakasz: Magyarország. II. kötet. Darmstadt, 1860 számozatlan képmellékleteként. 1867-ben készült olaj-vászon változata Bubits Zsigmondtól az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményében, ltsz.: 56.596).
- 88 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 105 – A csorgókútfülkét magában foglaló lépcsőépítményt súlyos háborús károk érték; a meglévő töredékekből, cementhabarcs felhasználásával építették újra 1965-ben, a maradványok építészeti felmérését követően, a kastély és a kert 1965–1968-ban lezajlott felújítása alkalmával. A még romos állapot képét lásd Dénesi-Galambos (VÁTI) i. m. (KÖH Tervtár, dok. ltsz.: 03148.), 19. kép; Ágostházi-Lombár (VÁTI) i. m. (KÖH Tervtár, dok. ltsz.: 03142.), fotódokumentáció, 11. és 12. kép; felmérési rajzok: Ilonczai Nándor et al., 1956, 1959 (KÖH Tervtár, ltsz.: 25187.; 25163., 4. sz. rajz); helyreállítási terv: Ágostházi László – Lombár Pál (VÁTI), 1963 (KÖH Tervtár, ltsz.: 25167., E–7. sz. rajz).
- 89 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 105 – Unger kisebb munkái között egy ajtókerethez való kőért és egy kisebb ajtókeretért, valamint a 4 pinceszellőző keretért való járandóságát említi.
- 90 Vö. Dávid 1983 i. m. 83–84.
- 91 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), fol. 5. A bécsi kőfaragók második kifizetése 1746 áprilisában csekély összegről (3 forint 48 krajcár) szól.
- 92 GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül (Források, 2. sz.).
- 93 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), fol. 10.
- 94 A puttófigurák már az 1930-as években hiányoztak az oromzatról (lásd Csatkai 1939 i. m. 250.: Diebold Károly felvétele, 1939).

- Az egyik puttó még felismerhető torzója és néhány további töredékük a sekrestyében látható.
- 95 A lépcsőház balusztrájába illeszkedő három dupla posztamens mindegyikét egy-egy kovácsoltvas kandelábereket tartó puttópár díszíthette egykor. A még komplett lépcsőház két szoborcsoportot magában foglaló részlete az illusztrációként bemutatott fotó (KÖH, Fotótár, ltsz. 36215 poz.) mellett Diebold Károly 1939-ben megjelent felvételén tanulmányozható: SOM-APF 26920.; közölve: Csatkai 1956 i. m. 515., 524. kép. A három puttópár mára eltűnt a lépcsőházból. Az 1960-as években az egyik még a helyén állt (Askercz [1968] i. m. 6.); ennek kopott torzója ma a kastélykápolna sekrestyéjében hever.
- 96 A kastélykertről és díszeiről a későbbiekben részletesen szólnunk. A kútszoborhoz lásd majd a 199. és 200. jegyzetet is.
- 97 Dávid Ferenc szóbeli közlése. – A szobrok kőanyagának vizsgálata mindeddig nem történt meg.
- 98 Lásd a 44. jegyzetet.
- 99 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 63. jegyzetet), fol. 5.
- 100 Dávid 1983 i. m. 83. ff.; vö. Csatkai 1956 i. m. 133.
- 101 Vö. Pözl-Malikova, Maria – Schemper-Sparholz, Ingeborg: Die Tätigkeiten Johann Josef Reslers für die Trinitarierorden. *Acta Historiae Artium*, 30 (1984), 265–297: 280–281., 7. és 8. kép.
- 102 Pigler i. m. 36–37., 76. (Források, 7. sz.); Baranyai Béláné: Paul Troger és Johann Joseph Resler három szerződése a győri jezsuita templom díszítésére / Drei Verträge Paul Trogers und Johann Joseph Reslers für die Jesuitenkirche in Győr. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 54 (1980), 73–78., 131–135. – Reslerről legújabbban, többek között néhány új életrajzi vonatkozású adattal: Pözl-Malikova – Schemper-Sparholz i. m. 265–297.
- 103 A stukkátorokat említő forráshoz lásd a 47. jegyzetet. – Askercz (é. n. i. m. 4.) a stukkókat a Zichy-féle átalakításnál jóval korábban működő Pietro Antonio Conti (+1717) munkájaként tekinti. A luganói születésű mester 1705-ben lép a soproni polgárok sorába; korábbi, dokumentált munkáit az 1695–1700 körüli évekből ismerjük (Csatkai 1956 i. m. 135., 207., 209., 221., 234., 242., 357.; Aggházy i. m. I. 46–48., 180.; II. 26., 152., 236., 244., 249.). A fertőrákosi sarokterem stukkói azonban Conti műveitől eltérő, későbbi stílusjellemzőket mutatnak. Bár az utcára néző termek boltozása vélhetően már a 18. század 20-as éveiben megtörtént (lásd a 9. jegyzetet), mennyezetük freskó- és stukkódíszre egységesen 1745-ben készülhetett, ahogyan az idézett levéltári forrás is bizonyítja (lásd a 47. jegyzetet). Az élete utolsó évében, 1746-ban feltehetően a kastélyban foglalkoztatott soproni Krausz Mátyás kőfaragó ugyan több alkalommal dolgozott stukkátorként (lásd a 80. jegyzetet), ilyen minőségében való közreműködése itt azonban kevésbé valószínű, hiszen a nevét tartalmazó irat a fertőrákosi kőbánya egyik bérlőjeként említi (lásd a 64. jegyzetet).
- 104 A mester apja halász volt Friedbergben. Életrajzi adatait lásd Csatkai Endre: Sedlmayer András soproni festő. *Soproni Szemle*, 2 (1938), 100.; Csatkai 1956 i. m. 138.
- 105 Sedlmayer 1753-ban és 1757-ben a győri Szent Ignác-templom szószékének, orgonájának és kisebb részleteinek aranyozására kötött szerződéseket, lásd Pigler i. m. 31., 78–80. (Források, 15., 16., 19. sz.). 1759-ben a soproni Előkapu freskóit javította (Csatkai 1938 i. m.; Csatkai 1956 i. m. 138.). Különféle feliratos táblákat készített, címereket festett és keretet aranyozott a város számára (1753, 1761, 1765, 1773; lásd Csatkai 1938 i. m.; Csatkai 1956 i. m. 138., 198.). 1766-ban elhunyt első felesége síremlékét (a soproni Szent Mihály temetőben) maga tervezte, lásd Storno Miksa: Adatok a soproni festészet történetéhez. *Soproni Szemle*, 1 (1937), 210–223: 212. 1767-ben Eszterháznál kapott megbízást mint aranyozó, lásd Balogh András: A fertődi kastély építéstörténetének főbb mozzanatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 2 (1953), 130–133: 133. 1773-ban a balfi fürdőkápolna szobordíszes faoltáráért és emléktáblája aranyozásáért kapott 395 forintot (Csatkai 1956 i. m. 137., 464–465.), 1774-ben a ruszti Szentháromság-templom főoltárát aranyozta (Csatkai 1938 i. m.), 1782-ben a soproni a Szentlélek-templomban végzett aranyozási és műmárványozási munkákat (Csatkai 1956 i. m. 380.). Olajfestményeit: önarcképét és felesége portróját (egykor a soproni Zettl-
- gyűjteményben, majd a leszármazottak birtokában) Csatkai Endre még ismerte (Csatkai 1938 i. m.; Csatkai 1956 i. m. 138.).
- 106 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 7, no. 1, 3 (lásd a 47. jegyzetet).
- 107 GyEL, Capsarium I, Capsa f, fasc. 5, no. 8, vö. fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), fol. 10. – Összehasonlítással: Södlmeyer a győri szószék aranyozásáért 500, kisebb munkáiért összesen 330, az orgona aranyozásáért 600 guldent kapott; lásd Pigler i. m. 78–80. (Források, 15., 16., 19. sz.).
- 108 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 18 és 20.
- 109 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 180.
- 110 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 51.
- 111 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 12, no. 49.
- 112 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 11, no. 47.
- 113 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), fol. 5.
- 114 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17. – Josephus Mussig bécsi asztalosinas a kastélyban töltött 28 napért 1748. máj. 3-án 11 forintot és 55 krajcárt kért (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 10).
- 115 Koiszer kilenc ablak (tok, keret, szárnyak) és tetőablakkeretek készítéséért 8 forintot számít (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 30).
- 116 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 10.
- 117 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 7. (Munkáiról lásd még a kastély berendezésének részletes tárgyalásánál írottakat.)
- 118 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 7.
- 119 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 20 (1748. ápr. 20.).
- 120 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 9, 11, 13, 17, 18.
- 121 Lásd majd a 135. jegyzetet.
- 122 Az 1941. évi leltár már csak 7 „tengerzöld” kályhát említ, a többi időközben újabakra cserélték (*Győri püspökség átadási munkálata néh. Dr. Breyer István halála után Dr. Báró Apor Vilmos püspök részére*. IX. számú kimutatás: A javadalombeli összes épületekről, ideértve a kegyúri épületeket is; Győr, 1941. júl. 2. IX/a.: Épület rajzok; IX/b.: Építész szakértői munkát a [...] IX. számú épületeirráshoz; Szany, 1941. máj. 10. – GyEL, jelzet nélküli kötetek.) Eddigi vélekedés szerint hat, valójában azonban csupán három darab kivételével valamennyinek nyoma veszett. A három megmaradt „tengerzöld” kályhát az 1950-es évek elején (még 1956 előtt; lásd Csatkai 1956 i. m. 419.) beszállították a Soproni Múzeumba, és a Múzeum Deák tér 1. sz. alatti épületében, az egykori Lenck-villa télikertjében állították fel őket. A három kályhát 1968-ban leltári nyilvántartásba vették (SOM-IP 68.6.1, 68.7.1 és 68.9.1), majd 1969-ben Adorján Attila fényképfelvételt készített róluk (SOM-APF 12863., 12865., 12866.). A kályhák 1976-ban visszakerültek eredeti helyükre, a fertőrákosi kastélyba (a Soproni Múzeum ekkor berendezett, mára lebontott – nagyrészt pedig lopás áldozatává vált – állandó iparművészeti kiállításának keretében), és ma is ott állnak: az egykori püspöki írókabinetben és a két fogadószobában (2. kép, 26., 27., 29. számú helyiségek). Az eddigi vélekedés, miszerint nem három, hanem hat darab maradt ránk a kastély barokk kályhái közül (három a helyszínen, három másik pedig a Soproni Múzeum raktárában), azon a tévedésen alapult, miszerint a három szóban forgó, múzeumba került darab nem azonos a kastélyban lévőekkel; a kastélyba való visszazállítás ténye tehát feledésbe merült. A kályhák történetének rekonstrukciójához nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Szabéni Judit, aki rendelkezésemre bocsátotta a fent említett, 1969-ben készült felvételeket, lehetővé téve a darabok azonosítását a kastélyban ma látható „tengerzöld” kályhákkal. Szíves segítségét ezúton köszönöm.
- 123 Szmrecsányi 1937 i. m. 206., 101. jegyzet; idézi: Csatkai Endre: Győri Művészek és iparművészek alkotásai Sopron megyében. *Győri Szemle*, 11 (1940), 3. sz. 171–173: 173.
- 124 Dr. Jeney Ferenc: A régi győri kályhásipar és Magner Károly. *Magyar Építőművészet*, 1943, 290–291.; Cserey Éva: A győri Xántus János Múzeum cserépkályhái. *Arrabona*, 9 (1967), 174–194: 180., 181., 188. (Kat. 2.), 2. ábra; *Művészeti Lexikon*. Főszerk.

- Zádor Anna – Genthon István. III. Budapest, 1967, 140. (szerző nélkül).
- 125 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 7, no. 1, 3 (lásd a 47. jegyzetet).
- 126 Lásd majd a 135. jegyzetet.
- 127 A ház felújítási költségét („*Reparatio Domus Eszterhazyanae*”) a püspökség 1743 és 1749 közötti kiadásait felsoroló jegyzék említi: GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet). – A „parancsnok melletti” („*neben dem Comendaten*”) épület talán a mai Király utca 4. szám alatti palota (az ún. „Napóleon-ház”) helyén állt három egykori lakóház egyikével azonos, pontos meghatározásához azonban további kutatások szükségesek. Az említett házcsoporthoz két épülete: egy emeletes és egy földszintes lakóház 1703-ban Esterházy János helyőrségi parancsnok, a harmadik (emeletes) épület pedig Széchényi Pál kalocsai érsek tulajdonában volt. Esterházytól az egyik vagy mindkét házat fia, az 1746-ban elhunyt Esterházy Ferenc örökölte. Az épületek birtoklástörténete több ponton hiányos; eddigi adataink szerint Zichy püspök nem szerepel sem háztulajdonosként, sem bérlőként. A házcsoporthoz történetét részben ismerteti: Jenei Ferenc: *Régi győri házak*. Budapest, 1959, 39.; Jenei Ferenc – Koppány Tibor: *Győr*. Budapest, 1964, 71.
- 128 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 12, no. 48; lásd még: GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 4.
- 129 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 50.
- 130 GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 51.
- 131 Cserey i. m. 180., 10. jegyzet.
- 132 Szmrecsányi 1937 i. m. 120.
- 133 A Líceum kályháihhoz lásd Szmrecsányi 1937 i. m. 120–121., 67–86. kép. – A Magner-műhely más, hitelesnek tekinthető munkái a 18. század utolsó harmadából többek között: a győri Püspökvár ún. „empire” kályhája (Jeney 1943 i. m. 291., felső kép); a dénesfai Cziráky-kastélyba készült kályha (ma a győri Xántus János Múzeumban); lásd Cserey i. m. 181., 188., Kat. 2.
- 134 Jeney 1943 i. m. 290. (felső kép), 291. – A kályha ma már nem található a Püspökvárban; feltehetően megsemmisült 1945-ben.
- 135 GyEL, Capsarium I, Capsa B, fasc. 21, no. 3. („*Opus Resignationis. Perhibens, Quid, & Quantum Episcopalis Domini Rákos emeritus Provisor Adamus Tibolt Anno 1784. Die 30ma Septembris successori suo Dno Joanni Ferenczy resignaverit. / Resignatio Mobilium in Episcopali Castello existentium, Occasione Cameralis Conscriptiois pro Fundo ristricto Inventatorum.*”) – A leltár teljes szövegét terjedelmi okokból nem közöljük a „Források” között. – A fertőrákosi kastély más 18. századi leltára mindeddig nem került elő. Bán János (i. m. 34.) említi ugyan egy 1791-ben készült inventáriumot, amely azonban sem az általa megadott jelzeten (GyEL, Capsarium I, Capsa D, fasc. 13), sem másutt nem található a GyEL-ban (ugyanazt a leltárt forrás megjelölése nélkül említi: Hárs i. m. 160.). – Jelen tanulmány szerzőjének kutatási anyagai alapján Fekete J. Csaba 2007-ben az alább következőtől számos ponton eltérő kísérletet tett „Zichy püspök háztartásának rekonstrukciójára”; lásd Fekete i. m. 23., E7-es tabló.
- 136 Az 1873. évi egyházlátogatások jegyzőkönyve szerint a kastélynak két kápolnája volt, mindkettő a püspök használatában: Az egyik a Szentháromság tiszteletére szentelt oltárával a földszinten helyezkedett el, a másik pedig az emeleten, lásd GyEL, jelzet nélküli kötet: *Acta Visitationis Generalis Dioecesis Jaurinensis Anno 1873. Indictae. Parochia Rákos. (Caput 3): „In Residentia Episcopali Castello Rákosiensi duae capellae sunt. Una cum altari in honorem SSS. Trinitati, altera in prima contignatione, ambae usibus aulae episcopalis destinatae.”*
- 137 A feszület az 1960-as években, úgy tűnik, még a helyén állt (Csatka 1932 i. m. 88.; Csatka 1939, 252.; Askercz é. n. i. m. 3.). Mára az oratórium valamennyi tartozéka eltűnt.
- 138 A helyiség jelenleg az 1965–1968-ban rekonstruált 17. századi zárterkély félig nyitott tere, lásd Askercz [1968] i. m. 4.; vö. Fekete i. m. 22., 28., 40.
- 139 A mára befalazott, 65 × 180 cm méretű kárpitajtót a kastély 1941. évi inventárium (lásd a 122. jegyzetet) írja le.
- 140 A kastély freskódíszéről elmondottak (lásd a 10. jegyzetet) a püspöki írókabinett faldekorációjára is érvényesek. E helyiség esetében szintén elképzelhető, hogy a 19. században történt beavatkozások összképet jelentősen megváltoztatták. A helyiség műmárványozását egyértelműen Zalka János püspöksége idejéből (1867–1901) valónak tekinti Askercz é. n. i. m. 3. Anyagvizsgálatok, restaurátori szakvélemény vagy levéltári források hiányában nem lehet határozottan állást foglalni e kérdésben.
- 141 SOM-IP 68.9.1 (lásd a 122. jegyzetet) – A még sértetlen kályháról lásd Diebold Károly 1930-as években készített felvételeit: SOM-APF 26921–1–2., 26922.
- 142 A kályha díszítőelemeivel, figuráival stíluselemeit és színvonalát tekintve egyaránt közeli hasonlóságokat mutat például a kópházai búcsújáró templom (Csatka szerint 1760 körül készült) főoltárának (faragott) szobordíszre; lásd Csatka 1956 i. m. 548.
- 143 Vö. Schemper-Sparholz, Ingeborg: „*so vom maller Troger recomandiret worden*”. Der Bildhauer Jakob Christoph Schletterer und die Tiroler in Wien. In: *Reiselust und Kunstgenuss: Barockes Böhmen, Mähren und Österreich*. Red. Polleroß, Friedrich. Petersberg, 2004, 146–156: 148–149., 7. kép.
- 144 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 7.
- 145 A négy festmény az 1930-as években a kápolnában függött; lásd Csatka 1932 i. m. 88.; Csatka 1939 i. m. 252.; Csatka 1956 i. m. 517. (Ma a fertőrákosi plébániatemplom oldalfalán láthatók.)
- 146 SOM-APF 26924, Csatka 1939 i. m. 253.
- 147 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 7.
- 148 SOM-IP 68.7.1 (lásd a 122. jegyzetet).
- 149 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 19 (Források, 3. sz.) – lásd még a 44. jegyzetet.
- 150 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 11, no. 47.
- 151 SOM-IP 68.6.1 (lásd a 122. jegyzetet). – A fertőrákosi darabok közül ez a kályha áll a legközelebb a győri Püspökvár egykori „barokk kályhájához” (lásd a 134. jegyzet).
- 152 A helyiséget a szerző adatai alapján Fekete J. Csaba „parádés szobaként” határozta meg, azaz a királyi vendégszobával azonosította (Fekete i. m. 23.; E7-es tabló).
- 153 Fekete i. m. 23.
- 154 A földszinti kiszolgálóhelyiségek nehezen azonosíthatók az 1784. évi leltár alapján. A helyiségek funkciójára a leltározás sorrendje és az inventáriumban felsorolt berendezési tárgyak, bútorozás alapján következtettünk, ami lehetséges, hogy 1784-ben már nem igazodik az eredeti elrendezés koncepciójához. A helyiségek elnevezését pedig feltehetően inkább a hagyomány, mint az aktuális funkció határozta meg. A funkcióvázlalt elkészítéséhez (helyszíni megfigyelések mellett) a kastély 19–20. századi inventáriumi nyújtanak segítséget, lásd az 1876-os leltárt: *A győri püspökség törzsvagyományának kimutatása*. Győr, 1876. dec. 4. GyEL, jelzet nélküli leltárkötet, valamint a 122. jegyzetben hivatkozott 1941-es jegyzéket. – Vö. Fekete i. m. 23.; E7-es tabló (eltérő helyiség-azonosítási kísérlet).
- 155 Az 1782. évi összeírás szerint a kastélynak már akkor két konyhája volt (GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202; Források, 5. sz., lásd a 37. jegyzetet). Ezek egyike a cukrászkonyha lehetett (1. kép, 10–12. szám), a másik pedig a „szakács szobájához” kapcsolódhatott valamiképp. Az alaprajzon ekként meghatározott helyiség (1. kép, 4. szám) a későbbi inventáriumok szerint valóban konyha volt, lásd a 122. jegyzetben hivatkozott 1941-es inventáriumot; vö. Fekete i. m. E5.2-es tabló.
- 156 A fertőrákosi püspöki kertek 16. századi előzményeikre és a Zichy püspök halála utáni időszakokra is kitérő, részletesebb, térképekkel, helyszínrajzokkal, légifotókkal, archív és mai fényképfelvételekkel, valamint a helyreállítási tervek reprodukcióival illusztrált tárgyalását lásd Ecsedy i. m. különösen 11–13., 29–56., 80–90.
- 157 A Rákos-pataknak a díszkert nyugati határát képező szakasza egykor a kert része volt; a még kiépítetlen patakmeder és a kert kapcsolata 1965-ig változatlan volt. A patakot magában foglaló kertrészlet ekkori állapotáról lásd Ágostházi-Lombár (VÁTI) i. m. (KÖH Tervtár, dok. ltsz.: 03142.), fotódokumentáció, 36. kép, valamint lásd a kastélykert helyszínrajzát 1956-ból (KÖH Tervtár, rajz sz. 25172.) és a kertről készült légifotókat 1951-ből és 1959-ből (Honvédelmi Minisztérium, Térképészeti Intézet, ltsz.: 1951/91/062., 1959/604/1358.). 1965 és 1968 között a patak medrét egyenes vonalba terelték, lemélyítették, kibetonozták és kerítéssel választották el a díszkerttől.

- 158 Askercz [1968] i. m. 7., valamint Dávid Ferenc szóbeli közlései nyomán, aki 1963–1965-ben még megfigyelhette a kerti pavilon (ma már nem látható) lenyomatát a kerítésfalban.
- 159 HL, Térképtár; Colonne IV, Sectio 4: Theil des Oedenburger Comitats. – E beépítésektől eltekintve az épületek és a kertek elrendezése a 16. századtól kezdve változatlan lehetett; a püspöki uradalom összeírásainak szövege a kastélyt a török pusztítások után újjáépítő trakostyáni I. Draskovich György püspökségét (1578–1587) követő évektől kezdve hagyományozódó elemeket ismét, hasonlóan említve többek között a *castellum*hoz tartozó három kertet. Az 1592. évi rákosi urbárium az alapjaitól újjáépített püspöki ház („*domus per Cardinali Drascovicium a fundamento extracta*”) mellett három kertet és egy jégvermet említ, köztük az épülethez kapcsolódó („*atque Curiae annexas*”) kastélykert (MOL, E 156: A Magyar Kamara archívuma, Urbaria et Conscriptioes, fasc. 119, no. 6: *Urbarium Arcis Sabarien[is] et Oppidor[um] et Pagor[um] ad eam pertinentum ... [1592] Rákos oppidum*, 281. és 282. lap). Egy mára elveszett vagy lappangó 1596. évi urbárium szerint a kastélyhoz három kert tartozott: egy „a kastélyt vette körül”, a másik „a jégverem mellett volt” (feltehetően a kastély északi homlokzata előtt, a jégverem mai helyzetével egyezően), a harmadik „a Fertőig húzódott le”, lásd Bossányi Árpád: Fertőrákos a 16. században. *Soproni Hírlap*, 16 (1929), 73. sz., 8. A Fertőig tartó kert az első-sorban haszonkertként működő Nemeskert előzménye lehetett. Minden bizonnyal erre a kertre vonatkozik a fertőrákosi püspöki kertet említő első forrás: Gregoriáncz Pál püspök (1554–1565) a soproniakkal való jogvitái közepette 1564-ben sérelmezi többek között azt is, hogy a soproniak elpusztították rákosi kertjét (Bán i. m. 25.; forrása: SL, SVL, IV.A.1003: Sopron Város Tanácsának iratai, Oerteliana, Lad. XXIII et X, fasc. I, no. 10).
- 160 A kastélykert és a városfal viszonyát lásd *Fertőrákos. Denkmalpflegerische Überlegungen zur Instandsetzung eines ungarischen Dorfes / Műemlékvédelmi megfontolások egy magyar falu megújításához.* (ICOMOS: Hefte des Deutschen Nationalkomitees 7.) München, 1992, kivehető térképmelléklet.
- 161 MOL, S 78: Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, 197. téka, 14. szelvény. A térképhez tartozó irat: MOL, S 79: Kataszteri iratok, 670. csomag, fasc. 760. – A térkép rajzolója sajnos dekoratív kitöltéssel oldotta meg a kerterületek jelölését, így azok kialakítására vonatkozóan a térkép semmiféle adatot nem tartalmaz.
- 162 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202 (lásd a 37. jegyzetet) A latin nyelvű eredeti szövegrész (Források, 5. sz.) itt a szerző szabad fordításában. – Hasonló, ismeretlen forrásból származó összeírás szabad idézetét lásd Bán i. m. 35.
- 163 GyEL, Capsarium I, Capsa B, fasc. 20, no. 1: *Conscriptio Universorum Aedifitiorum intra Ambitum Vacantis Episcopalis Jaurinensis existentium.* (Források, 6. sz.)
- 164 A még meglévő kerítésfal és kapu képét lásd Göncz József – Bognár Béla: *Szép Várvidékünk történelmi képeslapokon / Unser Schönes Burgenland in historischen Bildern.* Sopron, 2005, 99.: képes levelezőlap az 1920-as évekből. A kerítésfal és a kertkapu eredeti állapotának alaprajzi ábrázolása: a 122. jegyzetben hivatkozott 1941-es inventáriumban, IX/a.: Épület rajzok (GyEL, jelzet nélküli kötet). – Az előkert egészen az 1920-as évek végéig megőrizte eredeti jellegét és funkcióját. 1930-ban a kastély utcai homlokzatával párhuzamos sávra szűkült, amikor a közutat egyenes vonalban kiépítették a díszkert átvágásával (Bán i. m. 122.; Hárs i. m. 131., 159.; a kőfállal újonnan lekerített előkert képét lásd Csatai 1939 i. m. 250.; Csatai 1956 i. m. 523. kép). Mára ez a kert teljesen eltűnt, a kerítést elbontották, csupán maga a kastélyhomlokzat előtti teresedés maradt fenn – immár a kastéllyal szemközt, az út túloldalán kialakított települési közkert formájában.
- 165 Lásd a 159. jegyzetet.
- 166 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202 (Források, 5. sz.; lásd a 37. jegyzetet).
- 167 Lásd a 161. és a 172. jegyzetet is.
- 168 Ecsedy i. m. 19., 32.
- 169 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 4, 6 (1748); fasc. 2, no. 34 (1758).
- 170 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 11, no. 47.
- 171 Vályi András: *Magyar országnak leírása....* III. Buda, 1799, 173.
- 172 A barokk püspökkertet a 19. században tájképi kertté alakították, feltehetően Simor János püspöksége (1856–1867) idején. (Erre vonatkozóan nem rendelkezünk biztos adatokkal, mivel a 19. századi püspöki uradalmi birtokok és építkezések ügyeinek iratsorozata szinte teljesen megsemmisült 1909-ben, a GyEL-ban pusztító tűzvész alkalmával.) Az angolkert talán hitelesnek vélhető alaprajzát egyedül a település 1908. évi kataszteri térképe őrizte meg számunkra (20. kép, Hochrichter Alfréd felmérése 1913. évi javításokkal; Földmérési és Távérzékelési Intézet, Budapest, jelzet nélkül). Ezentúl csupán néhány 1945 utáni fényképfelvétel maradt ránk az angolkertről és a kert 19. századi, illetve 1900 körül ültetett növényeinek maradványairól: a szabályozatlan patakmederről és az azt szegélyező jegenyesorról (lásd a 157. jegyzetet), valamint a kert vadgesztenyefairól. A háború alatt komoly károkat szenvedett kerterület megtisztítására és három barokk teraszának visszaállítására, a terület gyepesítésére valamint a kápolnaátjáróból a kertbe vezető lépcsőépítmény restaurálására (lásd a 88. jegyzetet) a helyszíni épületkutatások (1963–1965) után, 1965–1968-ban került sor. (A kert ekkori állapotáról lásd Csorna Antal és Örsi Károly 1968. évi helyszíni jegyzőkönyvét és fotóit: Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Táj- és Kertépítészeti Osztály.) A püspökkert idős növényállományából mára mindössze négy, a déli telekhatár közelében álló vadgesztenyefa maradt. 1984-ben Szendrődi László és Kocsó Mihály erdőmérnök (Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőtelepítéstani Tanszék) készítette el a kastélypark „helyreállításának” tervét (KÖH Tervtár, dok. Itsz.: 20273.; NG Hasznosítási Osztály). A kert jelenlegi formáját teljes egészében az 1985-ben a Győr-Sopron megyei Tanács Tervező Vállalat és Farkas József kivitelezésében megvalósult „rekonstrukció” során nyerte, amelynek tervezői a püspökkert nemzeti szellemében való újraalkotásában látták a feladat megoldását: „A barokkos franciakertrajzolatait nemcsak növényzettel, hanem az utak vonalvezetésével is próbáltuk kialakítani. Az utak a kertben tulipános virág rajzolatot képeznek, hogy a magyaros jelleget is hangsúlyozzuk, hiszen a magyar művészetben a tulipán kedvelt díszítő motívum.” (Szendrődi László – Kocsó Mihály: *Fertőrákosi kastélypark rekonstrukciós terve.* Kézirat (Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem, Erdőtelepítési Tanszék), 1984. NG, Adattár, 11.) A püspöki díszkert helyén ma is ez a puszpángsövényvel kísért, tulipánt formázó útrendszer díszeleg. Az eredendően közlekedőtérként szolgáló, kövezett belső udvart 1985–1988 körül kertesítették (terv: Farkas József, Fertőrákos, Építőipari Gépesítő Vállalat, Üzemfenntartási Osztály, NG Adattár). Az egykori külső gazdasági udvart gyepesítették. Úgy tűnik, a Nemeskert egészen a 20. század közepéig megőrizte 18. századi(?) alapstruktúráját. Az 1908. évi kataszteri térkép (20. kép) két széles út által négy részre osztott, szabályos szerkezetű egységként részletesen ábrázolja a kert régi, csatornával körülvett, barokk kori (az első katonai felmérésen is látható) magját, amelyet az 1856-ban készült kataszteri térkép irata (lásd a 161. jegyzetet) díszkertként („*Ziergarten*”) jelölt. A harmadik katonai felmérés (1874) ugyanennek a szerkezetnek sematikus ábrázolását adja (4957/2: Sopron és Sopronbánfalva. HL, Térképtár). Az 1908-as térkép a két út metszéspontjánban kör alakú medencét mutat, amely nyilván azonos az 1876. évi leltárban a Nemeskert tartozékaiként említett „*ugró kúttal*”, azaz szökőkúttal (A győri püspökség törzsvagyományának kimutatása, Győr, 1876. dec. 4. GyEL, jelzet nélküli leltárkötet). A szökőkútról nem derül ki a leltár alapján, hogy mikor készült, ahogyan a kert fent leírt szerkezetéről sem tudhatjuk, mennyiben tükrözi a 18. századi állapotot. Az 1941. évi átadási jegyzőkönyv szerint a kútmedence átmérője 3,90 m, mélysége 0,60 m volt, falazata kőből, belső vakolata cementhabarcsból készült (Győri püspökség átadási munkálata néh. Dr. Breyer István halála után Dr. Báro Apor Vilmos püspök részére i. m. GyEL, jelzet nélküli kötetek; lásd a 122. jegyzetet). A Nemeskert délnyugati végében 1929–1930-ban új községi iskola épült, 670 négyszögölnyi területet foglalva el az uradalom kertészetéből. A Nemeskert teljes pusztulását végül az 1970-es években nagy lendületet vett, majd az 1980-as években folytatódó parcellázások hozták (Ecsedy i. m. 36., 46–47.; I. 15., 17., 20., 22–25., 35. kép; Fekete i. m. 20., 61.; T7., T8., T13., T14., II.1–7.) Mára a történeti kertnek egyetlen felismerhető eleme sem maradt.

- 173 Az iratok csupán egyetlen esetben említik másik rákosi kertész nevét: 1761-ben „*Paulus Fischer Hortulanus Rakossiensi*” is szerepel (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 39). Az 1770–1780-as években Lampel volt a püspök győr-szigeti díszkertjének főkertésze is („*Franciscus Lampel Episcopalis Hortulanus Szegethiensi*”; lásd GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 316, 334, 322; Capsarium I, Capsa B, fasc. 19, no. 1). Zichy püspök halála után, 1783-ban elbocsátották (GyEL, Capsarium I, Capsa B, fasc. 19, no. 1). – Vö. Bán i. m. 39. (fertő-rákosi kertészek nevei, ismeretlen forrásból).
- 174 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet), foll. 16, 20.
- 175 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 181.
- 176 GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül, 2 kötet – Rendszeres fizetése mellett elszámolás szerint, alkalmanként fizették; 1747. évi kifizetése: GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 174; 1748. évi kifizetése: fasc. 6, no. 1, 2, 3, 115–119.
- 177 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 202; Capsarium I, Capsa B, fasc. 20, no. 1 (Források, 5. és 6. sz.; lásd a 37. és 163. jegyzetet.) – Az összeírások szerint a kertesházban két szoba és egy konyha volt, és egy kis haszonkert, zöldségtároló, istálló és disznóól tartozott hozzá. A ma már szinte felismerhetetlen épület és a mellette álló istálló pontos helyéről (a Nemeskert délnyugati szélén, a kert hossztengetyének végpontjában) és egykori kialakításáról az uradalmi épületek 1941. évi (lásd a 122. jegyzetet) felmérési rajzai alapján tájékozódhatunk, lásd a 91. és 92. sz. rajzot.
- 178 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 176.
- 179 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 93–115, 174, 175, 176, 181, 194; fasc. 6, no. 1–8, 118; Capsa W, fasc. 12, no. 96; Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül.
- 180 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 115, 116, 117, 119; fasc. 5, no. 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 107, 109, 110, 119.
- 181 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, szám nélkül (lásd a 64. jegyzetet). – A kimutatás sajnos csak néhány esetben szól konkrét feladatokról. Egy esetben megemlékezik sövények szállításáról, és említ virágok gondozására szolgáló eszközöket. Általánosságban „különféle dolgokért” több alkalommal fizettek kertészeknek, 40 vagy akár 80 forintos nagyságrendben. Két kertészsegédről is szó esik.
- 182 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 113.
- 183 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 135, 136.
- 184 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 134.
- 185 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 175; fasc. 6, no. 18, 21.
- 186 Krickel, Joseph Adalbert: *Wanderungen zu den Umgebungen des Neusiedlersees mit besonderer Rücksicht auf Eisenstadt, Esterhaz, Forchtenstein und Neustadt im Jahre 1829, wiederholt im Juli 1830.* Wien, 1831, 73.
- 187 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára.* Pest, 1851, II. 279.
- 188 GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül (1748, 1749, 1758). – Sopronból vásárolt növények számlája is előkerült az iratanyagból, a Nemeskertbe szánt gyümölcsfákat és haszonkerti növényeket (körtefák, almafák, spárga) listájával (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 5, no. 124). 1745. és 1746. évi számláikat Georg Lembauh soproni díszkertész („*zier gärdner in Ödenburg*”) állította ki. A Nemeskertben spárga melegágyak („*in inferiori majori Horto, Cistas pro Asparago conficiens*”) is voltak (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 34).
- 189 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 111.
- 190 A „*spalier*” szó jelentése igen sokféle: egyaránt jelenthet fából készült falburkolatot, kerítést, lécrácsot és falszerűen nyírott növényekből kialakított sövényt, azonban kerti munkák esetében sem csupán nyírott sövényre vagy lécrácsos lugasra utalhat: egy szűkszavú bejegyzés a fertőrákosi kastélyhoz tartozó külső ingóvagyron leltárában (a Nemeskertben) gyümölcsfa-*spalier*okat említ, amelyeket feltehetően inkább redélynevelésű gyümölcsfákat tartó lécrácsos állványokként kell elképzelnünk (GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül: „*Summarischer Extract. Über drüben stehenden... Hauß Mobilien...*”)
- 191 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 7 (1748. ápr. 17–20.); Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélkül (1758) – A kastélykert 1784. évi inventáriumuma (lásd a 135. jegyzetet) a kerti eszközök között megemlíti a „*spalérok*” ápolására szolgáló létrát és sövényollót („*Spalier Laiter*”, „*Spalier Säbel*”).
- 192 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 12, no. 49.
- 193 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 901 (Források, 4. sz.).
- 194 1757-ben Lampel 12 forintot és 36 krajcárt fizetett egy üvegházon dolgozó soproni üvegesmesternek (GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélküli kötet: *Besoldungs Außgaab dem hofgartt. Lämpel zu groisbach, Von 1: November Anno 1756 Bis Ende october 1757*): „*dem Ödenburgerischen glaßmaister seinen Außzügl Bezalt, was in glaß hauß zu groisbach ist gemacht worden*”. 1758-ban az üvegház körüli kőművesmunkákról tanúskodik a püspöki uradalmi épületek felújítási költségeit összegző kimutatás (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 34; lásd a 205. jegyzetet).
- 195 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 11, no. 47.
- 196 A még meglévő kapunyílás képét lásd Ágostházi-Lombár (VÁTI) i. m. (KÖH Tervtár, dok. ltsz.: 03142.), fotódokumentáció, 33. és 36. kép. – 1983–1984-ben még a kert hossztengetyének a Fő utca felőli végpontjánál is látható volt egy kiskapu a kerítésfalban (Szendrődi-Kocsó i. m. 4–5.); ennek ma szintén nincs nyoma.
- 197 GyEL, Capsarium I, Capsa W, fasc. 11, no. 47.
- 198 Lásd a 88. jegyzetet.
- 199 Dávid Ferenc szíves közlései nyomán. – A patakmederben heverő szoborcsoport képét lásd KÖH Fotótár, ltsz.: 62604. – Szintén Dávid Ferenc közlései alapján tudjuk, hogy a csoportot előkerülése után beszállították az OMF soproni Árpád utcai telepére. A kert helyreállítása után ott szándékozták elhelyezni, a kertrekonstrukció azonban késett. Kőfalvi Imre időközben Győrbe szállította a kútszobrot, és felállította a győri Rábatelex Halászati Egyesület horgásztelepén, a csónakház kertjében, a Káptalandomb városfala alatt futó Rába-parti sétány mellett, a piactér és a Köztársaság tér között, ahol ma is látható.
- 200 Dávid Ferenc meglátása. – Úgy tűnik, a díszkút már nem állt a helyén 1941-ben sem, az épület és a kert ekkor készült, rendkívül részletes leltára (lásd a 122. jegyzetben) ugyanis nem említi.
- 201 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 17.
- 202 1748. okt. 18. és 29. közötti időszakban Schaffner négy embere 8 és fél, illetve 11 és fél napon át dolgozott, 16 forintért (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 29), majd dec. 2-án és 3-án három segédje talán egy másik kút esetében végezte el ugyanazt a munkát („*in aldasigen Brun [...] ausziehung und ein Setzung der Röhren*”; lásd GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, no. 88).
- 203 1748. dec. 16-án „*den Brun ausgezogen, und widerumb eingesetzt*” (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 6, n. 97).
- 204 GyEL, Zichy I: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, szám nélküli kötet (lásd a 194. jegyzetet).
- 205 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 28: *Specificatio Expensarum in Castellum Sua Excellae Episcopalis Rakossiense [...] Anno 1758 factarum*; no. 34: *Specificatio Expensarum in Castellum, Hortos, Suae Excellentiae Episcopalis Rakossien a 22da Men July usq ultimam Xbr 1758*. – Ugyanebben az évben Johannes Ecker tetőfedőmester egy, talán a munka további fázisára vonatkozó, esetleg egy melléképület fedésének javítása kapcsán készült elszámolásában 369 négyszögölnyi tető javításáért 147 forint 36 krajcárt számít (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 32).
- 206 A felújítási munkák összköltsége 293 rajnai forintot tett ki (GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 34; lásd az előző jegyzetet).
- 207 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2, no. 34 (lásd a 205. jegyzetet).
- 208 Uo. (lásd a 205. jegyzetet).
- 209 GyEL, Capsarium I, Capsa X, fasc. 2.
- 210 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 66: Kupricz Ádám levele, Rákos, 1764. febr. 19.
- 211 A kastély 1785-ben tervezett, de még meg nem valósult javítási munkálatai: a homlokzat feletti rézlemez tetőfedés kijavítása („*Ausbesserung des Kupfer-dachs ober dem frontispicio der Kasteln*”), a bádogozás, a bádog ereszcsonna és hat levezető csövének javítása (a főpárkány ázása miatt) 60 forintért (Lajtgeb Ferenc soproni bádogosmester megbízásával), valamint az istálló fedélszékekének javítása és zsindefedésének cseréje 162 forintért,

- továbbá javítási munkák a kastélykertben, a kőműves és Joseph Turba soproni kőfaragó *Überschlagja* szerint 32 forintért, és a Nemeskert bejáratánál a Rákos-patakon átívelő híd ácsszerkezetének javítása („*reparatio Alloodialis Pontis*”) 57 forintért; lásd GyEL, Capsarium I, Capsa B, fasc. 20, no. 1: *Conscriptio Universorum aedificiorum intra ambitum vacantis Ep[iscop]alium Jaur existentium [...] Anno 1784 22 Juny / Bau-Ausweis Über die in den zu dem Erbendigtem Raaber-Bistum gehörigen Güttern in dem 1784ten Militär-Jahr resolvirte [...] oder gantz Vollendete Gebäuden.* – A kastélykertben falazási és kisebb kőfaragói munkákat végző Joseph Turba csehországi születésű soproni kőfaragó (működött 1772–1805) ekkor vejevel, Reichard Eigner kőfaragóval (működött 1796-ig) együtt bérelte a fertőrákosi püspöki kőbánya egy részét, évi 80 forintért (GyEL, Capsarium I, Capsa B, fasc. 24, no. 1: *Regal Beneficium, Urbarial Gesällen, Gründe, stb.* 1785. dec. 14.). Turba más munkái közül a soproni Szentlélek-templom szenteltvíztartóját ismerjük, amelyet 1782-ben készített. 1782–1783-ban Eignerrel együtt részt vett a soproni Evangélikus templom építkezésén. A Fövényverem utca 15. sz. házban lakott, lásd Csatai 1928 i. m. 539.; Csatai 1956 i. m. 137., 288., 333., 357., 383.; Aggházy i. m. I. 289.; II. 245–246. Reichard Eigner 1779-ben épített soproni házáról (Színház u. 10.) lásd továbbá: Dávid 1973 i. m. 634–635., 140. kép.
- 212 Pigler Andor: *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei.* (A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudomány Egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének dolgozatai 2.) Budapest, 1922, 70.: Levelek, 6. sz.; idézi: Csatai 1939 i. m. 252–253. Hefele rákosi munkájáról semmi továbbit nem közölnek a források.
- 213 Kelényi 1994 i. m. 175.; Stefánka i. m. 26. Vö. Csatai 1939 i. m. 253.; Mojzer i. m. 43.; Brenner Vilmos: Melchior Hefele – egy középeurópai építész (1716–1794) / Melchior Hefele – Ein Architekt Mitteleuropas (1716–1794). In: *Hefele* 1994 i. k. 13–28: 16., 24.; Isser, Irene: *Melchior Hefele 1716–1794.* Diplomarbeit (Leopold-Franzens-Universität, Studienrichtung Kunstgeschichte). Innsbruck, 1995, 87.; Dietinger, Erika: *Melchior Hefele (Menyhért Hefele) 1716–1794: Ein großer Künstler des Kauernals.* Innsbruck, 2005, 109–111. (hibás adatokkal).
- 214 Az 1784. évi inventárium (lásd a 135. jegyzetet) a provizorátus helyiségeiben (1. kép, 2. szám) megemlíti két rajzot (feltehetően két helyszínrajzot), amelyek a fertőrákosi uradalomra vonatkoztak („*Delineationen der Herrschaft Kroisbach*”).
- 215 Károlyi i. m. 114. (idézi: Piszker i. m. 14.) Ugyanezt lásd GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet).
- 216 Vö. László Csaba: A győri Püspökvár építéstörténetének vázlatja. *Arrabona*, 38 (2000), 97–113: 104–105., 50. jegyzet.
- 217 Zichy püspök 1743 és 1749 közötti építkezéseinek tételes felsorolását lásd GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet) – Vö. Károlyi i. m. 114.; Mohl i. m. 147–148.; Piszker i. m. 14.; Molnár István: Tüskevár barokk kori emlékeinek története. *Művészettörténeti Értesítő*, 30 (1981), 23–38: 35.
- 218 GyEL, Zichy II: Zichy Ferenc püspök vegyes iratai, no. 40 (lásd a 33. jegyzetet).
- 219 E helyütt mondok köszönetet mindazoknak, akik munkámat támogatták: Mindenekelőtt Vajk Ádámnak és Nemes Gábornak (a Győri Egyházmegyei Levéltár munkatársainak), valamint Alföldy Gábornak, Dávid Ferencnek, Fekete J. Csabának, Kottmayer Tibornak, Örsi Károlynak, Szabényi Juditnak, Szentesi Editnek és Winkler Gábornak.

ANNA ECSEDY

„CASTELLUM RÁKOSIENSE NOBILITER EXSTRUCTUM”

Archivalische Forschungen zum Umbau des Schlosses zu Fertőrákos (Kroisbach) unter dem Bischof Ferenc Zichy

Das Schloss zu Fertőrákos (Kroisbach, bei Ödenburg) diente ehemals als Sommerresidenz für den Bischof von Győr (Raab) und erhielt seine heutige Erscheinung in den ersten Jahren der Amtsperiode von Graf Ferenc Zichy (amt. 1743–1783). Der Umfang und Charakter dieses wichtigen Umbaus sind aus den zwischen 1963 und 1964 unternommenen bauarchäologischen Untersuchungen von Ferenc Dávid bekannt. Der Vorgängerbau, dessen Geschichte bis in das 16. Jahrhundert zurückgeht, war ein zweigeschossiges, U-förmiges Gebäude, dessen zwei Seitenflügel unter Zichy verlängert und mit einem neuen Hoftrakt verbunden wurden, sodass damit ein geschlossener Viereck-Grundriss entstand. Der Straßenflügel wurde zur Hofseite mit einem schmalen Innentrakt mit Treppenhaus ergänzt. Die Straßenfront wurde mit Beibehaltung der früheren Fensterreihe völlig neu gebaut: Sie erhielt einen Mittelrisalit, neue Gliederungen und Zierelemente. Das Raumgefüge am ersten Stock wurde derart umgestaltet, dass die Zimmerreihen durch Vorräume von einem Innenkorridor zugänglich wurden. Auch die reiche In-

nenausstattung des Gebäudes mit Wandmalereien und Stuckarbeiten entstand damals. Die Jahreszahl des großen Deckengemäldes von Cajetan Roos (Gaetano de Rosa, 1690–1770) im Speisesaal am ersten Stock weist darauf hin, dass die Arbeiten gegen 1745 im Wesentlichen schon abgeschlossen waren.

Weitere Angaben zur Baugeschichte liefern einige bisher unerschlossene Dokumente im Raaber Diözesanarchiv. Obwohl kein Planmaterial zur Erneuerung des Schlosses und des Gartens auf uns gekommen ist, geben die erhaltenen Dokumente Auskunft über die Umstände des Umbaus, über die dort tätigen Künstler und Handwerker, und über die Innenausstattung und Einrichtungen des Schlosses im 18. Jahrhundert.

Als planender und leitender Baumeister der Umgestaltung fungierte der Wiener Matthias Franz Gerl (1712–1765), der einer weit verzweigten Heiligenkreuzer Architektenfamilie entstammte. Seine Zuständigkeit für die Pläne ist aus dem Jahr 1744 belegt (**Anhang 1**) und später verrechnete er seine Unkosten, die in Zusammenhang mit den Erneuerungsarbeiten 1745

und 1746 entstanden (**Anhang 2**). Da er in den Dokumenten noch 1747 erwähnt wird, soll er die Arbeiten bis zum Abschluss geführt haben. Das schlichte Gliederungsschema der Kroisbacher Fassade wiederholt die charakteristische Gestaltungsweise von Gerls weltlichen Bauten und findet seine etwas größer angelegte Parallele an seinem anderen belegten Werk in Ungarn, an der Hauptfassade des eh. Komitatshauses in Eger, das Gerl zwischen 1748 und 1756 im Auftrag von Bischof Ferenc Barkóczy ausführte (**Abb. 4**).

Gerl und Roos sollten durch die Vermittlung von ihrem Gönner, dem Wiener Erzbischof Sigismund von Kollonitz Aufträge in Ungarn erhalten. Beide wurden von Kollonitz häufig gemeinsam beauftragt, so etwa an der Pfarrkirche von Ober-Sankt-Veit (Wien, XIII. Bezirk), an der Schlosskapelle zu Freiberg (bei Gleisdorf, Weiz, Steiermark), und an der Pilgerfahrtskirche von Lainz (Wien, XIII. Bezirk). Adolf Groll (1681–1743), Zichys Vorgänger im Raaber Bischofssitz (amt. 1733–1743) war mit Kollonitz als sein Theologe und Seelenarzt eng verbunden, und deshalb ist es nicht auszuschließen, dass die Initiative zur Betätigung von Gerl in Kroisbach noch von Groll stammte.

Die Bautätigkeit am Schloss lässt sich in die Jahre zwischen 1744 und 1748, ihr Höhepunkt auf 1745–1746 datieren. Mit den einfacheren, aber umfangreichen Arbeiten wurden lokale, Ödenburger Meister beauftragt, während vorrangige Arbeiten und Planungsaufgaben Wiener Meistern zuteil wurden. Der Name dieser letzteren ist meist nicht überliefert, es ist jedoch bekannt, wofür sie zuständig waren.

Laut eines Vertrags vom 29. November 1744 (**Anhang 1**) soll der Ödenburger Zimmermeister Johann Caspar Schaffner die neue Dachkonstruktion nach der Vorlage von Gerls Erweiterungsplänen bis zum Ende 1746 vollständig abgefertigt haben. Der Südflügel mit der Kapelle war im Juli 1745 schon fertig, da die Raaber Orgelbaumeister sich damals mit der Installation des Instruments beschäftigten und das Altarbild des Wiener Malers Sigismund Anton Fritsch (um 1694–1749) diese Jahreszahl trägt. Die ornamentalen Schnitzereien des Altars wurden 1746 vom Ödenburger Bildhauer Lorenz Robelth (gest. 1750) und vom Ödenburger Tischler Johann Klischowitsch gefertigt. Das neue Treppenhaus wurde 1746 gebaut. Größere Bauarbeiten waren noch im Sommer 1747 im Lauf, und die Arbeiten wurden erst im Herbst 1748 völlig abgeschlossen. Die Maurerarbeiten wurden vom Ödenburger Po-

lier Adam Zultes geführt, der leitende Steinmetz war der Ödenburger Frantz Jacob Unger, dem sich die Ödenburger Tobias Hauck, Lorenz Eisenkölbl und Mátyás Krausz anschlossen. Nach dem Rechnungsbuch von 1746 waren jedoch auch Wiener „Lapiziden“ am Umbau tätig, die vielleicht für die architektonischen Bildhauerarbeiten an der Hauptfassade und im Treppenhaus zuständig waren. Der qualitätsvolle Skulpturenschmuck des Gebäudes ist wohl einem Wiener Bildhauer zuzuschreiben, über dessen Identität aber die Dokumente keine Aufschlüsse geben.

Cajetan Roos und seine Werkstatt haben die Wandmalereien im bischöflichen Appartement am ersten Stock im Sommer 1745 gefertigt. Damals waren auch noch Stuckarbeiter, Tischler und Vergolder im Schloss tätig. Die Innenausstattung und die teils erhaltene Stuck- und Freskendekoration der Kapelle und des bischöflichen Appartements sowie die nicht erhaltene, einst mit vergoldeten Zierraten geschmückte Eichenholz-Täfelung des großen Speisesaals und des Empfangsraumes sollen alle in den Jahren 1745–1746 gefertigt worden sein. Zur Innenausstattung des Schlosses gehörten 23 grüne, teils sehr qualitätsvolle Kachelöfen, von denen drei erhalten geblieben sind. Sie stammen wohl von der Wiener Hafnerwerkstatt, deren Tätigkeit im Schloss im Sommer 1745 belegt ist.

Die Umgestaltung des Ziergartens vor der Südfassade wurde 1745–1746 vom herrschaftlichen Obergärtner Franz Adam Lampel durchgeführt, der für die Erhaltung des Gartens auch im späteren zuständig war. Kastanienalleen, Buchs- und Lorbeer-Hecken, Tax- und Lindenbäume bildeten den Pflanzenbestand des Gartens. Vor der Gartenmauer stand ein holzgebauter Pavillon. Rüstzeuge zu den Wasserwerken, u. a. einem Springbrunnen wurden im Sommer 1748 aus Wiener Neustadt geliefert. Auf dem Springbrunnen, der das Hauptmotiv der zwischen dem Gebäude und dem Garten liegenden drei Terrassen bildete, stand eine heute zu Raab befindliche Skulpturengruppe, die einen sich bäumenden Delphin mit zwei Putti darstellt (**Abb. 21**) und vielleicht einem der Bildhauer aus Wien zuzuschreiben ist. Am Ort blieb ein in der zum Garten führenden Treppe eingefassten Fließbrunnen mit maskenförmigem Wasserspeier erhalten, der wohl vom Ödenburger Steinmetz Unger stammt.

(deutscher Text von Péter Ujvári)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Abkürzungsverzeichnis

AMB

Bratislava, Archív mesta Bratislavy

ÁMRK (→ KÖSZ → MNM, Nemzeti Örökségvédelmi
Központ)

Budapest, Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási
Központ

BFL

Budapest, Budapest Főváros Levéltára

BME

Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem

BTM

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum

ELTE

Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem

EPA

Burg Forchtenstein, Esterházy Privatstiftung, Archive /
A Herceg Esterházy család Fraknoi Gazdasági Levéltára

FKT

Fővárosi Közmunkák Tanácsa

FSzEK

Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

GyVL

Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára

GyEL

Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár

GyEL, GySzkHL

Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, A Győri
Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára

GyMSML

Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára

HL

Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet
és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár és Irattár

HML

Eger, Heves Megyei Levéltár

IM

Budapest, Iparművészeti Múzeum

KÖH

Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

KÖH MKDK

Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Műemléki
Kutatási és Dokumentációs Központ

KÖSZ (→ MNM, Nemzeti Örökségvédelmi Központ)

Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat

KÖZTI

Budapest, Középkor Tervező Intézet

MÁG (→ NG)

Budapest, Műemlékek Állami Gondnoksága

MAK

Wien, Museum für angewandte Kunst

MÉM

Budapest, Magyar Építészeti Múzeum

MNG

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

MNM

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

MNM, TKCs

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi
Képcsarnok

MOB (→ OMF, → OMvH, → KÖH)

Műemlékek Országos Bizottsága

MOL

Budapest, Magyar Országos Levéltár

MOL, DF

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fény-
képgyűjtemény

MOL, DL

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levél-
tár

MTA

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

MTAKK

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára,
Kézirattár

MTA MKI
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
Művészettörténeti Kutatóintézet

MTA MKI, LRGy
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
Művészettörténeti Kutatóintézet,
Levéltári Regesztagyűjtemény

MNG
Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

NG
Budapest, Műemlékek Nemzeti Gondnoksága

OMF (→ OMvH; → KÖH)
Országos Műemléki Felügyelőség

OMvH
Országos Műemlékvédelmi Hivatal

OSzK
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

OSzKK
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

ÖNB
Wien, Österreichische Nationalbibliothek

ÖStA
Wien, Österreichisches Staatsarchiv

ÖStA, HHStA
Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und
Staatsarchiv

SL
Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára

SL, SVL
Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára,
Sopron Város Levéltára

SNA
Bratislava, Slovenský národný archív

SOM
Sopron, Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok
Igazgatósága, Soproni Múzeum

SzM
Budapest, Szépművészeti Múzeum

XJM
Győr, Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok
Igazgatósága, Xántus János Múzeum

VaML
Szombathely, Vas Megyei Levéltár

VaML KFL
Kőszeg, Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára

VÁTI
Budapest, Városépítési Tudományos
és Tervező Intézet

VÉL
Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkapitányi
Levéltár

VMK
Kőszeg, Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, Városi
Múzeum Kőszeg

VMMI
Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság

WAKbildK
Wien, Akademie der bildenden Künste

WStLA
Wien, Wiener Stadt- und Landesarchiv

ZML
Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár